

De aangelegde weg naar sociale interactie:

Hoe de fysieke, sociale en beleefde ruimte in *third places* sociale interacties op de High Tech Campus Eindhoven beïnvloeden

Arno Nijhof

Universiteit Utrecht

3985563

Datum: 26-06-2016

Begeleider: Irina van Aalst

SAMENVATTING

Deze scriptie is geschreven voor Schiphol Area Development Company (SADC) naar aanleiding van een stage bij het Kennislab voor Urbanisme. SADC had aangegeven te willen weten of er meer samenhang tussen actoren te creëren is in de regio de Westas. De bouw van Schiphol Trade Park (STP), een nieuw bedrijventerrein in de Westas, ligt op de tekentafel. Het is de bedoeling dat de locatie levendiger wordt dan een no-nonsense bedrijventerrein. Deze scriptie onderzoekt vanuit een microperspectief de samenhang op een campus door sociale interactie. Er zijn drie hoofdfactoren vastgesteld die invloed hebben op sociale interactie: de fysieke omgeving, de sociale omgeving en de beleefde omgeving. Iedere factor wordt uitgewerkt aan de hand van een aantal stedelijke theorieën. Door het onderzoek op deze manier te aan te pakken, wordt duidelijk in hoeverre stedelijke theorie toepasbaar is op campussen.

Om van waarde te kunnen zijn voor SADC wordt een campus onderzocht die zoveel mogelijk gelijkens vertoont met STP en daarbij ook levendig aandoet. High Tech Campus Eindhoven (HTCE) bleek het beste gebied om dit onderzoek uit te zetten. Een centrale rol in dit onderzoek spelen *third places*, plekken die zich kenmerken door een open sfeer, waar mensen los kunnen komen van de thuissituatie (*first place*) en werksituatie (*second place*). Om de elementen te onderzoeken die bijdragen aan sociale interactie in *third places* is door middel van semigestructureerde observaties onderscheid gemaakt tussen verschillende gebieden op de campus.

De volgende hoofdvraag is vastgesteld: in hoeverre kan sociale interactie in *third places* op een campus worden verklaard vanuit fysieke, sociale en beleefde factoren?

De fysieke factoren zijn onderzocht met behulp van de theorie van Marcus & Francis (1997). Uit het onderzoek bleek dat er bij HTCE veel aandacht is besteed aan de ontwikkeling van een diverse en prettige omgeving om in te werken en te recreëren. Tevens kwam naar voren dat de fysieke omgeving niet rechtstreeks leidt tot sociale interactie, maar wel de vorm van sociale interactie beïnvloedt. Buiten worden nauwelijks zakelijke gesprekken gevoerd. Binnen, zoals in koffieketen Starbucks, des te meer.

De sociale ruimte is onderzocht door groepen mensen te observeren, ervan uitgaande dat binnen zo'n groep sociale interactie plaatsvindt. Campusgebruikers zijn in categorieën ingedeeld om een beeld te krijgen van sociale diversiteit op de campus. Er wordt ingehaakt op de discussie of sociale diversiteit of gelijkgestemdheid leidt tot innovatie. De conclusie is dat juist een combinatie van beide factoren nagestreefd dient te worden. Aan de ene kant is een gemene deler nodig. Mensen voelen zich daardoor tot op zekere hoogte met elkaar verbonden en ze vertrouwen elkaar. Anderzijds is diversiteit nodig om bestaande blikken te verbreden en geijkte opvattingen te doorbreken. Er is een belangrijke rol weggelegd voor het campusmanagement. Dat moet vanuit de hele wereld werknemers aantrekken en tegelijkertijd zorgen voor voldoende verbondenheid en vertrouwen. Een onmisbare instrument voor het regisseren van het sociale klimaat is het organiseren van evenementen. Evenementen brengen mensen (op een bepaalde noemer) met elkaar in contact en kunnen leiden tot kennisuitwisseling. Op HTCE bleek dat de sociale diversiteit vooral groot is tussen Nederlandse werknemers en mensen die voor werk naar Nederland

gekomen zijn. Ook speelt de groeps grootte en de locatie een grote rol bij de mate en vorm van sociale interactie.

Bij de factor beleving is gekeken naar de beleving van de fysieke en de sociale ruimte. Het valt op dat campusgebruikers de fysieke omgeving verschillend beleven, met name de binnenruimtes. De exploitant van elke ruimte kan de binnenruimte naar eigen inzicht aankleden, waardoor in beleving in binnenruimtes beter te beïnvloeden zijn dan in de buitenruimtes. Ook worden het noordelijke en het zuidelijke deel van de campus als fysiek ruimte verschillend beleefd. Waar het drukker noordelijke deel vooral als het gezellige gebied waar mensen samenkomen ervaren wordt, is het landelijke oostelijke deel juist een plek om tot rust te komen en te ontspannen.

Reflecterend op de hoofdvraag wordt de conclusie getrokken dat de fysieke ruimte, de sociale ruimte en de beleefde ruimte alle drie bijdragen aan de sociale interactie in *third places* op HTCE. De mogelijkheid om te zitten is bijvoorbeeld bepalend voor de vorm van sociale interactie. Bovendien beïnvloeden de drie soorten ruimtes elkaar. De mensen die zich aangetrokken voelen tot een bepaalde fysieke en beleefde ruimte beïnvloeden bijvoorbeeld de sociale ruimte. Het samenspel tussen de drie factoren heeft grote invloed op sociale interactie. Verschillende vormen van *third places*, zoals genoemd door Jeffres et al. (2009), hebben allemaal een eigen uitwerking op sociale interactie. In eettentjes is sociale interactie beperkt bepaalde personen en zijn de gesprekken persoonlijker, terwijl tijdens evenementen sneller van gesprekspartner gewisseld wordt en de gesprekken meer verkennend zijn. Kortom, de verschillende vormen van *third places* vullen elkaar aan.

Het voorafgaande leidt tot een vijftal aanbevelingen:

1. Maak gebruik van de sleutelrol die is weggelegd voor georganiseerde *third places*, want spontaan worden er weinig nieuwe contacten opgedaan op HTCE. Hierin moet gestuurd worden door het campusmanagement. Evenementen kunnen helpen om het netwerk van campusgebruikers te vergroten. Dit kan op een laagdrempelige manier, waarbij verschillende gebruikerscategorieën met elkaar in contact komen. Daarnaast kan een evenement rond een specifiek onderwerp georganiseerd worden, zodat campusgebruikers met dezelfde interesse met elkaar in contact kunnen komen.
2. Maak gebruik van de beïnvloedbaarheid van de *sense of place*. Dit kan gedaan worden door bekende elementen toe te voegen aan de campus. Dit zijn elementen waarbij de associaties van campusgebruikers vooraf zijn in te schatten. Op HTCE wordt Starbucks bijvoorbeeld algemeen geassocieerd met creativiteit, nieuwe ideeën en innovatie.
3. Speel in op de behoefte aan groene elementen. Ruimtes met groen op HTCE zorgen ervoor dat gebruikers hun hoofd kunnen leggen en de vorm van sociale interactie kan veranderen. Er worden zaken besproken die op de werkplek moeilijk te bespreken zijn.

4. Concentreer voorzieningen. Ten eerste gezelligheid en levendigheid te creëren. Bovendien is het praktisch om alle voorzieningen bij elkaar te hebben, want zo kunnen er combinatiebezoeken plaatsvinden. Tot slot kan het bij elkaar brengen van gebruikers zorgen voor een toename van vertrouwen en begrip.
5. Onderzoek de vraag naar aanvullende programma's. Op HTCE wordt er weinig tot niets aangeboden na 17:00. Een ambitieuze werknemer krijgt hierdoor niet de mogelijkheid om iets extra's te kunnen doen, zoals workshops, trainingen of netwerkbijeenkomsten in de avonden. Ook kunnen aanvullende programma's ingezet worden, zoals een *international night*, om internationalen te ondersteunen snel een sociaal netwerk op te bouwen. Aanbevolen wordt om onderzoek te doen naar de mogelijkheden op STP om campusgebruikers te voorzien in hun extra behoeftes.

Tot slot wordt gekeken naar de toepasbaarheid van stedelijke literatuur op campussen dan valt op een groot deel van de literatuur toegepast kan worden, mits ook de verschillen tussen campus in stad altijd in acht genomen worden.

Het toepassen van de stedelijke literatuur lijkt een potentieel nieuw studiegebied voor wetenschappers binnen stadsgeografie. Dit is van maatschappelijke en economisch belang, want innovatie is de nieuwe motor van de economie (Hospers, 2005). Bestaande literatuur over campussen richt zich vooral op economische factoren, terwijl bij het stimuleren van innovatie juist ook sociale factoren een belangrijke rol spelen, zo laat deze scriptie zien.

VOORWOORD

Voor u ligt mijn masterthesis over aspecten die invloed kunnen hebben op de sociale interactie op een bedrijfspcampus. De thesis is geschreven in het kader van de afsluiting van de masteropleiding Stadsgeografie aan de Universiteit Utrecht.

Allereerst wil ik de respondenten bedanken, die mee wilden werken aan de interviews. Ook gaat mijn dank uit naar het campusmanagement van High Tech Campus Eindhoven, voor de geboden gastvrijheid. Eveneens bedank ik mijn begeleider, Irina van Aalst, voor de prettige en inspirerende samenwerking. Bovendien wil ik de studenten van het Kennislab voor Urbanisme bedanken voor de fijne samenwerking en de hulp en ondersteuning. Verder wil ik mijn ouders bedanken voor het immer open staan voor een inhoudelijke discussie over mijn scriptie.

Arno Nijhof,

Amsterdam, juni 2015.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting.....	2
Voorwoord.....	5
1. Inleiding.....	8
1.1 Introductie	8
1.2 Theoretische aanname	10
1.3 Vraagstelling	11
1.4 Leeswijzer.....	13
2. Theoretisch kader.....	14
2.1 Inleiding	14
2.2 Campussen.....	15
2.3 Third places	18
2.4 Fysieke ruimte	22
2.5 Sociale ruimte	26
2.6 Beleefde ruimte	28
2.7 Kanttekening	31
2.8 Conclusie.....	32
3. Onderzoeksmethoden	34
3.1 Inleiding	34
Laag 1: Analyse fysieke aspecten campus(sen)	36
Laag 2: Structuren op de campus	38
Laag 3: Meting druktepunten en observatie groepen	40
Laag 4: Interviews gebruikers.....	42
4. Resultaten	43
4.1 Inleiding	43
4.2 High tech Campus Eindhoven	44
4.3 Structuren op de campus.....	46
4.4 The Strip.....	52
4.5 Zuidelijke deel	57
4.6 Binnenruimtes	61
5. Conclusies.....	68
5.1 Fysieke ruimte	69
5.2 Sociale ruimte	71
5.3 De beleefde omgeving	72
5.4 Eindconclusie	73
6. Aanbevelingen voor STP	75
6.1 Sleutelrol voor georganiseerde <i>third places</i>	75

6.2 Sturing van sense of place	76
6.3 Behoeftte aan groene elementen	77
6.4 Concentratie van voorzieningen.....	78
6.5 Aanvullende programma's.....	79
7. Theoretische discussiepunten.....	80
7.1 Onderzoeksmodel	80
7.2 Sociale interactie en innovatie.....	81
7.3 De raakvlakken van stedelijke theorie met campussen.....	82
8. Reflectie	83
Literatuur.....	84
Bijlage.....	88
Bijlage 1: Toetsing observatiepunten	88
Bijlage 2: Observaties naar campusstructuren en observatiepunten	89
Bijlage 3: Gestructureerde observaties fysieke aspecten	99
Bijlage 4: Kwantificaties van mensenstromen	107
Bijlage 5: Observatieformulier kwantificatie van sociaal klimaat.....	107
Bijlage 6: Databestanden.....	108
Bijlage 7: Eindnoten	109

1. INLEIDING

1.1 INTRODUCTIE

Het voorliggende onderzoeksvoorstel is geschreven voor het Kennislab voor Urbanisme, een stichting die zich richt op *research and development* waarin studenten nieuwe stedelijke producten ontwikkelen. Het Kennislab is gevestigd op twee locaties, elk met een andere informatiebehoefte. Dit onderzoek is uitgevoerd voor het Kennislab Westas, waar de vraag bestaat: hoe blijft de Westas een economisch sterk en innovatief gebied?

Om het belang van deze vraag aan te geven, wordt eerst de huidige situatie van de Westas beschreven. Het betreft een kunstmatig samengestelde regio, waar afzonderlijke gebieden de handen ineengeslagen hebben om de regionale concurrentiepositie te verbeteren. Op Afbeelding 1 is de geografische ligging te zien en de indeling van de verschillende gebieden. Ook is op Afbeelding 1 te zien hoe de acht gebieden samen de Westas vormen. In deze regio bevinden zich drie economisch belangrijke, maar onder druk staande logistieke mainports: Schiphol, Greenport Aalsmeer en Westelijk Havengebied Amsterdam. Door de toegenomen mondiale concurrentie komt regionale samenwerking, zoals bij de Westas, steeds vaker voor. Regio's Zuid-Limburg, Stedendriehoek en Brabantstad zijn hier ook voorbeelden van. Brenner (2002, blz. 4-8) geeft aan waarom gebieden hun samenwerkingen opschalen. Volgens hem heeft de stadsregio de ideale schaal om concurrerend te zijn. Stadsregio's zijn plaatsen van uitwisseling, innovatie en ontwikkeling (Ward & Jonas, 2004, blz. 2121). Of de Westas op dit moment zo'n plek is, wordt betwijfeld door Jan-Willem Wesselink (2013, blz. 20), oprichter van 'Kennislab voor Urbanisme'. Hij noemt de Westas 'los zand', met te weinig samenhang tussen de verschillende gebieden in de regio. Gijs Wanders (Wesselink, 2013, blz. 21-22), planoloog van de gemeente Haarlem, beaamt deze uitspraak. Hij stelt dat wonen, werken en recreatie te veel los van elkaar staan, terwijl deze factoren elkaar juist moeten stimuleren. Maar er bestaat niet alleen te weinig samenhang tussen de gebieden. Op kleinere schaal wordt dynamiek, een menselijke werkomgeving en leefbaarheid gemist. Deze beperking op microniveau is van belang voor dit onderzoek. Immers, om uitwisseling en innovatie te bereiken, is interactie tussen bedrijven nodig.

Afbeelding 1: geografische ligging van de Westas

Het Kennislab heeft een aantal partners die middelen beschikbaar stellen, waarvoor elke partner in ruil een vraag mag indienen bij het Kennislab om deze door een van de studenten te laten beantwoorden. Schiphol Area Development Company (SADC), een publiek-private gebiedsontwikkelaar van bedrijventerreinen, is een van de dragende partners en heeft de volgende vraag bij de studenten neergelegd: Hoe kun je samenhang in de Westas creëren? Deze scriptie zal bijdragen aan de beantwoording van die vraag. Er is voor gekozen om

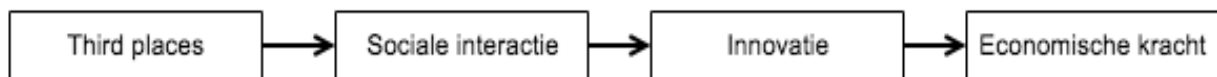
deze vraag te beantwoorden vanuit microperspectief. In samenspraak met SADC is besloten om de campus als onderzoekseenheid te kiezen. Allereerst omdat SADC bezig is met de ontwikkeling van Schiphol Trade Park (STP), een campusinitiatief dat nog op de tekentafel ligt. Daarbij is de vraag naar voren gekomen hoe levendigheid op een campus gecreëerd kan worden. Ten tweede kenmerkt een campus zich door het nastreven van een stedelijk klimaat in een vaak suburbane omgeving. Zo vindt er op campussen, in tegenstelling tot reguliere bedrijventerreinen, functiemenging plaats met als doel mensen met elkaar in contact te brengen. Daardoor vindt een economisch vruchtbare kruisbestuiving plaats. Hierdoor heeft het onderzoek een praktische relevantie voor SADC en andere campusontwikkelaars. De wetenschappelijke relevantie wordt gewaarborgd door de campus te onderzoeken met behulp van theorieën die opgedaan zijn in stedelijk gebied. Daardoor wordt duidelijk waar stedelijke theorie raakvlakken heeft met campussen en in hoeverre de resultaten van het onderzoek overeenkomen met veronderstellingen in de literatuur.

1.2 THEORETISCHE AANNAME

Context speelt een grote rol bij sociale interactie. Sociale interactie in een horecagelegenheid is anders dan in een bibliotheek. In een bibliotheek moet er gefluisterd worden. Men kijkt raar op als er contact gezocht wordt met een onbekend persoon, wanneer daar geen directe aanleiding toe is. In de horeca kan op een informele manier gesproken worden. Contact zoeken met vreemden is sociaal meer geaccepteerd. Binnen de horeca zijn er tal van normen die invloed hebben op sociale interactie.

Op een bedrijfspcampus wordt sociale interactie gestimuleerd, omdat ervan uitgegaan wordt dat dit leidt tot innovatie. Moretti (2012, blz.138) onderschrijft dit met het volgende citaat: “*New ideas are rarely born in a vacuum.*” Nieuwe ideeën zijn van cruciaal belang voor innovatie, geeft Tödtling (2008) aan. Hij stelt dat innovatie formeel tot stand kan komen door het zoeken naar partners en het opstellen van contracten, een aspect waar bedrijven veel aandacht voor hebben. Maar innovatie kan volgens Tödtling ook tot stand komen door informele en dynamische contacten, waarmee hij bedoelt dat interactie in een bepaalde ruimte kan leiden tot een innovatief milieu. Die ruimte is een gebied waar onderling vertrouwen en begrip heerst en een gemeenschappelijke cultuur bestaat (Tödtling, 2008, blz. 9). *Third places* zijn plekken die zich kenmerken door een open sfeer, waar mensen los kunnen komen van de thuissituatie (*first place*) en werksituatie (*second place*). Door het open karakter bevorderen *third places* interactie, waardoor op deze plekken nieuwe ideeën kunnen ontstaan (Oldenburg, 1989; Klapp 1969). Dit zijn de plekken waar campusontwikkelaars zo naarstig naar op zoek zijn. Immers, innovatie wordt in toenemende mate gezien als de nieuwe motor van de hedendaagse economie (Hospers, 2005)

In de introductie is de nadruk gelegd op het verband tussen interactie, innovatie en economische kracht, te zien in Figuur 1. Dit onderzoek neemt deze aanname als uitgangspunt. Nadrukkelijk wordt gekeken naar elementen die zorgen voor sociale interactie in *third places*. Uit de theorie zal naar voren komen dat fysieke ruimte, de sociale ruimte en de beleefde ruimte bepalen in hoeverre een ruimte sociale interactie op campussen kan stimuleren.

Figuur 1: Theoretische aanname waarin het belang van interactie op de campus voor innovatie en economische kracht zichtbaar wordt.

1.3 VRAAGSTELLING

Nu de relevantie van het onderzoek de revue heeft gepasseerd, wordt ingezoomd op de pijl tussen *third places* en sociale interactie (zie Figuur 1). Daarom moet worden onderzocht hoe elke afzonderlijke ruimte kan leiden tot sociale interactie. In de geografie is ruimte een gelaagd begrip. Daarom is het voor de diepgang van het onderzoek noodzakelijk om ruimte vanuit verschillende perspectieven te benaderen. Lefebvre (1991) onderscheidt met zijn *spatial triad*: de fysieke ruimte en de activiteiten die daar plaatsvinden, de manier waarop ontwikkelaars en planners de ruimte bedoeld hebben en de manier waarop de gebruikers naar de ruimte kijken. Cresswell (2014 blz.12-14) geeft aan dat de betekenis van ruimte bestaat uit drie aspecten: *location*, de geografische plek van een ruimte, aan te duiden op een kaart; *locale*, de fysieke ruimte, die tot op diepe nauwkeurigheid beschreven kan worden; *sense of place*, de subjectieve en emotionele verbintenis die mensen hebben met een plek. Beide auteurs onderscheiden de fysieke ruimte, waarin mensen activiteiten ondernemen, en de emotionele ruimte, waar een individu een eigen ervaring van de ruimte creëert. In dit onderzoek wordt specifiek gekeken naar sociale interacties. Dit zijn contacten tussen mensen. Daarom is het van belang dat de ruimte ook vanuit een sociaal perspectief bekeken wordt. Dit betekent dat dit onderzoek onderscheid maakt tussen fysieke ruimte, sociale ruimte en beleefde ruimte. Deze drie vormen liggen ten grondslag aan de vraagstelling.

Centrale vraag

In hoeverre beïnvloeden de fysieke, sociale en beleefde ruimte de sociale interactie in *third places* op een campus?

Deelvraag 1

In hoeverre draagt de fysieke ruimte bij sociale interactie in *third places* op een campus?

In dit hoofdstuk wordt eerst onderzocht of de campus als een geheel gezien kan worden of dat de campus onderverdeeld moet worden in verschillende observatiepunten. Vervolgens is er een lijst met criteria opgesteld waaraan een ruimte moet voldoen om sociale interactie te stimuleren. Deze lijst dient als uitgangspunt voor het beantwoorden van deze deelvraag. Tot slot is er een meting gedaan op elk observatiepunt om de drukte gedurende de dag aan te geven.

Deelvraag 2

In hoeverre draagt de sociale ruimte bij sociale interactie in *third places* op een campus?

In deze deelvraag wordt eerst onderzocht in welke categorieën campusgebruikers onder te verdelen zijn en op basis van welke eigenschappen dat gebeurt. Daarna wordt aan de hand van observaties uitgelegd in hoeverre collectieve gebruiken in tijd en ruimte te onderscheiden zijn. Vervolgens wordt onderzocht welke categorieën campusgebruikers welke activiteiten in *third places* ondernemen. Er zijn in dit onderzoek 540 groepen campusgebruikers geobserveerd. Er wordt gekeken uit welke categorieën de groepen bestaan, welke groepsactiviteit ondernomen wordt en in hoeverre groepen samensmelten of uiteenvallen. Hierin wordt rekening gehouden met de variabelen tijd en ruimte.

Deelvraag 3

In hoeverre draagt de beleefde ruimte bij sociale interactie in *third places* op een campus?

De beleefde ruimte heeft betrekking op de sociale ruimte en de fysieke ruimte. Het gaat om de persoonlijke ervaring en collectieve ervaringen. Er zijn vijftien korte semigestructureerde interviews met campusgebruikers uit verschillende categorieën gehouden om de individuele en collectieve belevingen te illustreren. Vervolgens wordt gekeken of en in hoeverre er een patroon in de beleving van sociaal klimaat en fysieke ruimte te vinden is per gebruikersgroep.

1.4 LEESWIJZER

In de inleiding is beschreven wat de aanleiding was voor het onderzoek, op welke aannames het onderzoek berust, hoe het onderzoek een praktische, maatschappelijke en theoretische relevantie omhelst en hoe de hoofd- en deelvragen hieruit voortvloeien. Daarbij wordt kort aangegeven welke onderzoeksmethode wordt gebruikt om de desbetreffende vraag te beantwoorden.

In hoofdstuk 2 is het theoretisch kader te vinden, waarin wordt ingegaan op de vraag: wat zijn de eigenschappen van een campus? Vervolgens wordt de theorie van *third places* geïntegreerd met die van sociale interactie op de campus. Wanneer duidelijk is over wat voor soort ruimte dit onderzoek gaat en wat verstaan wordt onder sociale interactie, worden stedelijke theorieën gebruikt om fysieke, sociale en beleefde ruimtes te onderzoeken. Bij de fysieke ruimte wordt gebruik gemaakt van de richtlijnen van Marcus & Francis (1997). Zij beschreven waaraan een ruimte moet voldoen om hoogwaardig geacht te worden. Dit is van belang voor de fysieke ruimte, omdat hoogwaardige ruimtes leiden tot sociale interacties, zoals Gehl (2011) aangeeft. Bij de sociale ruimte wordt bekeken wat wenselijker is voor interactie: homogeniteit versus diversiteit. De laatste ruimte is de beleefde ruimte, waarbij de campus benaderd wordt vanuit het perspectief van de belevingseconomie. De theorie van Coleman wordt gebruikt om te laten zien in hoeverre de thematisering van de campus leidt tot een collectieve beleving van plaats

Vervolgens wordt een vijftal gelaagde onderzoeksmethodes geïntroduceerd:

1. De afweging voor de te onderzoeken campus dienende als *case*;
2. Het achterhalen van de sociale structuren;
3. Het vastleggen van observatiepunten, beide onderzocht door observaties op de campus te houden;
4. Het houden van tellingen op observatiepunten om na te gaan wat de drukpunten zijn als het gaat om tijd en ruimte; hiervoor zijn 540 groepen geobserveerd om onder andere de mate van hun diversiteit te achterhalen;
5. Het houden van vijftien interviews met als doel om individuele perceptie te onderzoeken wat betreft de fysieke ruimte en het sociale klimaat;

De resultaten worden gestructureerd per observatiepunt. Vervolgens wordt antwoord gegeven op hoofd- en deelvragen. Hoofdstuk 6 bevat concrete de aanbevelingen voor STP. Het zevende hoofdstuk is de discussie, waarin onder andere wordt ingegaan de raakvlakken van stedelijke theorie en campussen. Tot slot wordt er gereflecteerd op het voorliggend onderzoek.

2. THEORETISCH KADER

2.1 INLEIDING

Om te beginnen wordt nagegaan hoe men een campus kan definiëren, waarbij de rapporten van Boekholt, Nagle en Zuijdam (2009) en BCI (2009) als uitgangspunt dienen. Vervolgens wordt de koppeling naar *third places* gemaakt. Daarin wordt beschreven welke soorten *third places* Jeffres et al. (2009) onderscheiden en welke relevante definities van sociale interactie de stedelijke literatuur kent. Onder anderen Turner (1987) en Goffman (2008) worden onderzocht om te komen tot een toepassing van het begrip.

In dit onderzoek wordt uitgegaan van drie soorten ruimtes die invloed hebben op sociale interactie in *third places*, namelijk: de fysieke ruimte, de sociale ruimte en de beleefde ruimte. Bij de fysieke omgeving geeft Gehl (2011) aan dat het aantal optionele activiteiten en sociale activiteiten sterk toeneemt wanneer de openbare ruimte van hoge kwaliteit is. Daarom zijn de criteria over hoogwaardige ruimtes van Marcus & Francis (1997) toegepast op de *third places* op de campus om te onderzoeken in hoeverre deze hoogwaardig zijn. Vervolgens wordt ingegaan op het effect van de sociale ruimte op sociale interactie. Hierbij behandelt het onderzoek de discussie over de vraag welke vorm van interactie belangrijker is voor het scheppen van een ruimte waarin innovatie op kan bloeien: sociale diversiteit, zoals Florida in 2003 stelde, of sociale homogeniteit, waarvoor Bassett-Jones in 2005 een pleidooi hield. Er wordt onderzocht welk sociale ruimte zich leent voor welke vorm van sociale interactie. De beleefde omgeving komt daarna aan bod, waarin wordt ingegaan thematisering, *embodied experience*, *affective atmospheres* en hoe deze theorieën aan elkaar gerelateerd zijn. Nadat de drie factoren afzonderlijk behandeld zijn, volgt een conclusie. Daarin worden de verschillende theorieën met elkaar vergeleken. Tot slot wordt een kanttkening bij de theorieën geplaatst, omdat de theorieën gebaseerd zijn op resultaten die behaald zijn in stedelijke gebied.

2.2 CAMPUSSEN

Het woord campus komt uit het Latijn en betekent letterlijk open ruimte. De eerste ruimte die als campus werd omschreven was een open gebied langs de rivier de Tiber in de stad Rome. De betekenis kreeg een nieuwe dimensie toen het Amerikaanse Princeton University in de achttiende eeuw haar open, groene terrein omdoopte tot campus. Daardoor werd het woord campus tot een aantal decennia geleden geassocieerd met universiteitsterreinen. In het tweede deel van de twintigste eeuw maakte de campus de oversteek naar Europa en tegelijkertijd werden er steeds meer campussen ontwikkeld, die niet meer de universiteit centraal stelden, maar juist de *research and development* (R&D) component (Kooij, van Assche & Lagendijk, 2012). In de huidige economische situatie is kennisuitwisseling van groot belang. Monofunctionele bedrijventerreinen voldoen niet in elke sector meer aan de eisen die gesteld worden aan een werkomgeving. Juist voor bedrijven of bedrijfscomponenten die innovatie nastreven, is een vooruitstrevende omgeving van belang (Tödtling, 2008). Om aan deze veranderende vraag te voldoen, zijn bedrijfscampussen ontstaan, die inzetten op een multifunctionele ruimte, met gemeenschappelijke faciliteiten om kennisoverdracht te creëren (BCI, 2009).

Toch is er geen duidelijke overeenstemming over wat een campus is. Boekholt, Nagle en Zuidam (2009) hebben een campus omschreven aan de hand van drie criteria:

1. Een fysieke locatie met hoogwaardig onroerend goed en gemeenschappelijke faciliteiten;
2. Heeft het doel om de oprichting, groei en acquisitie van kennisintensieve bedrijven en kennisintensieve organisaties en hun onderlinge samenwerking te bevorderen;
3. Heeft actief beleid gericht op het faciliteren van R&D en innovatie en de transfer van kennis, mensen en kapitaal naar en tussen de organisaties op de campus en op het aantrekken van kennisintensieve locaties.

Het is nodig om aan alle criteria te voldoen om de versterkende werking op te roepen die een campus uniek en aantrekkelijk maakt. Vaak wordt voor een bedrijventerrein dat niet voldoet aan de drie eisen alsnog het woord campus gebruikt. Dit komt doordat het woord associaties oproept die economische voordelen hebben (BCI, 2009), waardoor uiteindelijk de idealen van de campus worden gemarginaliseerd. Op den duur tast de devaluatie van het woord de positie van campussen in het algemeen aan.

BCI (2009) beargumenteert dat er naast de drie criteria van Boekholt, Nagle en Zuidam (2009) nog een vierde en vijfde criterium moet worden meegenomen:

4. Het naleven van het principe van open innovatie
5. Het delen van resources.

Open innovatie refereert aan een nieuwe manier waarop bedrijven innoveren, namelijk door gebruik te maken van extern opgebouwde kennis, naast de kennis die intern is ontwikkeld. Hierdoor vullen bedrijven hun kennis aan, waardoor de kwaliteit en snelheid van een product of dienst verbetert, om zo het

concurrentievermogen te vergroten (Enkel, Grassmann, & Chesbrough, 2009; Boekholt, Nagle en Zuijdam, 2009). Door de snelle technologische ontwikkelingen in de ICT en op het internet is het delen van kennis makkelijk, waardoor dit op grote schaal wordt gebeurt. De keerzijde is dat geheimhouden van kennis een stuk lastiger is geworden. AWT (2006) geeft aan dat open innovatie in veel vormen kan plaatsvinden, waarvan de ‘open campus’ er een is. Hoewel de relatie tussen open innovatie en campussen nog weinig theoretische en empirische onderbouwing heeft, wordt deze in het AWT-beleidsadvies (2006) wel nader toegelicht. Het advies onderscheidt verschillende paden van open innovatie, te beginnen met ‘collaboratief innoveren’. Hieronder wordt verstaan: “het aangaan van een veelal langdurig samenwerkingsverband, waarin betrokken partijen gezamenlijk een innovatie tot stand proberen te brengen.”

Het laatste criterium (5) is het delen van resources en faciliteiten tussen verschillende gebruikers van een campus. Dit wordt vooral gedaan om hoge kosten te delen. Een bijkomend voordeel is “het ontstaan van een aantrekkelijke ontmoetingsplaats voor kenniswerkers, bloeiende interactie, intensieve communicatie en het stromen van kennis.” Hierdoor kan een bruisend ecosysteem ontstaan (Boekholt, Nagle en Zuijdam, 2009). De elementen die dit ecosysteem versterken zijn voor dit onderzoek interessant. Vandaar dat het onderzoek is verricht op een campus waar in ieder geval resources en faciliteiten gedeeld worden, namelijk het HTCE.

Er zijn nog facetten onbesproken gebleven. Wordt de campus bijvoorbeeld privaat of publiek geïnitieerd? In veel gevallen heeft de (semi)publieke sector een (financieel) belang bij een campus, maar er zijn ook voorbeelden waarbij dit niet het geval is. De campus is dan volledig privaat gefinancierd. Ook valt er onderscheid te maken tussen campussen die zich richten op valorisatie van wetenschappelijk onderzoek, zoals Cambridge Science Park (Verenigd Koninkrijk) en Kennispark Twente (Enschede). Als wetenschappers spreken over zogenaamde *science parks* of *research parks* bedoelt men over het algemeen dit type campus. Deze campussen beogen valorisatie van publiek onderzoek te bereiken via oprichting van startups, maar ook via samenwerking met bestaande bedrijven, die zich ook op de campus vestigen (Eliasson, 2000), terwijl andere campussen de focus op hightech richten of zich specifiek richten op een sector, technologie of specifiek aandachtsgebied. Campussen zoals Grenoble (Frankrijk), HTCE en Hsinchu Science Park (Taiwan) hebben een bedrijfsmatige insteek en beogen meer bedrijvigheid te creëren rondom de spillovers van industriële R&D. Heeft de campus internationale aantrekkingskracht of blijft het bereik beperkt tot het land zelf? In de praktijk blijkt dat open innovatie veel meer aanslaat bij sectoren als ICT. Mensen uit die sector zijn gewend aan samenwerking met R&D. In andere sectoren, als farmacie en *life sciences*, komen deze samenwerkingen moeilijker van de grond (Boekholt, Nagle en Zuijdam, 2009). Ponds (2008) legt dit mechanisme verder uit door te stellen dat het relatieve belang van *knowledge spill-overs* varieert per sector. Ook het belang van geografische nabijheid van actoren varieert van per sector. Bovendien, zo geven Sonn en Storper (2003) aan, hebben kleine bedrijven meer belang bij lokale kennisstromen dan grote bedrijven. Van Geenhuizen en Reyes-Gonzalez (2007) gaan nog een stap verder. Uit hun onderzoek blijkt dat lokale kennisstromen van cruciaal belang zijn voor jonge bedrijven, omdat zij niet de (financiële) middelen hebben om kennis elders te vergaren. Het tweetal geeft aan dat

startende bedrijven vaak niet precies weten naar welke kennis zij op zoek zijn. Dit vergroot het belang van fysieke nabijheid van actoren, omdat op deze manier de mogelijkheid van ‘toevallige’ of ‘spontane’ innovatie ontstaat: het experimenteren en ‘spelen’ met kennis, voortkomend uit interactie met andere bedrijven en leidend tot innovatie (Isaak, 2009). Silicon Valley, gelegen in California, wordt als voorbeeld genomen als ecosysteem waar spontane innovatie zijn meerwaarde heeft bewezen. Een belangrijk aspect van fysieke nabijheid in relatie tot R&D is dat het informele contacten in de hand werkt. Die zijn een belangrijk kanaal voor kennisoverdracht (Philippen, 2008; Ponds, 2008; Dahl & Pedersen, 2004). Dergelijke contacten zijn belangrijk voor het opbouwen van vertrouwen en het stimuleren van de nodige creatieve processen.

Een belangrijke veronderstelling bij campusvorming is dat dit gunstige invloed heeft op de uitwisseling van kennis, mensen, investeringen en subsidies, waardoor het innovatievermogen van de actoren op de campus vergroot wordt. Nabijheid van actoren speelt een cruciale rol in de meerwaarde van campussen en is onder te verdelen in drie soorten:

1. Geografische nabijheid, waarbij de impliciete en tactiele kennis (ingebed in personen, machines of organisaties) van groter belang is dan de gecodificeerde kennis;
2. Cognitieve nabijheid, waarmee de mate van gemeenschappelijkheid in de kennisdomeinen tussen actoren bedoeld wordt;
3. Relationele nabijheid, waarbij de ‘afstand’ tussen partners binnen een netwerk van samenwerkingsverbanden de nabijheid bepaalt.

Bovendien speelt de afstand tot instituties en de afstand tot internationale partijen een rol (Boekholt, Nagle, & Zuidam, 2009). Hoewel nabijheid op alle drie de niveaus voor een campus van belang is, valt te beargumenteren dat cognitieve nabijheid voor de beleving van de sociale ruimte een belangrijke rol speelt. Daarnaast is de relationele afstand van belang voor de mate van sociale interactie. Het lijkt immers aannemelijk dat in een sterk netwerk meer sociale interactie voorkomt dan in een netwerk waar mensen minder sterk met elkaar verbonden zijn. De cognitieve nabijheid kan versterkt worden door aandacht te besteden aan hoogwaardige ondersteunende en gemeenschappelijke faciliteiten, zoals vergaderruimtes en conferentiezalen. Het is niet ongewoon dat er expliciet gestuurd wordt op gebruik van de gemeenschappelijke faciliteiten, waardoor informele contacten worden gestimuleerd. Een voorbeeld hiervan is het delen van de kantine. Bovendien wordt relatief veel geïnvesteerd in faciliteiten die gericht zijn op de het ‘leven naast het werk’. Omdat voor jong talent een leefbare werkomgeving steeds belangrijker wordt, investeren campussen graag in recreatieve faciliteiten, zoals restaurants, kappers, sportplekken, bioscopen en concertzalen, maar ook in (studenten)huisvesting. Ruim een vierde (26 procent) van de campussen heeft hiervoor ruimte ter beschikking gesteld (International Association of Science Parks, 2007). Juist de ondersteunende en gemeenschappelijke faciliteiten spelen een cruciale rol in deze scriptie, omdat dit plekken zijn waar mensen elkaar ontmoeten en waar sociale interacties plaatsvinden. In de wetenschap worden plekken als deze omschreven als *third places*. In het onderstaande paragraaf wordt dieper ingegaan op *third places*.

2.3 THIRD PLACES

Florida (2002, blz. 227) stelt dat *third places* een belangrijk element vormen voor de aantrekkelijkheid van de werkomgeving. Op deze plekken kan een individu 'loskomen' van zijn rol in de gezinssituatie (*first place*) en werksituatie (*second place*), met als doel om in deze ruimte van andermans gezelschap te genieten (Oldenburg, 1982; Oldenburg 1989). Er kan gedacht worden aan koffietentjes, bars, restaurants, bioscopen of sportscholen (Jeffres, Bracken, Jian, & Casey, 2009, blz. 334). Jeffres et al. (2009) onderscheiden vier vormen van *third places*:

1. 'eten, drinken en praten', zoals lunchtentjes op de campus;
2. 'georganiseerde *third places*', zoals evenementen, (sport)verenigingen;
3. 'commerciële plekken', waarbij te denken valt aan een winkelgebied.
4. 'openbare ruimte', zoals pleinen, openbaar groen en straten, waarmee Jeffres et al. (2009) een bredere omschrijving hanteren dan de gebruikelijke afbakening van *third places*.

Voor dit onderzoek is het betrekken van de openbare ruimte van groot belang, omdat juist op campussen veel aandacht wordt besteed aan het creëren van hoogwaardige openbare ruimte. Dit is voor Boekholt, Nagle, & Zuidam (2009) immers een eis om binnen de definitie van een campus te vallen. Maar tegelijkertijd is openbare ruimte een begrip waarover vooral in het laatste decennium in de stedelijke literatuur de nodige discussie is ontstaan. Daarmee is deze vorm van *third places* wezenlijk anders dan de andere drie en is het noodzakelijk om dieper op deze discussie in te gaan.

Allereerst is het van belang om inzicht te krijgen in de verschillende definities en de afbakening van het begrip *third place*. De discussie gaat vooral over de vraag wanneer een ruimte nog publiek te noemen is. Openbaar aanvoelende ruimtes hoeven niet daadwerkelijk openbaar te zijn. Veel investeringen in campussen zijn geheel of deels door private partijen gedaan, waardoor deze partijen vanzelfsprekend zeggenschap krijgen over het gebruik van de ruimte. Dit leidt tot een meer gecontroleerde, gesurveilleerde en aan regels gebonden ruimte. Zo kan het zijn dat de campus op een bepaald tijdstip wordt gesloten, waardoor groepen en individuen buitengesloten worden. In de hedendaagse economie worden ruimtes steeds vaker privaat gefinancierd, waardoor de geldverstrekker inspraak heeft in de functie van de ruimte. De commerciële kant van het verhaal speelt in toenemende mate een rol, omdat private partijen het doel hebben om winst te maken. Op de campus kan dit betekenen dat het vastgoed in waarde moet stijgen om de investeringen van private partijen rendabel te krijgen. Deze benadering kan wrijving veroorzaken met de opvatting van wetenschappers Mitchell (1995) en Madden (2010) over openbare ruimte. Zij geven aan dat de beschreven ruimte alles behalve openbaar is, omdat groepen of individuen toegang kan worden ontzegd, met uitsluiting tot gevolg. Carmona, Magalhães en Hammond(2008) speelt in op deze discussie door zowel een smalle als een brede definitie te hanteren voor openbare ruimte, waarmee hij aangeeft dat verschillende interpretaties van openbare ruimte naast elkaar kunnen bestaan. Beide definities passeren de revue, beginnend met de brede begripsomschrijving: "*Public space relates to all those parts of the built and natural environment, public and private, internal and external, urban and rural, where the public have free, although not necessarily*

unrestricted, access. It encompasses: all the streets, squares and other rights of way, whether predominantly in residential, commercial or community/civic uses; the open spaces and parks; the open countryside; the 'public/private' spaces both internal and external where public access is welcomed – if controlled – such as private shopping centres or rail and bus stations; and the interiors of key public and civic buildings such as libraries, churches, or town halls.” (Carmona, Magalhães, & Hammond, 2008, blz. 4-5). Hierin wordt de gelijkenis met de omschrijving van *third places* van Jeffres et al. (2009) zichtbaar. De smalle definitie beperkt zich daarentegen tot plekken die werkelijk voor iedereen openbaar zijn: “*Public space relates to all those parts of the built and natural environment where the public has free access. It encompasses: all the streets, squares and other rights of way, whether predominantly in residential, commercial or community/civic uses; the open spaces and parks; and the 'public/private' spaces where public access is unrestricted (at least during daylight hours). It includes the interfaces with key internal and external and private spaces to which the public normally has free access.*” (Carmona, Magalhães, & Hammond, 2008, blz. 5) Hoewel beide invullingen van het begrip ‘openbare ruimte’ anders zijn ingekaderd, lijkt het voor deze scriptie zinvoller om de brede definitie te gebruiken. Hierdoor gaat het bij de begrippen *third place* en openbare ruimte om hetzelfde gebied. Het verschil zit in het gebruik van de ruimte. Waar Gehl (2011) openbare ruimte ziet als een plek waar diverse activiteiten plaatsvinden, ligt bij *third places* de nadruk op ontmoetingen en sociale interactie. Om die reden zullen *third places* in het vervolg van deze scriptie dienen als het ruimtelijk kader.

Oldenburg en Brissett (1982) geven aan dat toegankelijkheid en gelijkheid kenmerken zijn van *third places*. Tevens is sociale diversiteit een van de eigenschappen van de *third place*. Doordat de samenstelling van de bezoekende groepen steeds anders is, valt niet te voorspellen wat er gebeurt in zo’n ruimte, in tegenstelling tot de werk- en thuissituatie. De sociale diversiteit kan echter worden beperkt door bepaalde groepen die zo frequent gebruikmaken van een *third place*, dat andere groepen wegblijven. Bovendien noemt Oldenburg het informele karakter van de *third place*, waardoor duidelijk wordt dat dit de plekken zijn om het innovatieve milieu van Tödtling (2008) te creëren. Volgens Oldenburg is de rol van *third places* in de hedendaagse maatschappij zo belangrijk, omdat deze plekken voorzien in de behoefte van een individu om een vrije rol aan te nemen, niet gebonden aan leefregels van de thuis of-werksituatie. Florida stelt dat *third places* belangrijk zijn om interactie te stimuleren en dat ze een positief effect hebben op de aantrekkelijkheid van een campus (Florida, 2003).

Klapp (1969) gaat dieper in op de manier van actief interacteren in *third places*. Hij onderscheidt twee lagen in de kwaliteit van een gesprek. De bovenste laag noemt hij *discursive symbolic*: een gesprek heeft een bepaald doel, zoals het onderhouden van een contact, het kopen van een product of het bespreken van een probleem. Met *non-discursive symbolic* doelt Klapp op een gesprek zonder concreet doel. Als voorbeelden noemt hij roddelen en het praten over personen. Klapp heeft kritiek op de *non-discursive symbolic*, de dominante gespreksvorm in *third places*, omdat de informatie in zijn optiek minder waardevol is dan bij *discursive symbolic*. Oldenburg en Brissett (1982) geven juist het belang aan van deze gespreksvorm: “*The conversational style of third places embodies the spirit of pure sociability. A person must not remain silent, nor must he dominate conversation. In the free and uninhibited atmosphere of third place fellowship, conversation is remarkably democratic. Everyone seems to talk "just the right amount." How unlike corporate meetings where status dictates not only who will dominate serious conversation but also who will engage in levity.*”

Gehl (2011) deed onderzoek naar interactie in de openbare ruimte in stedelijke omgevingen. Hij gelooft dat de goede openbare ruimte zowel de hoeveelheid van sociale interactie kan vergroten als de kwaliteit van sociale interactie. Gehl maakt onderscheid tussen goede en slechte openbare ruimte. Bij noodzakelijke activiteiten heeft de kwaliteit van de ruimte weinig invloed op de frequentie van het gebruik. De activiteit is immers noodzakelijk. Bij optionele activiteiten is de kwaliteit van de openbare ruimte juist enorm belangrijk. De frequentie van optionele activiteiten en sociale activiteiten in een bepaalde ruimte neemt sterk toe wanneer deze van hoge kwaliteit is. Volgens Gehl is de fysieke omgeving van groot belang voor de mate en de aard van sociale interactie in een ruimte. Hoewel Gehl in zijn theorie vooral uitgaat van openbare ruimte in de openlucht, kan zijn theorie ook geprojecteerd worden op *third places*: een hoogwaardige omgeving heeft invloed op de mate van interacties. De fysieke ruimte kan ook de kwaliteit van sociale contacten beïnvloeden. Gehl onderscheidt vijf niveaus van sociale relaties in de openbare ruimte, waarbinnen hij nadruk legt op het eerste en tweede niveau:

1. Passieve contacten: dit zijn contacten met de laagste intensiteit. Ze kenmerken zich door het waarnemen van andere mensen in dezelfde ruimte;
2. Toevallige contacten: relatief onbekenden ontmoeten elkaar in de fysieke ruimte. Er is sprake van *face to face*-contact. Dat is een belangrijke vorm van communicatie. Temeer nu digitale communicatiekanalen steeds invloedrijker worden. Voordelen van *face to face*-contact voor innovatie zijn snelle feedback, de snelle opbouw van vertrouwen en de bijdrage van lichaamstaal binnen een gesprek (Storper & VENABLES, 2004, blz.354);
3. Interactie tussen kennissen;
4. Interactie tussen vrienden;
5. Interactie tussen goede vrienden.

De waarde van de lagere niveaus (1 en 2) mag niet worden onderschat, aangezien ze een eerste stap zijn naar complexere relaties, het geeft informatie over andere mensen en het is een mogelijke inspiratiebron, zo stelt Gehl.

Zijn benadering sluit deels aan bij die van de socioloog Turner (1988, blz.13). Beiden gaan uit van de scheiding tussen spontane en geplande interactie en tussen passieve (niveau 1) en actieve interactie (niveau 2 en hoger). Bovendien geven beide schrijvers aan dat interactie begint bij aanwezigheid van meerdere personen in een bepaalde ruimte. Hieruit komt naar voren dat sociale interactie meer omvat dan verbale communicatie; het gaat om beïnvloeding via handelingen en gedragingen van de ene persoon door de andere. Het verschil in benadering tussen Turner en Gehl zit in het belang dat zij toedichten aan passieve contacten. Waar Gehl vindt dat deze contacten niet mogen worden onderschat, geeft Turner aan dat deze vorm van interactie van lagere waarde is dan actieve interactie. Goffman (2008) voegt hieraan toe dat het niet alleen gaat om het samenspel tussen twee individuen, maar ook om de relatie die zij hebben met de omgeving. Reeds is vastgesteld dat de fysieke omgeving de mate en de kwaliteit van interacties beïnvloedt (Florida, 2003; Gehl, 2011; Klapp, 1969; Oldenburg, 1989). Goffman geeft tevens aan dat de sociale

ruimte en de individuele beleving een rol spelen bij interactie. De rest van dit hoofdstuk wordt gewijd aan het specificeren van de fysieke, sociale en beleefde omgeving.

Vooraf is het nog wel noodzakelijk helder te krijgen welke vormen van interactie voor dit onderzoek van belang zijn. Uitsluitend zal onderzoek gedaan worden naar *face to face*-interactie (2 tot en met 4 uit de opsomming hierboven). Deze scriptie stelt immers ruimte en context centraal. Interactie via bijvoorbeeld de mobiele telefoon veroorzaakt een zekere mate van ‘*cocooning*’, zichzelf afsluiten van de omgeving. Omgevingsfactoren worden daardoor buitenspel gezet en dat is nu juist waar dit onderzoek om draait. Bovendien is het van belang om duidelijk te krijgen welk niveau van interactie minimaal nodig is om van waarde te zijn voor innovatie. Goffman (2008) maakt bij interactie onderscheid tussen twee stappen. De eerste, *unfocused interaction*, vindt plaats tussen personen die bij elkaar komen in een ruimte waar individuen in gedachten verzonken zijn. Mensen die van de parkeergarage naar hun werkplek lopen of mensen die in een wachtkamer zitten, zijn hier voorbeelden van. De tweede stap, *focused interaction*, vindt plaats wanneer er sprake is van openlijk samenspel en elkaars aandacht wordt vastgehouden door bijvoorbeeld een gesprek of door een gezamenlijke opdracht uit te voeren. *Unfocused interactions* geven kleur aan de manier waarop een individu een omgeving beleeft en hoe het sociale klimaat is vormgegeven, vandaar dat deze in eerste instantie relevant lijken voor dit onderzoek. Maar dit moet gezien worden als een middel om *focused interactions* te bereiken. Daarom stelt Goffman (2008) dat sociale interactie bestaat uit twee gerelateerde stappen: ze kunnen niet los van elkaar gezien worden.

2.4 FYSIEKE RUIMTE

De fysieke ruimte speelt een grote rol bij het creëren van sociale interacties. Een plein zou misschien een podium bieden voor *unfocused interactions*, terwijl een tafeltje in een bruin café eerder *focused interactions* kan ondersteunen. *Urban designers* ontwerpen een ruimte en bedenken de fysieke indeling. Zij trachten ruimtes te ontwerpen die voldoen aan normen van esthetiek en die aansluiten op de omgeving en de behoefte van de gebruikers. Maar dat is niet altijd zo geweest. In het modernistische tijdperk werd *urban design* gezien als een elitair vak, dat door specialisten moest worden vertaald naar een ontwerp voor de stad. Vanuit de wetenschap is er kritiek geweest op het modernistische denken, omdat deze stroming maar beperkt zeggenschap van gebruikers toeliet, resulterend in een vaak niet optimale verhouding tussen gebruiker en omgeving (Jacobs, 1961; Gehl, 2011; Alexander, Ishikawa, & Silverstein, 1977). De campus is een werkomgeving die is voortgekomen uit het hedendaagse *urban design*. De ruimte moet zo ontwikkeld worden dat deze aansluit bij de vraag van haar gebruikers. Bij bedrijven heerst de sterke behoefte om te innoveren. Sociale interactie in *third places* speelt daarbij een belangrijke rol (Tödtling, 2008). Gehl (2011) geeft aan dat een hoge kwaliteit van de fysieke ruimte leidt tot meer interactie. Dit betekent voor deze studie dat gezocht is naar criteria waaraan een hoogwaardige fysieke ruimte moet voldoen.

Als startpunt voor de theoretische verkenning wordt urbaniste Jane Jacobs genomen, schrijfster van een van de meest invloedrijke boeken in stedelijke studies *The Death and Life of Great American Cities*. Dat boek is geschreven in New York in de jaren 1960. Jacobs stelde dat voldoende diversiteit essentieel is voor de leefbaarheid van steden (Jacobs, 1961, blz. 148). Ze was van mening dat de heersende modernistische stedelijke principes leidden tot de vernietiging van de bruisende stedelijke gemeenschappen. De wijk waar ze woonde, Greenwich Village in New York, werd een doelwit voor modernistische planners van de stad, zoals ze het zelf omschreef. Ze opende de aanval op de modernistische planners door vier randvoorwaarden op te stellen voor de fysieke omgeving, die samen voor voldoende diversiteit kunnen zorgen. Jacobs geeft aan dat een diverse omgeving sociale interacties bevordert. Ze noemt vier uitgangspunten die sociale interactie kunnen bevorderen:

1. Allereerst moet een gebied meerdere functies hebben. Hiermee bedoelt ze dat wonen, werken en recreëren gecombineerd moeten worden. Deze combinatie zorgt voor een samenkomst van verschillende groepen op verschillende momenten met elk een eigen ritme. Jacobs noemt dit een *'street ballet'*
2. Om de levendigheid op straat te vergroten, moeten afstanden beloopbaar zijn en plekken moeten met elkaar verbonden zijn. Lopen is een manier van verplaatsing die ruimte laat voor sociale interactie, terwijl dat in mindere mate van toepassing is op verplaatsing met een auto (Lyons & Urry, 2005).
3. Ten derde is het van belang dat er variëteit in de fysieke omgeving is. Gebouwen moeten verschillen in bouwstijl, leeftijd en conditie. Tot slot is een concentratie van mensen noodzakelijk, ongeacht wat hun reden is om de plek te bezoeken. Dit kan bijvoorbeeld

gerealiseerd worden door woningen dicht op elkaar te bouwen en de hoogte in, waardoor het op het straatniveau drukker is.

4. Tevens kan door retail toe te voegen aan een gebied de concentratie van mensen gestimuleerd worden.

Hoe invloedrijk het boek van Jacobs ook is, het blijft de ervaring van één persoon. Daardoor is betrouwbaarheid niet gewaarborgd, maar wordt een bepaalde visie op de stad uitgedragen. Zo gaat zij ervan uit dat het samenbrengen en mixen van mensen zowel passieve als actieve interactie oplevert en het samenbrengen van individuen leidt tot wederzijds begrip. Ze geeft aan dat er zo een sociaal divers ecosysteem in een ruimte ontstaat (Jacobs, 1961, blz. 99).

Marcus & Francis (1997) hebben op basis van tientallen *case studies* van studenten van Berkely University bepaald welke elementen de aantrekkelijkheid van een openbare ruimte bepalen. Hoe aantrekkelijker de ruimte, hoe meer sociale interactie er plaats zal vinden (Gehl, 2011). Ze geven in eerste instantie aan dat de kanteling van openbare naar private ruimte geen slechte ontwikkeling hoeft te zijn, zolang de gebruikswaarde van de ruimte maar centraal blijft staan. Om de gebruikswaarde te waarborgen, neemt het duo veiligheid en openheid als uitgangspunt. Als een ruimte niet veilig is, dan daalt de gebruikswaarde. Wanneer een ruimte niet open is, mist de plek het grondbeginsel voor openbare ruimte en kan dan dus niet openbaar genoemd worden. Veiligheid en openheid zijn belangrijk, omdat beide een ruimte mogelijkheden geven voor sociale diversiteit, creativiteit en innovatie. In het boek '*People Places*' (1997) hebben Marcus & Francis twaalf richtlijnen voor *urban design* opgesteld. Marcus & Francis geven aan dat de richtlijnen ruimte bieden om ontwerpers en architecten genoeg vrijheid te laten om de ruimte naar eigen inzicht vorm te geven. Hierdoor is het resultaat van dat elke plek ontwerpen aan de hand van deze richtlijnen toch divers blijft. De twaalf punten die het tweetal aandraagt, staan vermeld in tabel 1.

Het is noodzakelijk om de lijst nader te bekijken. De punten zijn namelijk niet direct toe te passen op dit onderzoek.

- Om te beginnen is richtlijn vier (gevoel van veiligheid) niet in te passen in de fysieke ruimte. Het gaat om een 'gevoel van veiligheid' en komt eventueel aan het licht bij de beleefde ruimte. Daarom wordt deze niet meegenomen.
- Ook richtlijn vijf (vermindering van stress) is zodanig gedefinieerd dat deze niet te onderzoeken is als fysiek aspect. Echter de fysieke elementen om dit te bevorderen kunnen wel in kaart gebracht worden. De schrijvers hebben het over fysieke aspecten die het doel hebben om comfort en ontspanning op te roepen bij gebruikers. Dit wordt duidelijk door de voorbeelden die het duo noemt, zoals bankjes, groenvoorziening en horeca. Deze richtlijn wordt omschreven als: elementen die ontspannend kunnen werken.
- Punt negen (interactieve componenten) en tien (evenementen) worden samengevoegd in dit onderzoek. Binding met evenementen zou geschaard moeten worden onder de beleefde ruimte.

Daarom wordt enkel gekeken naar de aanwezigheid van evenementen. Dit punt wordt samengevoegd met de aanwezigheid van interactieve elementen.

- Punt elf (toegankelijk voor invaliden) is in de context van een campus niet erg relevant, want naar alle waarschijnlijkheid worden ruimtes op een campus vrij weinig door kinderen en invaliden gebruikt. Vandaar dat dit punt niet wordt meegenomen in het onderzoek. In het rapport van Boekholt, Nagle en Zuijdam (2009) is een belangrijk element genoemd dat specifiek op campussen van toepassing is en interactie versterkt, namelijk het delen van voorzieningen. Om deze reden wordt deze factor wel meegenomen in dit onderzoek.
- De twaalf richtlijnen zijn niet direct te implementeren; een aantal overlapt met de sociale en beleefde ruimte, een aantal is niet door middel van observaties te onderzoeken en een aantal dient aangepast te worden om zinvol te zijn voor de context van de campus. Daarom is het voor dit onderzoek nodig om de richtlijnen te herzien.

1. Makkelijk bereikbaar en zichtbaar.	Het is van belang dat een ruimte zichtbaar is om mensen naar de plekken te krijgen. Bovendien moet de plek bereikbaar zijn. Het is van belang om na te gaan welke vervoersmiddelen de voorkeur hebben om de plek te bereiken.
2. Goede communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.	Mensen moeten afweten van het bestaan van een plek en weten waarvoor de plek bedoeld is. Hier wordt ook gekeken naar regels die in het gebied van kracht zijn.
3. Esthetiek van binnen en buiten	Zowel de binnenkant van de gebouwen als de buitenruimte moet er aantrekkelijk uitzien. De invulling hiervan wordt bepaald door samenspraak tussen opdrachtgever en architect
4. Roept een gevoel van veiligheid op	Om mensen op een plek te houden en te laten terugkomen is veiligheid een vereiste. Om deze reden is dit een randvoorwaarde.
5. Verminderde stress van omgeving	Een goede openbare ruimte geeft de gebruiker rust. Bankjes, groenvoorzieningen en prullenbakken zijn elementen die kunnen helpen aan deze richtlijn te voldoen.
6. Is afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie voor het meest waarschijnlijke gebruik van de locatie	Voordat een ruimte ontwikkeld wordt, is het noodzakelijk om te achterhalen wie de beoogde gebruiker is. Dit punt komt vooral tot uiting in de meer privaat gefinancierde projecten waarbij de geldschieter zich niet op de gehele bevolking richt, maar op een bepaalde groep die voor hem om welke reden ook aantrekkelijk is. Vervolgens wordt bekeken wat de wensen en behoeften zijn van deze groep in een openbare ruimte en daar dient rekening mee gehouden te worden in de ontwikkeling van de ruimte.
7. Moedigt diversiteit in gebruiker aan	Dit punt laat zien hoeveel invloed het gedachtegoed van Jacobs heeft op <i>urban design</i> . Deze richtlijn doelt op de vier randvoorwaarden voor diversiteit van Jacobs, eerder genoemd in dit hoofdstuk. Fainstein (2005) geeft aan dat diversiteit in fysieke ruimte ook de diversiteit in gebruik stimuleert. Voor dit punt is het dus belangrijk om te kijken naar de fysieke diversiteit.
8. Comfortabel tijdens piekuren	De achtste richtlijn gaat om de capaciteit van een ruimte. Zo is het van belang dat tijdens het drukste moment van dag de ruimte nog steeds comfortabel te gebruiken is.
9. Bevat interactieve componenten (componenten die de gebruiker kan beïnvloeden of wijzigen)	Richtlijn 9 houdt in dat de ruimte zo ontwikkeld wordt dat er ruimte is voor activiteiten die gebruikers ertoe aanzetten om hun verblijf te verlengen. Marcus & Francis noemen levende standbeelden als voorbeeld, maar er kan ook gedacht worden aan straatmuzikanten en de nabijheid van voorzieningen.
10. Creëert betrokkenheid en binding van de gebruiker door speciale evenementen te organiseren	Om de leefbaarheid te vergroten en mensen vast te houden, is het van belang dat er dingen gebeuren in een ruimte. Richtlijn 9 geeft aan dat openbare ruimte te gebruiken moet zijn voor evenementen of andere activiteiten.
11. Is fysiek toegankelijk voor invaliden en kinderen	Het gaat bij dit punt om de mogelijkheid om de ruimte te betreden. Zo is het niet praktisch wanneer een plein enkel via trappen te bereiken is, omdat invaliden dan worden uitgesloten van gebruik van de ruimte.
12. Is in balans tussen sociale context en fysieke schoonheid	De laatste richtlijn gaat over het in balans houden van de sociale en fysieke component. Een goede ruimte leunt niet te veel op een kant, maar heeft de aandacht evenredig verdeeld over de componenten

Tabel 1: 12 richtlijnen Marcus & Francis (1997)

Na bovenstaande mutaties is onderstaande lijst opgesteld. De fysieke ruimte wordt in deze scriptie op de volgende elementen onderzocht:

1. Goed bereikbaar en zichtbaar.
2. Communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.

3. Esthetisch van binnen en buiten
4. Afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie
5. Elementen die ontspannend kunnen werken
6. Moedigt diversiteit in gebruik aan
7. Comfortabel tijdens piekuren
8. Aanwezigheid evenementen
9. Het delen van voorzieningen

2.5 SOCIALE RUIMTE

In tegenstelling tot de fysieke ruimte is de sociale ruimte niet statisch, maar juist dynamisch. Interpretaties kunnen per individu verschillen en staan open voor steeds nieuwe onderhandelingen (Moscovici, 1984), waardoor het lastig is om een volledig raamwerk te creëren om het sociale klimaat te vangen. Daarom is ervoor gekozen om inzicht te krijgen in de werking van enerzijds het belang van een gemeenschappelijke cultuur en anderzijds het belang van sociale diversiteit. Academici die streven naar diversiteit willen de openbare ruimte inrichten op een manier die veel mogelijkheden biedt om mensen te laten interacteren met verschillende sociale en culturele achtergronden. Uit de literatuur over fysieke ruimte wordt duidelijk dat Marcus & Francis bij deze groep academici horen. Toch blijkt dat fysieke ruimte niet in alle cases bijdraagt aan de sociale diversiteit (Fainstein, 2005). Fysieke ruimte zou eerder gezien moeten worden als een element dat sociale diversiteit kan stimuleren, maar deze niet zelfstandig kan oproepen. Bovendien moet in acht genomen worden dat de wetenschappers die zich uitlaten over de sociale ruimte hun bevindingen hebben opgedaan in stedelijk gebied, waar mensen samenleven, terwijl dit onderzoek gaat over een gebied waar mensen enkel samen werken.

Florida (2003) is een voorstander van sociale diversiteit. Hij geeft aan dat sociale diversiteit leidt tot een klimaat waarin de kans op interactie toeneemt. Zo geeft hij aan dat wanneer een ruimte meerdere functies heeft, de diversiteit in gebruik toeneemt. Naarmate er meer verschillende groepen een plek gebruiken, ontstaat er een open sfeer, die mensen het gevoel geeft dat ze gemakkelijk kunnen participeren. Hij geeft aan dat deze laagdrempeligheid sociale interactie stimuleert. Hiermee laat Florida zien dat de fysieke omgeving de sociale ruimte beïnvloedt.

Kossek en Lobel (1996) geven aan dat als mensen met verschillende achtergronden (leeftijd, stijl, cultuur, klasse) bij elkaar komen, dit kan leiden tot creativiteit. Florida legt uit dat sociale diversiteit het denkkader van de individu verruimt. Om te kunnen innoveren, is creativiteit essentieel en daarom is sociale diversiteit van groot belang voor het succes van een campus (Florida, 2003). Op sommige plekken ontstaat sociale diversiteit toevalligerwijs, en niet zonder succes. Denk hierbij aan wijken waar *bottom-up gentrification* plaatsvond, zoals Lombok in Utrecht en Brooklyn Heights in New York. Maar vaker wordt er een actief beleid gevoerd om sociale diversiteit te stimuleren, zoals overheden in openbare ruimtes probeert. Deze strategie leidt lang niet altijd tot meer sociale interactie.

Op wijkniveau is er een discussie gevoerd tussen Duany (2001) en Butler (2003) over gefortificeerde wijken. Is het samenbrengen van nieuwe en oude bewoners in een gefortificeerde wijk van meerwaarde? Byrne (2003) geeft aan dat de rijkere klasse kan zorgen voor meer bestedingen in de wijk en kan zorgen voor meer werkgelegenheid. Daarnaast geeft Byrne aan dat kinderen uit zowel rijke als lagere klasse naar dezelfde scholen gaan, waar de lagere klasse voordeel uit zouden kunnen halen. Butler (2003) heeft zijn onderzoek gedaan in Barnsbury in Londen. Met de resultaten van zijn onderzoek probeert hij het statement van Byrne te weerleggen: “*gentrification has not so much displaced the working class as simply blanked out those who are not like themselves: they do not socialise with them, eat with them or send their children to school with them*”.

Gentrifiers zouden de lagere klasse volgens Butler enkel zien als een interessante *social wallpaper*. Hij bedoelt hiermee dat andere klasse wel in de omgeving gezien worden, maar niet tot het sociale netwerk worden gerekend. Deze discussie kan in een bredere context geplaatst worden. Het gaat om de diepere vraag of sociale diversiteit of juist eenzelfde cultuur sociale interactie het meest ten goede komt.

Eenzijds ziet Florida (2003) sociale diversiteit als een belangrijk aspect voor een sterk interacterend sociaal klimaat. Een goed gereguleerd sociaal divers ecosysteem zou leiden tot onderscheidend vermogen, waardoor bovenop de toegenomen innovatiekracht, ook de werktevredenheid toeneemt (Bassett-Jones, 2005). Anderzijds is er op wijkniveau onderzoek gedaan dat aangeeft dat het hebben van een gemeenschappelijke sociale achtergrond interacties versterkt en dat diversiteit juist leidt tot een vermindering van communicatie, samenhang, vertrouwen en kwaliteit van de ruimte (Bassett-Jones, 2005).

Vanuit deze discussies lijken de twee perspectieven onverenigbaar, maar dat is niet per se zo. Het is mogelijk dat sociaal diverse groepen wel een gemeenschappelijke binder hebben. Op een campus is het noodzakelijk om beide doelen na te streven. Immers, sociale diversiteit zorgt voor een klimaat waar creatieve en innovatieve ideeën ontstaan, maar om mensen met elkaar in contact te laten komen is een mate van verbondenheid nodig. Bathelt (2004) heeft onderzocht wat de gemene deler op een campus is en hoe dit leidt tot verbondenheid: *'shared experience in the same technologies and ongoing attempts to solve the same sort of problems, based on basic understandings and similar technological paradigms, support the development of mutual engagement, joint enterprise, shared repertoire and negotiation of meaning.'*

Nussbaum (2001) bekijkt de discussie vanuit een ander perspectief. Zij geeft ten eerste aan dat sociale diversiteit niet enkel te meten is op basis van variabelen zoals geslacht, inkomen, etniciteit, maar ook op basis van de beleving van diversiteit. Daarmee geeft ze aan dat de discussie tussen Butler en Duany niet de benodigde complexiteit bevat. Ten tweede hangt volgens haar de mate van diversiteit af van de kaders die door een bepaald ecosysteem zijn bepaald in de loop der tijd (Nussbaum, 2001; Kossek & Lobel, 1996). Hoe sociale diversiteit gedefinieerd dient te worden, is per ruimte anders. Op locatie A kan diversiteit onderzocht worden op basis van huidskleur, geslacht en kledingstijl, terwijl op locatie B etniciteit, taal en leeftijd variabelen zijn die iets zeggen over diversiteit. Welk element de definities van sociale diversiteit in elk geval moet bevatten, is dat er variabelen gezocht moeten worden waarbij het de verwachting is dat er verschillen gevonden worden tussen mensen of groepen mensen. Uitgaande van dit laatste argument kan in de context van een campus niet verkondigd worden dat het ecosysteem op basis van bijvoorbeeld het opleidingsniveau homogeen is, hoewel een campus vaak wel een plek is waar grotendeels hoger opgeleide groepen werken. De kaders voor dit onderzoeksgebied moeten verder worden gedefinieerd, voordat er zinvolle uitspraken gedaan kunnen worden over het sociale klimaat. Een plek is nooit volledig homogeen, net zoals mensen nooit precies hetzelfde zijn. Er kan een bovenliggend sociaal klimaat zijn, maar dit betekent niet dat er onder de oppervlakte geen andere sociale dynamieken zijn. Ook minder dominante groepen zijn van belang om de sociale dynamiek op de campus te begrijpen. Voordat er op een campus uitspraak gedaan kan worden over het sociale klimaat, is het nodig om de kaders inzichtelijk te maken.

2.6 BELEEFDE RUIMTE

Lynch (1960) maakt een koppeling tussen de gebouwde omgeving en de beleefde omgeving. Hij gaat uit van het principe dat belevingen geregisseerd kunnen worden door planners en architecten. De vijf elementen waardoor mensen een beeld vormen van een stad noemt hij de *mental map*:

1. Wegen of paden,
2. Grenzen en randen,
3. Districten en gebieden,
4. Knooppunten,
5. Herkenningspunten.

Hoe beter deze elementen ontwikkeld zijn, hoe positiever mensen hun omgeving beleven. Zijn theorie is een goed startpunt om de beleefde omgeving te onderzoeken, maar is tevens incompleet. Lynch beperkt zich enkel tot fysieke elementen, terwijl zintuigelijke waarnemingen ook bepalend zijn voor de beleving van een gebied (Raimbault & Dubois, 2005; Middleton, 2010).

Het afgelopen decennium is in de wetenschap de aandacht voor de beleefde omgeving toegenomen, aangewakkerd door het begrip *The experience economy*, dat in 1998 werd geïntroduceerd door Pine & Gilmore. Zij gaan ervan uit dat de ervaring van een individu de meeste toegevoegde waarde oplevert voor bestaande diensten. Vandaar dat zij aansturen op het ontwikkelen van ervaringen. Thematisering is een veelgebruikte manier om een bepaalde beleving en ervaring mee te geven. Pretpark De Efteling gebruikt deze methode. Het pretpark geeft bezoekers het gevoel dat zij zich in een sprookjeswereld bevinden en even aan de realiteit kunnen ontsnappen. Om een plek succesvol te thematiseren is meer nodig dan enkel de fysieke omgeving; alle zintuigen moeten overtuigd worden van een bepaald thema. De bedrijfscampus is in zekere mate een gethematiseerde versie van het no-nonsense bedrijventerrein. Het campusmanagement op HTCE heeft bijvoorbeeld veel aandacht besteed aan het stimuleren van open innovatie. Dat is terug te zien in de uitgebreide mogelijkheden om mensen te ontmoeten. Bovendien zijn campussen merendeels ruim opgezet, waardoor men de mogelijkheid heeft tot rust te komen en de gedachten te ordenen. Enkel een top-down benadering van de campusbeleving schiet tekort. Bij de ontwikkeling van een gebied wordt geprobeerd een bepaalde beleving op te roepen, maar hoe dit ervaren wordt is afhankelijk van het individu.

De uitwerking die een ruimte op het gevoel en het lichaam van het individu heeft, wordt gedefinieerd als *embodied experience* (Bissell, 2010). Wanneer een persoon door het bos loopt, de blaadjes hoort ritselen, vogels hoort fluiten en hij een grote hoeveelheid zuurstof inademt, dan kan dit leiden tot een gevoel van rust. Hieruit blijkt dat niet enkel zicht, maar alle zintuigen van belang zijn voor de *embodied experience*. Maar dezelfde omgeving kan bij een ander individu een compleet andere beleving oproepen. Zo kan een smalle, slecht verlichte steeg in de avond bij iemand het gevoel van onveiligheid oproepen, waardoor de loopsnelheid verhoogd wordt, resulterend in een kleinere kans op sociale interactie. Terwijl een persoon die aan de steeg woont de omgeving juist als heel veilig kan ervaren, omdat hij hier nooit is lastiggevallen

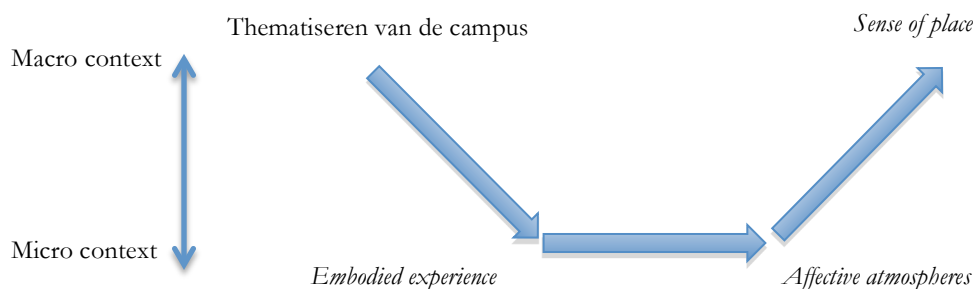
en juist vaak een praatje met een buurtbewoner maakt.

Uit deze voorbeelden wordt onder andere duidelijk dat lopen meer is dan een verplaatsing van A naar B (Cresswell, 2006). In dit onderzoek wordt er onderscheid gemaakt tussen functioneel lopen en recreatief lopen. Het verschil tussen beide is de mate waarin men actief openstaat voor de omgeving. Bij recreatief lopen wordt er veel sneller een beeld gevormd van een plek, dan wanneer iemand functioneel loopt. Ook speelt de groepsgrootte een rol. Het belang van concentratie van individuen is reeds aangestipt door Jacobs, waarmee direct ook het belang van goed beloophbare afstanden op campussen wordt aangekaart. Wanneer een individu ervoor kiest om zich te voet te verplaatsen, dan worden de zintuigen aangesproken. Reuk, gehoor en zicht spelen alle een rol in hoe de omgeving ervaren wordt. Juist bij lopen spelen zintuigen een grote rol, omdat er relatief weinig moeite gedaan hoeft te worden voor de verplaatsing op zich. Daardoor blijft er aandacht over voor andere elementen, zoals sociale interactie (Lyons & Urry, 2005). Middleton (2010) omschrijft deze loopmodus als de *autopilot* en hij geeft hierbij aan dat wanneer een individu bekend is in een gebied, deze manier van lopen wordt aangenomen. Middleton (2010) geeft ook aan dat het individu zelf invloed heeft op zijn of haar ervaring. Wanneer bijvoorbeeld de afstand langer is en de schoenen zijn aan de kleine kant, dan kan dit een pijnlijk gevoel oproepen, wat mogelijk een negatieve *embodied experience* oplevert.

Naast de fysieke omgeving beïnvloedt ook het sociale klimaat de individuele ervaring. In Florida's visie ontstaat er een open sfeer wanneer verschillende groepen een plek gebruiken, die mensen het gevoel geeft dat ze gemakkelijk kunnen participeren. Daardoor wordt sociale interactie gestimuleerd. Bissell (2010) geeft aan dat *affective atmospheres* de ervaring van een individu kunnen beïnvloeden. Hij omschrijft dit begrip als "*the energetic outcome of encounters between bodies in particular places*"; een collectief gevoel dat opgeroepen wordt door een incident, waardoor de manier waarop een individu de omgeving ervaart, verandert. Zo kan een plotselinge regenbui op een plein een *affective atmosphere* oproepen. Een *affective atmosphere* kan leiden tot het ontstaan van collectiviteit, waarvan het gezamenlijk schuilen voor de regenbui een voorbeeld is. Het gevoel van verbondenheid opent deuren voor de omschakeling van passieve interactie naar actieve interactie. Maar een *affective atmosphere* kan ook ontstaan wanneer een groep zich mengt in een andere groep, waardoor een nieuwe dynamiek ontstaat. Het resultaat kan als positief of negatief ervaren worden. Zo kunnen verschillende belangen binnen een groep leiden tot versplintering, waarvan het lopen van een andere route en het ontmoeten van andere mensen voorbeelden zijn. Bissell noemt de ruimtes waarin *affective atmosphere* plaatsvindt *affective fields*. Hiermee wordt de samenkomst van mensen, gebouwen, technologieën en verschillende vormen van *non-human life* in een bepaalde geografische setting bedoeld. De atmosferen zijn bepalend voor hoe individuen in een ruimte handelen en ze bieden richtlijnen voor hoe mensen zich in een sociale setting gedragen. Co-existentie is een onvermijdelijk onderdeel van een *affective field*. Het is te simpel om te stellen dat het verblijven in een bepaalde ruimte een gemeenschappelijke ervaring is. Ook de ervaringen die het lichaam meemaakt zijn van belang. Een persoon kan zich tevens afschermen van een atmosfeer door zich af te afzonderen van zijn of haar omgeving. Een *affective field* is een plek waar individuele *embodied experiences* samenkomen en worden gevormd tot collectieve ervaringen.

Sense of place is een multi-interpretabel concept dat grofweg gedefinieerd kan worden als de individuele en collectieve verzameling van de ervaringen met een plek. Hierdoor krijgt de plek een betekenis die van waarde is (Tuan, 1977). Raimbault en Dubois (2005) gebruiken als voorbeeld New York: een plek die door de collectieve ervaring van geur en geluid betekenis krijgt. Het is er bijna nooit stil op straat. Net als Raimbault en Dubois aangaven, wordt *sense of place* in deze scriptie gezien als een collectieve betekenis die door gebruikers aan een plek gegeven wordt. Het concept wordt afgebakend door enkel te kijken naar een collectieve ervaring in het sociale en het fysieke domein binnen de bedrijfscampus.

De behandelde concepten thematisering, *embodied experience*, *affective atmospheres* en *sense of place* kunnen aan elkaar gekoppeld worden door middel van Coleman's *theory of action* (1986) met elkaar worden verbonden. Zijn model zal aan de hand van het voorbeeld van de Efteling worden uitgelegd. Coleman geeft aan dat de macro-context leidt tot een individuele context, die door sociale interactie leidt tot een collectief gevormde nieuwe sociale context. Vanuit de beleefde omgeving wordt de sociale context gezien als de thematisering van de fysieke omgeving, leidend tot van individu tot individu verschillende *embodied experiences*. Door ontmoetingen in *affective fields* wordt een collectief beeld van de ruimte geschapen. Dit kan resulteren in een andere betekenis van ruimte dan de ontwikkelaars bedoeld hadden. Dit is de *sense of place* van de campus (zie figuur 2).

Figuur 2: Coleman's theorie over het registreren van belevingen

De Efteling is ontwikkeld als sprookjesland (themativering), waarbij individuen het gevoel gegeven wordt dat ze aan de werkelijkheid ontsnappen (*embodied experience*). Wanneer individuen bij elkaar komen, bijvoorbeeld in de wachtrij voor een attractie, ontstaat er een bepaalde *affective atmosphere*. Mensen worden wat stiller, waardoor binnen het *affective field* een gemeenschappelijk gevoel van spanning voelbaar is. Hierdoor wordt een collectief beeld van de attractie gevormd: de *sense of place*.

2.7 KANTTEKENING

De campus is een zeer specifieke omgeving. In een micro-omgeving bootst een campus aspecten van een stad na. Er kan niet worden aangenomen dat literatuur die is getoetst op de stad, ook kan worden toegepast op een campus. Een campus heeft voornamelijk te maken met werkende gebruikers, terwijl de stad wonen, werken en recreëren als hoofdfuncties heeft. Dit heeft invloed op de fysieke, sociale en beleefde omgeving en dus ook op de sociale interactie. Er spelen dus vooral economische factoren een rol, maar dat betekent niet dat sociale, culturele en fysieke aspecten niet aanwezig zijn. Dit wordt niet als een belemmerend element gezien, maar juist als een manier om de theoretische kennis over bedrijfscampussen te verbreden.

Ook kan er niet aangenomen worden dat ruimtes op een campus die openbaar lijken, daadwerkelijk openbaar zijn. Veel investeringen zijn geheel of ten dele door private partijen gedaan, waardoor deze partijen vanzelfsprekend zeggenschap krijgen over het gebruik van de ruimte. Dit leidt tot een meer gecontroleerde, gesurveilleerde en aan regels gebonden ruimte. In de hedendaagse economie worden ruimtes steeds vaker privaat gefinancierd, waardoor de geldverstrekker inspraak heeft in de functie van de ruimte. Zo speelt de commercie in toenemende mate een rol in het ontwerp, omdat private partijen het doel hebben om winst te maken. Volgens wetenschappers (Mitchell, 1995; Madden, 2010) zijn privaat gefinancierde ruimtes alles behalve openbaar, omdat groepen of individuen de toegang kan worden ontzegd. Dan gaat het bijvoorbeeld om mensen die minder aan de commerciële exploitatie kunnen bijdragen. Uitsluiting kan het gevolg zijn. Toch is ervoor gekozen om de term openbare ruimte te hanteren, omdat de ruimte bedoeld is om een bepaald ecosysteem te creëren. De ruimte op de campus is openbaar voor al haar gebruikers. Er wordt dus pas van uitsluiting gesproken in deze scriptie wanneer campusgebruikers op bepaalde plekken niet worden toegelaten.

Een belangrijk verschil tot slot tussen campussen en steden, is dat campussen niet geleidelijk ontstaan, zoals dat met steden vaak wel het geval is. Campussen worden vaak door één partij ontwikkeld, waardoor alle elementen op elkaar zijn afgestemd. Hierdoor is de campus vaak een voorspelbare ruimte. Bovendien kan een campusmanagement processen op de campus sturen. Dit bestuur heeft zeggenschap over welke bedrijven op de campus worden toegelaten. Dat heeft direct invloed op de sociale ruimte.

Kortom: Omdat er een verschil is tussen stedelijk gebied en campussen kan niet worden aangenomen dat de theorieën in dit onderzoek zonder meer van toepassing zijn. Ze moeten dan ook gezien worden als aannames. In de slotconclusie wordt bekeken in hoeverre deze aannames kloppen en in hoeverre de theorie gebaseerd op de stad toepasbaar is op campussen.

2.8 CONCLUSIE

Nu ingegaan is op de theorie van een campus, sociale interactie, fysieke ruimte, sociale ruimte en de beleefde ruimte, is het wenselijk om kort terug te komen op de theorieën die een rol spelen in het vervolg van de scriptie.

Fysieke ruimte

Eerst is gekeken naar de context waarin wetenschappers de fysieke ruimte analyseren. Daarna is teruggegrepen op Gehl (2011), die stelt dat wanneer de fysieke ruimte hoogwaardig is, de sociale interactie toeneemt. Daarom zijn de twaalf richtlijnen van Marcus & Francis (1997) als startpunt genomen. Deze richtlijnen vertonen een aantal overlappingsen tussen de beleefde ruimte en de sociale ruimte, vandaar dat deze niet worden meegenomen. De richtlijnen zijn opgesteld voor stedelijke gebieden, daarom was het nodig om een aantal richtlijnen aan te passen om ze toepasbaar te maken op campussen. In figuur 3 (aan het eind van dit hoofdstuk) is het onderzoeksmodel te vinden, met daarin alle factoren die onderzocht zullen worden.

Sociale ruimte

De sociale verhoudingen in een bepaalde ruimte hebben invloed op de sociale interacties. Die verhoudingen zijn dynamisch en kunnen verschillen per ruimte en tijd. In de wetenschap zijn er twee stromingen die naar verschillende sociale verhoudingen streven. Enerzijds wordt aangegeven door wetenschappers als Florida (2003) dat sociale diversiteit zorgt voor een open ruimte waarbinnen mensen elkaars horizon verbreden. Daartegenover staat een stroming, die poneert dat sociale homogeniteit leidt tot vertrouwen, innovatiekracht en werktevredenheid (Bassett-Jones, 2005).

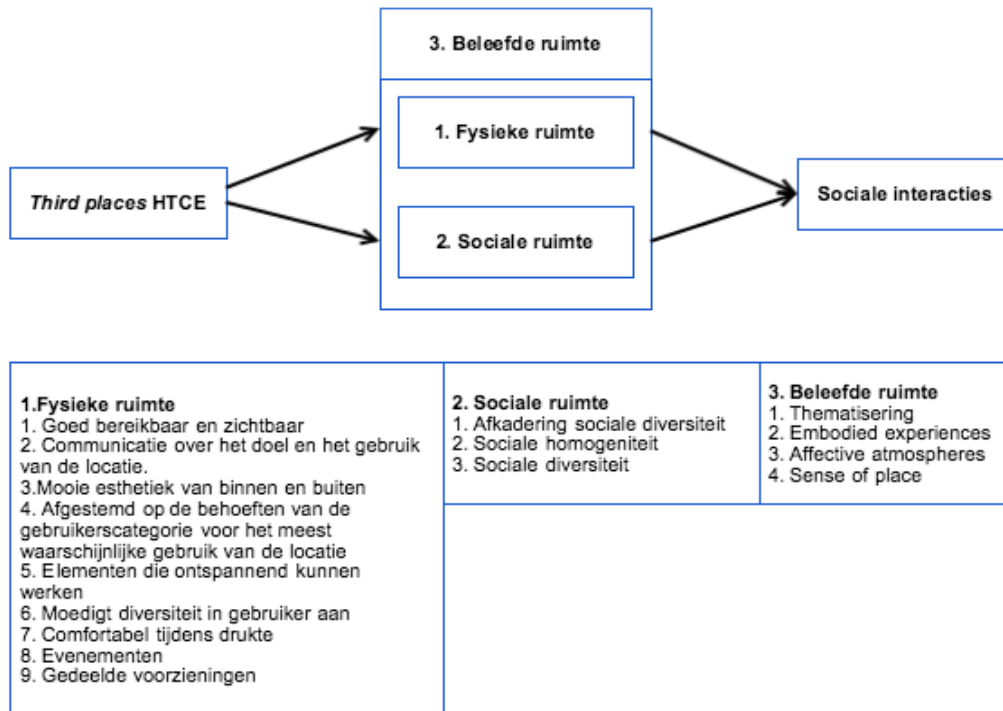
Nussbaum (2000) oordeelt dat de discussie meer diepgang nodig heeft. Zij geeft aan dat sociale diversiteit niet enkel te meten is op basis van variabelen zoals geslacht, inkomen en etniciteit, maar ook op de beleving van diversiteit. Ten tweede hangt de mate van diversiteit af van de kaders die door een bepaald ecosysteem zijn bepaald in de loop der tijd (Nussbaum, 2000; Kossek & Lobel, 1996). Hoe sociale diversiteit ingekaderd dient te worden, is per ruimte anders. Om deze reden kunnen deze begrippen pas worden toegepast als de ruimte onderzocht is (zie 4.3)

Beleefde ruimte

Pine & Gilmore hebben in 1999 de belevingseconomie geïntroduceerd. Zij geven aan dat beleving een toegevoegde waarde voor de economie is. Een campus kan gezien worden als gethematiseerd park, met als doel sociale interactie te stimuleren. Vervolgens wordt gekeken welke uitwerking dit op de beleving van het individu heeft en welk lichamelijk effect dit heeft op het individu: de *embodied experience*. Wanneer individuen met elkaar in contact komen, worden belevingen met elkaar uitgewisseld: *affective atmospheres*. Dit leidt tot een gemeenschappelijke *sense of place*. Hiervoor wordt Coleman's model (1982) gebruikt (figuur 3).

Onderzoeksmodel

Het onderstaande onderzoeksmodel (figuur 3) geeft aan hoe de besproken theorieën zich tot elkaar verhouden. De *third place* wordt als uitgangspunt genomen voor het onderzoek. Vervolgens wordt de *third place* vanuit de drie perspectieven van ruimte onderzocht, met het oog op sociale interacties. Aangezien de beleefde ruimte zowel op de fysieke als de sociale ruimte kan slaan, omringt deze de andere twee ruimten. Onderin wordt per ruimte aangegeven welke elementen uit theorieën gebruikt worden. In de methodologie wordt aangegeven hoe het onderzoeksmodel wordt onderzocht.

Figuur 3: Onderzoeksmodel

3. ONDERZOEKSMETHODEN

3.1 INLEIDING

Om inzicht te krijgen in de factoren die leiden tot sociale interactie, is voor een *case study design* gekozen (Bryman, 2012, blz. 62-72). Het is gebruikelijk om een unieke of extreme zaak te gebruiken om bepaalde veronderstellingen te onderzoeken (Bryman, 2012, blz. 70). Voor dit onderzoek geldt dat er gezocht wordt naar een *case* waar verondersteld wordt dat er veel sociale interactie plaatsvindt. In dit onderzoek zal High Tech Campus Eindhoven deze rol vervullen. Ook worden voor de observatie dagen uitgekozen met mooi weer, omdat aangenomen wordt dat op die momenten meer mensen dan normaal gesproken de werkplek zullen inruilen voor *third places*. Om dezelfde reden worden evenementen meegenomen in de analyse. Desalniettemin moet in acht genomen worden dat de observatieresultaten niet representatief zijn voor een gemiddelde campusdag. De criteria waarop de campussen beoordeeld zijn, zullen in het volgende hoofdstuk geïntroduceerd worden. Net als de beschrijving van de te onderzoeken casus. Deze onderzoeksopzet heeft verschillende voordelen:

1. De praktische relevantie voor de opdrachtgever en voor campussen om in toekomstige ontwikkeling van een campus de aanbevelingen uit het onderzoek over de factoren voor sociale interactie te implementeren;
2. De theoretische relevantie, om te onderzoeken in hoeverre stedelijke theorieën over sociale interactie toegepast kunnen worden op campussen
3. De maatschappelijke relevantie, om de positie van de Westas en campussen in het algemeen te versterken.

Een nadeel van deze opzet is het probleem van externe validiteit (Bryman, 2012, blz. 70). Hoewel de *case* met zorg is uitgezocht, is de toekomst voor Schiphol Trade Park (STP) moeilijk te voorspellen, aangezien het ontwerp nog op de tekentafel ligt. In dit onderzoek is gekozen voor een *case* die een *best practice* vertegenwoordigt en daarnaast gelijkenis vertoont met het ontwerp van het STP. Desondanks kunnen de resultaten niet vertaald worden naar STP, omdat er enkel een campus onderzocht wordt, waardoor er geen betrouwbare uitspraken gedaan kunnen worden voor STP. Dat is ook niet het doel van dit onderzoek. Het doel is om inzicht te geven in de factoren die invloed hebben op sociale interactie op een campus, zodat aanbevelingen kunnen worden gedaan aan SADC.

Bij het beantwoorden van de deelvragen is gekozen voor een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek (Bryman, 2012, p. 628). Door de methodes met elkaar te combineren, worden de zwaktes van de afzonderlijke methodes verminderd (Bryman, 2012, p. 631). Zo is de beleefde ruimte niet kwantitatief te onderzoeken en is het onwenselijk om door middel van kwalitatief onderzoek drukpunten te achterhalen.

Bij veldwerk beïnvloeden praktische omstandigheden het onderzoek. In dit onderzoek kon door gebrek aan medewerking van het campusmanagement geen grootschalige enquête worden uitgezet en was er geen toegang tot het campusmanagement. Om privacy redenen was het niet mogelijk om gedurende de dag het gedrag van campusgebruikers vast te leggen op film. Tot slot werden de mogelijkheden beperkt door de beschikbare tijd en mankracht.

Het voorliggende onderzoek bestaat uit vier lagen. Er is sprake van een trapsgewijze opbouw. Elke volgende laag bouwt voort op het fundament van de onderliggende laag of lagen. Kortom, de eerdere resultaten zijn nodig om de juiste volgende stap te zetten in dit onderzoek.

LAAG 1: ANALYSE FYSIEKE ASPECTEN CAMPUS(SEN)

De eerste laag helpt bij het selecteren van de *case*. Om op een transparante manier een *case* te selecteren die vergelijkbaar is met STP, is een tabel samengesteld met criteria die in drie categorieën zijn ondergebracht: randvoorwaarden, vorm en fysieke eigenschappen. De 55 campusinitiatieven, genoemd in de rapporten van Boekholt, Nagle en Zuidam (2009) en BCI (2009), worden als startpunt genomen voor het selecteren van een *case*. Verdere selectie vindt plaats aan de hand van de criteria die Technopolis hanteert voor een campus en via de ontwikkelingsfase: de campus moet in de groeifase of volwassenheidsfase zitten. Voor dit onderzoek zijn campussen in de idee- en opstartfase ongeschikt, omdat het onzeker is of de factoren die sociale interactie oproepen in deze fase aanwezig zijn (BCI, 2009). Bovendien voldoen zulke campussen niet aan de voorwaarde dat alle vier de vormen *third places* aanwezig moeten zijn (Jeffres et al., 2009).

		HTCE	Chemelot	Food Valley	Kennispark	Space Business	TU Delft Campus	Science Park	UMC/Mercator	Wetens	
Eisen	Voldoet aan criteria campus	[Blue shaded]									
	Volwassen of groeifase	[Blue shaded]									
Additionele kenmerken van de campus	Bedrijf of bedrijven de katalysator zijn van de innovatie	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	
	Specifieke sector	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	
	Grote omvang bedrijvigheid	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	
	Afwezigheid Universiteit/HBO	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	
	Fysieke afbakening campusterrein	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	
	Woonfunctie aanwezig	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	[Blue shaded]	

Tabel 2: Afwegingskader onderzoeksgebied

In tabel 2 zijn enkel de campussen weergegeven die aan deze randvoorwaarden voldoen. In het tweede blok van de tabel komen verschillende criteria aan bod die de vorm van de campus specificeren.

Om de gelijkheid met STP zo groot mogelijk te houden, moet gezocht worden naar een campus die open innovatie direct omzet in valorisatie en die zich richt op een bepaalde sector. Het ligt daarom voor de hand om een *case* te gebruiken waar het bedrijfsleven fungeert als katalysator voor de innovatie, waar een alternatief voor een universiteit of hbo-instelling gevonden is en waar het terrein duidelijk is afgebakend. Daarnaast wordt het criterium 'omvang van de bedrijvigheid' gehanteerd, dat gedefinieerd wordt door het aantal kenniswerkers en R&D-activiteiten. Hoewel dit criterium van BCI (2009; 2012) niet los te koppelen is van de fase waarin de campus zich bevindt, wordt het wel meegenomen. Uit tabel 2 blijkt dat de economische massa toch vier van de acht campussen elimineert.

Omdat ook fysieke aspecten van belang zijn, wordt om praktische redenen HTCE eerst bezocht om te onderzoeken in hoeverre de fysieke elementen van Marcus en Francis (1997) aanwezig zijn. Wanneer blijkt dat er te weinig aanknopingspunten zijn, worden andere *cases* in heroverweging genomen. Bij de toetsing (zie bijlage 1) komt naar voren dat aan tien van de elf opgestelde richtlijnen in zekere mate wordt voldaan. Geconcludeerd wordt dat HTCE een geschikte campus is voor dit onderzoek en HTCE hier de functie van *best case* zal vervullen.

Vervolgens wordt, door middel van gestructureerde observaties, bekeken of de gekozen campus voldoende voldoet aan de richtlijnen van Marcus en Francis (1997), zie bijlage 1. Zo niet, dan wordt uit tabel 2 de op een na meest geschikte campus beoordeeld op de richtlijnen van Marcus en Francis, net zo lang tot er een match is tussen de campus en de richtlijnen voor hoogwaardige fysieke omgeving.

Observatie 1 bepaalt de keuze voor de *case* en toetst de gehele campus op de richtlijnen van Marcus en Francis, waardoor deze observatie ook bedraagt aan het beantwoorden van deelvraag 1.

LAAG 2: STRUCTUREN OP DE CAMPUS

Aan de hand van semigestructureerde observaties wordt onderzocht hoe structuren op campusschaal zijn vormgegeven. Vooraf is vastgesteld dat er gezocht wordt naar structuur in tijd, ruimte en gebruikerscategorieën. Om de tijdstructuur vast te stellen wordt een dag op de campus doorgebracht van acht uur 's ochtends tot zeven uur 's avonds. Per uur wordt beschreven wat er gebeurt.

Ook de ruimtestructuur, waar de eerste deelvraag over gaat, wordt onderzocht. De deelvraag is: In hoeverre draagt de fysieke ruimte bij sociale interactie in *third places* op een campus? Om dit te onderzoeken, zijn enkele plekken vastgesteld, geselecteerd op basis van de *mental map* van Lynch (1960). Deze plekken dienen als observatiepunten voor verder onderzoek. Deze observatiepunten worden op beeld vastgelegd (foto's) en als ruimte in woorden beschreven. Aan de hand van de criteria van Marcus en Francis (1997) wordt bekeken in hoeverre de plekken voldoende hoogwaardig zijn om sociale interactie te stimuleren. In bijlage 2 zijn de resultaten te vinden van deze observatie.

Om de sociale structuur inzichtelijk te maken, wordt gekeken naar de verschillende gebruikers van de campus. Dit onderdeel geeft antwoord op de tweede deelvraag: In hoeverre draagt de fysieke ruimte bij sociale interactie in *third places* op een campus? Bij dit onderzoek kon nauwelijks beroep gedaan worden op bestaand sociaal onderzoek naar *hightech*-campussen. Daarom is een eerste aanzet gedaan om de *hightech*-campusgebruiker in te delen in categorieën. Deze indeling brengt ook problemen met zich mee. Het indelen van individuen in groepen leidt tot stereotypering: niet elk persoon past in een bepaald hokje. Het is moeilijk om twijfelgevallen goed in te delen. Er bestaat een kans dat de gekozen groepen in elkaar over zullen lopen of zelfs overlappingen zullen hebben. Bovendien moet in acht genomen worden dat het niet mogelijk is om vanuit de interpretatie van één observator een eenduidig oordeel over uiterlijk en gedragingen te geven. Immers, de twee elementen worden per individu anders ervaren. Om subjectiviteit te minimaliseren wordt bij de indeling van campusgebruikers in categorieën zoveel mogelijk zichtbare kenmerken gekozen, door bijvoorbeeld bepaalde kledingstukken te benoemen.

Wanneer de categorieën zijn ingedeeld, kunnen deze niet meer veranderd worden. Daarom is er gekozen voor een methode met een controlemechanisme. Om redentiefouten bij het categoriseren van campusgebruikers te voorkomen, zijn de observaties gevalideerd. Wanneer bijvoorbeeld een formeel geklede man in het gras zit, betekent dit niet dat elke persoon die in het gras zit bij de formeel geklede man hoort. Vooraf vindt gestructureerde observatie plaats bij veertig personen, waarbij wordt gekeken naar kledingstijl, activiteit, leeftijd, geslacht en attributen. De conclusies uit deze eerste observaties kunnen daarna gevalideerd worden door middel van gestructureerde observaties. Uiterlijk en gedraging worden pas aan elkaar gekoppeld indien blijkt dat een bepaalde gedraging vaak samengaat met bepaalde uiterlijke kenmerken van een bepaalde groep en dat die gedraging juist niet of minder voorkomt bij andere groepen (zie bijlage 2).

Deze methode is niet geheel objectief. Daarom worden de resultaten van deze onderzoekscomponent voorzichtig behandeld en wordt er vooral gekeken naar het totaalbeeld van een groep in een bepaalde tijd

en ruimte en niet naar individuele personen. Het voordeel van de categorisering van gebruikers is dat er een extra laag ontstaat in de onderzoeksdata, die bruikbaar is voor het onderzoeken van de sociale diversiteit.

LAAG 3: METING DRUKTEPUNTEN EN OBSERVATIE GROEPEN

Nu inzichtelijk is op welke plekken, binnen welke tijdseenheden en welke groepen geobserveerd moet worden, wordt de campus niet meer als geheel bekeken. Er zijn immers drie structuren aangebracht om een gedetailleerder beeld van de campus te schetsen.

Tellingen op alle observatiepunten geven vervolgens een kwantitatief beeld van de drukte gedurende de dag. Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen de langlopende campusgebruiker en de stilstaande campusgebruiker als het aantal daar verblijvende individuen. Hiermee vult laag drie het antwoord aan op het tweede deel van deelvraag 1: in hoeverre draagt de fysieke ruimte van de aangewezen locaties bij aan de mate van sociale interactie in *third places* op een campus? Sociale interactie begint immers met het bij elkaar in een bepaalde ruimte verblijven.

Dit laatste wordt onderzocht door binnen elke tijdseenheid op elk observatiepunt tweemaal tien minuten lang passanten te tellen. Van deze twee metingen per tijdseenheid is het gemiddelde genomen. Niet elke tijdseenheid is even groot. Het beste beeld wordt gecreëerd wanneer er uitspraken gedaan kunnen worden per uur. Daarom wordt het gemiddelde vermenigvuldigd met zes. Daarnaast is onderscheid gemaakt tussen mensen die op een plek verbleven en mensen die de plek gebruikten als doorgangsroute (zie bijlage 4).

Naast het registreren van individuen vindt observatie van groepen plaats. Dit is van waarde bij de beantwoording van een deel van deelvraag 2, namelijk: hoe verhouden gebruikerscategorieën zich tot elkaar, welke activiteiten ondernemen zij en welke rol spelen ruimte en tijd? Om dit te onderzoeken worden per plek, per tijdseenheid de eerste twintig groepen geobserveerd. In totaal zijn 540 groepen geobserveerd. Omdat uit de tweede observatie bleek dat het onhaalbaar is om gebruikerscategorieën geheel objectief en accuraat te observeren, is gekozen voor een grotere steekproef. Het doel van de observatie is om te achterhalen in welke mate gebruikerscategorieën op HTCE aanwezig zijn en uit welke gebruikerscategorieën de groepen zijn samengesteld. In dit onderzoek wordt een groep gedefinieerd als: het samenzijn van twee of meer mensen in dezelfde ruimte, die hun aandacht (gedeeltelijk) op elkaar gevestigd hebben. Onderzocht wordt in hoeveel gevallen een groep bestaat uit mensen van dezelfde gebruikerscategorie. Deze groepshomogeniteit wordt uitgedrukt in een cijfer. Daarnaast wordt bekeken in welk percentage van de gevallen groepen samenkomen, dit wordt een *collective* genoemd, vormen en groepen uiteenvallen, versplinteren en ook of hier een aanwijsbare reden voor is. Wanneer bij een kruispunt of afslag de wegen van groepsleden scheiden, wordt gesproken over het ‘scheiden van wegen’. Ook kan een persoon uit een groep op een ander moment vertrekken. Dit gebeurt wanneer een groep stilstaat en er zichtbaar afscheid genomen wordt van de groepsleden door één of meerdere personen. Ook is er sprake van versplintering, vaak tijdelijk, wanneer een persoon zich bij het telefoneren, onttrekt aan het groepsproces. Tevens kan iemand aan de praat raken met een persoon buiten de groep, waardoor hij deel wordt van een andere groep. Op dat moment vindt zowel versplintering als de vorming van een *collective* plaats. *Collectives* kunnen ook ontstaan wanneer een persoon op iemand anders wacht, wanneer een spontane ontmoeting plaatsvindt of wanneer hele groepen samensmelten. Tijdens de observatie van een

groep worden ook de groepsactiviteiten onder de loep genomen, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen recreatief lopen, eten, lopen van A naar B, het hebben van een zakelijke afspraak en het zittend of staand recreëren.

Door de observatie van groepen wordt het sociale klimaat gekwantificeerd. De analyse van de groepen wordt gedaan in dataverwerkingsprogramma SPSS (het databestand wordt toegevoegd op de externe schijf), waarin elke geobserveerde groep een *case* vormt. Elke *case* wordt getoetst op de variabelen tijd, plek en gebruikerscategorie. Het nadeel van observaties is dat het moeilijk is om ratiovariabelen te gebruiken. De analyse zal zich daarom vooral beperken tot beschrijvende statistiek. Om dit inzichtelijk te krijgen, wordt de data nader onderzocht in Microsoft Excel (zie bijlage 6 en bijgevoegde externe schijf). Omdat in dit bestand nieuwe berekeningen gemaakt zijn, wordt via eindnoten verwezen naar de betreffende plek in Excel (tabblad en indien mogelijk specifieke coördinaten).

LAAG 4: INTERVIEWS GEBRUIKERS

Zoals Nussbaum (2000) aangaf, moet het sociale klimaat ook vanuit individueel perspectief benaderd worden. Daarom wordt tijdens de observatie aan vijf respondenten gevraagd om te vertellen hoe zij de sociale en fysieke ruimte op de campus ervaren. Laag 4 beantwoordt deelvraag 3: In hoeverre draagt de beleefde ruimte bij sociale interactie in *third places* op een campus?

Bij pogingen om individuele ervaringen te kwantificeren, gaat belangrijke informatie verloren. Voor het achterhalen van de beleving van campusgebruikers wordt daarom een kwantitatieve techniek gebruikt: het interview. Door middel van korte semigestructureerde interviews wordt onderzocht hoe gebruikers van de *third places* het sociale klimaat ervaren en hoe zij de observatiepunten beleven. De respondent wordt ondervraagd over de ruimte waar hij op dat moment aanwezig is, om een zo kleurrijk mogelijke ervaring te krijgen. De theorieën over de beleefde, de sociale en de fysieke omgeving dienen als uitgangspunt voor de interviews. Om te achterhalen hoe een respondent de omgeving ervaart, zijn een aantal terugkerende vragen gesteld:

- Waarom is de respondent op deze plek? Zo kan de motivatie om een plek te bezoeken, worden achterhaald. Dit kan voortkomen uit een bepaalde voorziening die samenhangt met een activiteit, een looproute of een sociaal klimaat, maar ook met een beleving. Het geeft de relatie van een persoon met de plek weer.
- Welk gevoel roept de plek op? De respondent wordt ook gevraagd of fysieke eigenschappen hierbij een rol spelen. Aan de hand van het antwoord op die vraag wordt duidelijk of zijn ervaring gebaseerd is op uiterlijke kenmerken, op het sociale klimaat of de beleving.
- Wat is jouw ervaring met verschillende groepen op de campus, wat zijn de verhoudingen tussen de groepen en is sociale diversiteit wenselijk voor sociale interactie?

Naast deze hoofditens zijn er per interview nog meer vragen gesteld (bijvoorbeeld over favoriete looproutes en dagelijkse activiteiten) om een vollediger beeld van de campusgebruiker te krijgen.

Idealiter zou per tijdseenheid, per *third place* en per gebruikerscategorie een respondent geïnterviewd worden. Concreet zou dit leiden tot 180 (4*9*5) interviews! Dat was niet uitvoerbaar. Uit praktische overwegingen is ervoor gekozen om in elk geval binnen elk observatiegebied verscheidene respondenten te selecteren en wel zo dat over de hele campus elke gebruikerscategorie vertegenwoordigd is. Tijdseenheden spelen hierin dus geen leidende rol. Dit heeft wel tot gevolg dat de interviews vooral een illustrerende functie hebben en geobserveerde bevindingen bevestigen of ontcrachten.

4. RESULTATEN

4.1 INLEIDING

De resultaten worden onderverdeeld in paragrafen. Allereerst wordt HTCE geïntroduceerd en worden de structuren op de campus uitgediept. Daarna wordt per observatiegebied zowel de fysieke, sociale als beleefde ruimte weergegeven. De analyse van elk gebied eindigt met een conclusie. Wanneer alle onderzochte ruimtes de revue zijn gepasseerd, volgt de conclusie. Hierin worden de eerdere conclusies op een abstracter niveau beschouwd en wordt een discussie geopend en een aanbeveling gedaan.

4.2 HIGH TECH CAMPUS EINDHOVEN

De eerste niet-universitaire regio die is bestempeld als ‘campus’ ontstond in Eindhoven, rond het voormalige NatLab (researchafdelingen) van Philips. In het midden van de jaren 1990 besloot de voormalige directeur van Philips, Cor Boonstra, de onderzoeksafdelingen in Eindhoven concentreren. Enkele jaren eerder bracht de raad van bestuur een bezoek aan de Apple Campus in Cupertino, een deel van Silicon Valley in de Amerikaanse staat Californië. Het bestuur was onder de indruk van de Apple Campus en besloot om de term ‘campus’ te gebruiken voor de locatie van hun onderzoeksafdelingen. Aanvankelijk was de ruimte een gewone consolidatie van de onderzoeksafdelingen in een landelijke context. Maar na enige tijd werd aangekondigd dat het gebied de mogelijkheid had uit te groeien tot een ‘hightech-campus’. In eerste instantie werd dit gezien als een compensatie voor de regio, vanwege het vertrek van het hoofdkantoor van Phillips naar Amsterdam (Kooij, Van Assche & Lagendijk, 2012).

De betekenis en de vorm van de technologiecampus waren aanvankelijk onduidelijk. In 1997 was het niet meer dan een verzameling van afdelingen van Phillips omringd door een hek. De Gemeente Eindhoven drong aan om de brandveiligheid te verbeteren, wat resulteerde in een gebouwde omgeving die zich meer naar buiten richtte, waardoor de interactie tussen de gebruikers van de verschillende gebouwen toenam.

De ‘Philips High Tech Campus’ opende in 1998 de deuren. Omdat niet alle gebouwen volledig bezet waren, werd de campus in 2003 beschikbaar voor andere bedrijven, waarna deze werd omgedoopt tot ‘High Tech Campus’ (HTC). Ondanks de uitgesproken ambities werden de andere bedrijven voornamelijk spin-offs van Philips.

In de loop der tijd kreeg de campus steeds meer aanzien. Men beschouwde de HTC als een vastgoedontwikkeling van hoge kwaliteit, met mooie architectuur, hoogwaardige groenvoorziening en een gunstige locatie aan de snelweg A2. Daarnaast zijn bij het ontwerp van de campus ook de nodige referenties gemaakt naar omgeving en activiteit: *“The landscape plan was designed with reference to the physical and historical geography of the area, by incorporating features and elements of the existing rural landscapes. In the buildings, glass walls were applied liberally, also for office spaces, and this transparency was thought to encourage collaboration and (self)control”* (Kooij, Van Assche & Lagendijk, 2012). De campus wordt door de wetenschap als voorbeeld gezien voor campusontwikkeling (BCI, 2009; Boekholt, Nagle, & Zuidam, 2009; Tödtling, Prud’homme van Reine, & Dörhöfer, 2011). De gemeente Eindhoven is eigenaar van de campusgrond en heeft besloten deze grond een openbare functie te geven. Dit houdt in dat het gebied wordt ontwikkeld met een bepaald doel, maar niet afgesloten is voor buitenstaanders.

Op dit moment zijn binnen de omheining van het terrein 135 bedrijven gevestigd, waarvan 40 start-ups, die gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor 40 procent van de Nederlandse patentaanvragen (Nu Z, 25 september 2014). Er is een campusmanagement dat een uitgebreid takenpakket uitvoert. Het zorgt ervoor dat succesvolle bedrijven zich op de campus vestigen. Dit wordt gestalte gegeven door selectief toelatingsbeleid: enkel gerenommeerde bedrijven of start-ups met hoge potentie worden toegelaten. Bovendien moeten die bedrijven een sterke link hebben met hightech. Deze maatregel heeft ervoor

gezorgd dat een groot deel van de belangstellende bedrijven niet wordt toegelaten. Accelerator Startupbootcamp heeft een vestiging op HTCE, maar ook dit bedrijf kent een soortgelijk beleid door een scherpe selectie aan de deur te hanteren. Daarnaast is het de taak van het campusmanagement om ervoor te zorgen dat bedrijven tevreden zijn over de faciliteiten, maar ook dat er sociale interactie ontstaat tussen en binnen bedrijven. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan door evenementen te organiseren in de vorm van de Campus Run (een hardloopwedstrijd), maandelijkse seminars en netwerkevenementen (Nu Z, 25 september 2014).

Maar ook fysiek is de campus zo geregisseerd dat sociale interactie kan ontstaan. Er is in het ontwerp duidelijk voor gekozen om de ontmoetingen tussen mensen te centreren rondom 'The Strip', gelegen aan de boulevard aan de noordzijde van het water. Op The Strip wordt eten, drinken en praten gecombineerd met 'commerciële *third places*'. Deze plek kan gezien worden als het hart van de campus: The Strip ligt centraal, er is een concentratie van voorzieningen en de straat is goed bereikbaar. De noord- en zuidkant van de campus verschillen sterk van elkaar. Waar bij de noordkant de gebouwen dicht op elkaar staan, is de zuidkant erg ruim en landelijk opgezet. Dit is niet alleen terug te zien in de bebouwing, maar ook in de functies, levendigheid en logischerwijs in de mate van sociale interactie. Het zuidelijke deel van de campus kenmerkt zich vooral door *third places* die Jeffres et al. (2009) categoriseren als openbare ruimte. Georganiseerde *third places* zijn terug te vinden in de vorm van evenementen zoals de Campus Run of borrels in de horecagelegenheden (Observatie 2, 2014).

4.3 STRUCTUREN OP DE CAMPUS

Om het onderzoek meer diepgang te geven, is ervoor gekozen om te onderzoeken welke structuren er te onderscheiden zijn op de campus. Deze worden gebruikt voor het verdere onderzoek. Structuren in tijd en ruimte zijn van invloed op het sociale klimaat en de beleving van het individu. Zo kan sociale diversiteit per plek verschillend zijn en kan de beleving van een plek in de ochtend heel anders zijn dan tijdens de lunch.

Tijdsindeling

In observatie 2 (2014) is onder andere per uur beschreven welke collectieve activiteiten campusgebruikers ondernemen. Daaruit is op te maken dat er duidelijke patronen te onderscheiden zijn gedurende de dag. De dag begint voor de meeste mensen voor negen uur 's ochtends. Men arriveert dan op de campus. Een deel komt aan met de auto, die geparkeerd wordt in een van de vijf parkeergarages, een ander deel fietst naar de campus. Een derde deel kiest voor het openbaar vervoer. De campus loopt hierdoor verspreid vol. Tussen 09.00 en 11.30 uur zijn de meeste campusgebruikers op hun werkplek, waardoor de *third places* in de buitenruimte relatief rustig zijn. Vanaf 11.30 uur trekken de eerste mensen richting The Strip voor de lunchpauze. Rond 12.15 uur heeft de drukte het hoogtepunt bereikt, wat betekent dat bijna alle horeca gevuld is en de buitenruimte rondom The Strip vol staat met mensen. Een deel van de campusgebruikers kiest ervoor om een rondje te lopen om het water, om daarna het werk weer op te pakken tot in ieder geval 17.00 uur. Daarna verlaten mensen de campus op de manier waarop zij gekomen zijn, waarbij de uitloop een stuk langer is dan de inloop in de ochtend (Observatie 2, 2014). Hierbij valt op dat er niet collectief wordt overgewerkt. De tijdsindeling op de campus wordt als een van de uitgangspunten gebruikt voor differentiatie voor het verdere onderzoek. In tabel 3 worden de tijdsperiodes aangegeven met daarin het aantal passanten dat over de gehele campus geobserveerd is (Observatie 4, 2014).

Tijdperiode	Gemeenschappelijke deler	Aantal passanten
08:00 tot 09:00	Aankomst	797
09:00 tot 11:30	Werktijd	229
11:30 tot 13:30	Lunch	2043
13:30 tot 17:00	Werktijd	274
17:00 tot 19:00	Vertrek	536

Tabel 3: Dagelijkse structuur op HTCE

Observatiepunten

Niet de gehele buitenruimte op de campus kent dezelfde dynamiek. The Strip is een plek waar mensen bij elkaar komen, de ruimte rondom de parkeergarages wordt gebruikt als doorgangsroute en het zuidelijke deel wordt vooral gebruikt als wandelroute. Daarom zijn er verschillende strategische punten gekozen aan de hand waarvan de ruimte gedifferentieerd wordt. Om deze punten te bepalen, is de theorie van Lynch (1960) bruikbaar. De elementen die hij benoemt, zijn plekken waar zich activiteit afspeelt en plekken die

een bepaald gevoel oproepen bij een individu. Tijdens observatie 2 (2014) zijn de observatiepunten geselecteerd aan de hand van vier criteria:

1. De plek bevindt zich op een kruising van wegen of is een verzamelpunt, om zo een beeld te kunnen schetsen van looproutes en drukte (knooppunten).
2. De locaties worden verdeeld over het noordelijke en zuidelijke deel van de campus om een representatief beeld van het geheel te kunnen geven (districten).
3. De locaties moeten op verschillende tijden druktepunten hebben, zodat de verschillende activiteiten in de openbare ruimte inzichtelijk gemaakt worden.
4. De punten moeten een representatie zijn van de vier soorten *third places* (Jeffres et al., 2009).

Zoals uit de literatuur naar voren is gekomen, zijn er meer varianten van *third places* dan enkel de openbare buitenruimte. Ook 'eten, drinken en praten', 'georganiseerde *third places*' en 'commerciële plekken' worden genoemd (Jeffres et al., 2009). Daarbij moet wel in acht genomen worden dat The Strip zowel een openbare buitenruimte is, als een commerciële *third place*. Omdat er meerdere buitenruimtes geobserveerd zijn en The Strip de enige commerciële *third place* is, zal dit observatiepunt vooral vanuit het commerciële perspectief benaderd worden. Maar hiermee is de factor 'eten, drinken en praten' nog niet gedekt. Daarom worden er een aantal binnenruimtes geobserveerd, om te onderzoeken in hoeverre deze verschillen van elkaar op het gebied van sociaal klimaat en beleving. Juist in binnenruimtes kan de sociale structuur enorm van elkaar verschillen en kunnen individuen de ruimtes anders beleven (observatie 2). Bij de selectie van de binnenruimtes is geprobeerd het contrast zo groot mogelijk te maken. Naast buitenlocaties worden ook vier *third places* in de binnenruimte onderzocht, namelijk Starbucks, Colour Kitchen, Mart en Subway. Deze binnenruimtes zijn gekozen op basis van de aanname dat er een verschillend publiek op af komt. Er wordt onderzocht hoe de sociale verhoudingen liggen per binnenruimte en hoe men de ruimte beleeft.

Afbeelding 2: Plattegrond HTCE met observatiepunten

Alle locaties zijn weergegeven zijn in afbeelding 2.

- *Observatiepunt 1* geeft de ‘ontmoetingsplek’ op The Strip weer. Dit observatiepunt is een plek waar mensen in groten getale samenkomen en is een onmisbare locatie om sociale interactie te onderzoeken (Observatie 1, 2014; Lynch, 1960).
- *Observatiepunt 2* is de hoofdverbinding tussen the Strip en Zuid. Bovendien wordt hier de verplaatsing geobserveerd tussen The Strip, Oost en West. Het geeft inzicht in de activiteiten rondom The Strip (Observatie 1, 2014; Lynch, 1960).
- *Observatiepunt 3* geeft de activiteiten in de groenvoorziening naast The Strip weer. In de groenvoorziening zijn vijf picknicktafels neergezet, die ieder zitruimte bieden voor zes personen. Bovendien staan er twee bankjes en vier zitstenen. Deze locatie is geselecteerd, omdat het een *district* is met een andere functie en esthetiek dan andere plekken op de campus (observatie 1, 2014; Lynch, 1960; Marcus & Francis, 1997).

Hoewel observatiepunten 1, 2 en 3 als aparte plekken zijn geobserveerd, komen de drie observatiepunten als geheel terug in de resultaten onder de naam ‘The Strip’. Voor punt 1 en 2 geldt dat beide punten door gebruikers worden gezien als één *district* (Lynch, 1960). Punt 3 wordt alleen tijdens de lunch druk bezocht, waardoor het zinloos is om deze plek afzonderlijk te analyseren. Wel kent de groenstrook specifieke eigenschappen en is het sociale klimaat wezenlijk anders dan bij observatiepunt 1 en 2. Deze verschillen worden gebruikt om een contrast aan te geven tussen punt 3 ten opzichte van punt 1 en 2.

- *Observatiepunt 4* is de kruising aan de zuidkant bij de middelste brug. Ook deze brug verbindt The Strip met het zuidelijke deel van de campus (Observatie 1, 2014; Lynch, 1960).
- *Observatiepunt 5* bevindt zich op de drukste kruising van het zuidelijke deel. Op dit punt is tevens de boerderij gevestigd, die gebruikt wordt voor conferenties en meetings. Achter de boerderij is ruimte ingericht om groenten te verbouwen. Het primaire doel is niet het produceren van voedsel, maar het in contact brengen van mensen (Observatie 1, 2014; Lynch, 1960).

Ook observatiepunt 4 en 5 worden samengenomen in de resultaten, onder de noemer ‘Zuidelijk deel’. Voortschrijdend inzicht geeft aan dat de plekken ondanks een andere ligging weinig van elkaar verschillen. Doordat er twee observatiepunten binnen het zuidelijke deel genomen zijn, is het mogelijk om eventuele tegenstellingen in dit gebied te belichten.

Sociale structuur

Sociale diversiteit hangt af van de kaders binnen een ecosysteem (Nussbaum, 2000). Om binnen de kaders van de campus diversiteit te onderzoeken is het noodzakelijk om onderscheid aan te brengen tussen gebruikers. Door een tijd lang een bepaalde ruimte te observeren (observatie 2, 2014), zijn gedragingen aan uiterlijkheden gekoppeld, waardoor er verschillende gebruikerscategorieën zijn ontstaan (zie tabel 10, 11 en 12). Dit leidt tot de volgende toepassing van de definitie van sociale diversiteit: de variatie van, tussen en binnen groepen is gebaseerd op de koppeling tussen uiterlijke kenmerken en gedragingen.

Onderstaand worden de karakteristieken en verschillen van en tussen de vier gebruikerscategorieën behandeld.

Representatieven

Een groep die zich kenmerkt door een formele kledingstijl. De naam ‘representatieven’ is gekozen, omdat het mensen zijn die een functie hebben, waarin ze representatief voor de dag moeten komen ten behoeve van de eigen medewerkers of zakenrelaties. Voorbeelden uit de interviews die dit bevestigen zijn afdelingshoofd Henriëtte (interview 6) en salesmanager Diederik (interview 12). De functie heeft invloed op de gedragingen. Zo zal een ‘representatieve’ niet snel ergens in het gras gaan zitten. Opvallend is dat deze formeel geklede groep campusgebruikers vaak bellend door de buitenruimte lopen. Bovendien viel op dat representatieven zich meer in de binnenruimte bevinden. Het zijn ook vaak de representatieven die met een aktetas in *third places* aanwezig zijn. Het gros van deze groep is ouder dan 30, waardoor het vooral om mensen gaat die al langer op de arbeidsmarkt actief zijn. Het is opvallend dat, in tegenstelling tot veel andere categorieën, zowel mannen als vrouwen in deze categorie zitten (observatie 2, 2014).

Deze groep kleed zich formeel vanwege hun functie of uit persoonlijke overweging. Dat kan gezien worden als een stukje cultuur. De formeel geklede is op HTCE een van de twee grootste gebruikerscategorieën. Het is aannemelijk dat deze groep groter is wanneer er een minder mooie dag voor de observatie gebruikt zou worden (Observatie 1, 2014; Observatie 2, 2014). Een andere verklaring zou kunnen zijn dat de cultuur zo belangrijk gevonden wordt dat representatieven ook met zonnig weer formeel gekleed blijft.

Technenten

Door de observatie op een mooie dag te doen, blijven alleen de echt formeel gekleden over. Dit is waarschijnlijk de managementlaag van de campus, plus de mensen met een functie waarbij zij veel contact met externen hebben. De kernactiviteiten van de werkzaamheden op de campus zijn echter onderzoek en ontwikkeling van technologie. De groep werknemers die deze werkzaamheden uitvoert, hoeft niet formeel gekleed te gaan en zal dit gezien het weer ook niet snel doen. Men draagt polo's, overhemden met korte mouwen, korte broeken, geen nette schoenen en is gemiddeld genomen een stuk jonger dan mensen in de andere gebruikerscategorieën. Ook de gedragingen zijn een stuk informeler dan bij de representatieven. Zo eet deze groep eerder aan een picknicktafel en zijn de gesprekken nauwelijks *discursive symbolic* (observatie 1, 2014; observatie 2, 2014).

Oudere informelen

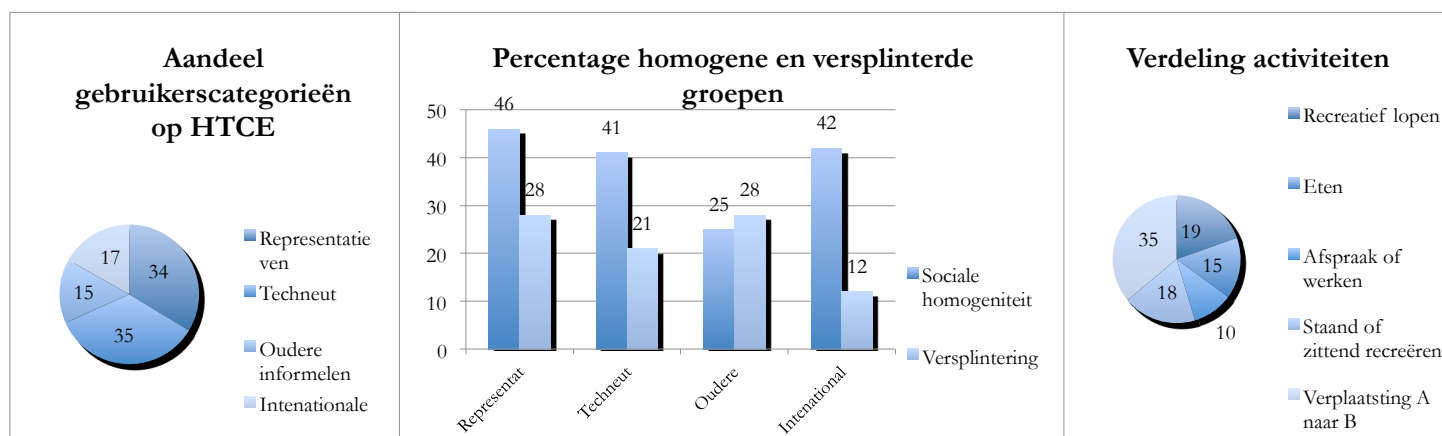
Dat het merendeel van de campusgebruikers man is, is bekend (observatie 2, 2014). Dat in acht genomen, is het logisch dat er weinig vrouwelijke technenten of onderzoekers zijn. Toch gaat ook een deel van de vrouwen informeel gekleed. Het lijkt dat deze vrouwen een hogere gemiddelde leeftijd hebben dan de technenten. Veel van hen lopen in jurken, rokken of spijkerbroeken. Mannelijke oudere informelen onderscheiden zich van technenten door hun hogere leeftijd, maar in praktijk is deze groep erg klein. Deze categorie gebruikt, net als de technenten, *third places* vooral als doorgangsrouten en recreatieruimte. De

gespreksonderwerpen zijn voor het grootste deel niet werkgerelateerd (observatie 1, 2014). Uit de interviews blijkt dat Hetty hoofd personeelszaken is en Sjaan administratief medewerker (interview 8). Dit zijn voorbeelden van beroepen die in deze categorie vallen.

Internationalen

Dit is de meest complexe groep om te observeren, omdat de mensen uit deze groep zowel tot representatieven als techneuten kunnen behoren. Deze categorie kenmerkt zich doordat niemand de Nederlandse nationaliteit bezit en de internationalen vaak ook nog niet lang in Nederland wonen. Daardoor voelen campusgebruikers in deze groep zich tot elkaar aangetrokken. Het verschil in afkomst en in cultuur maakt de ‘internationalen’ de meest diverse groep van de campus. Om deze groep te herkennen, wordt gelet op niet-Nederlands uiterlijk en op de niet-Nederlandse taal. Daarbij moet tevens gelet worden op het accent, aangezien in een groep van drie Nederlandse techneuten en één internationale de voertaal nog steeds Engels is. Om te voorkomen dat alle vier de campusgebruikers de boeken ingaan als internationalen, wordt dus ook op accent gelet (observatie 1, 2014).

De procentuele verdeling van de gebruikerscategorieën op de campus is in grafiek 1 te zien. In grafiek 2 wordt per gebruikerscategorie het percentage van de groepen dat enkel uit individuen uit dezelfde gebruikerscategorie bestaat gegeven. Dit is het percentage sociale homogeniteit. Tevens wordt aangegeven hoeveel procent van de groepen verandert van samenstelling tijdens de observatie. Grafiek 3 laat zien hoe de activiteiten verdeeld zijn op de campus. Deze campusgemiddeldes worden veel als materiaal gebruikt om observatiegebieden te vergelijken.

Grafiek 1: percentage gebruikerscategorieën op HTCE

Grafiek 2: Percentage sociale homogeniteit en versplintering per gebruikerscategorie

Grafiek 1: Verdeling van activiteiten

Conclusie

In dit hoofdstuk zijn drie structuren boven water gekomen. De eerste structuur is gebaseerd op de fysieke ruimte, vormgegeven door observatiepunten in de buitenruimte, die worden samengebracht tot twee observatiegebieden: het noordelijke en het zuidelijke deel. Daarnaast zijn er drie binnenruimtes geselecteerd, verschillend van karakter, om niet alleen het verschil tussen binnen- en buitenruimtes aan te geven, maar ook het onderlinge verschil tussen binnenruimtes. De tweede structuur is gebaseerd op patronen in tijd. Hieruit is een tijdsindeling, gebaseerd op collectieve activiteiten, gedestilleerd. Ten derde is er de sociale structuur, waarin de campusgebruiker wordt opgedeeld in categorieën gebaseerd op

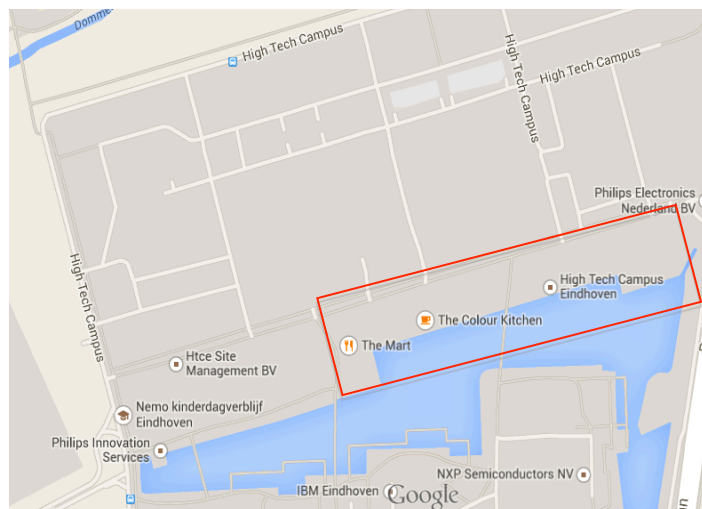
uiterlijke kenmerken en gebruiken. De drie structuren worden gebruikt om het onderzoek diepgang te geven en zullen in de analyse van The Strip, het zuidelijke deel en de binnenruimtes een grote rol spelen.

4.4 THE STRIP

Met The Strip wordt de langwerpige aaneenschakeling van gebouwen aan de vijver en de omliggende wegen bedoeld. Het campusmanagement communiceert The Strip als ‘dé ontmoetingsplek’ van de campus. De weg aan de noordzijde van The Strip is toegankelijk voor taxi’s en vervoer dat moet laden en lossen. Andere gemotoriseerde voertuigen mogen er niet komen. Daardoor is deze weg een veelgebruikte looproute voor campusgebruikers. Zoals op de gehele campus het geval is, is ook deze weg geflankeerd door groenvoorzieningen. Vanaf de noordzijde zijn er twee voetgangersbruggen die naar het zuidelijk deel van de campus lopen. Deze worden zowel voor wandelingen gebruikt, als voor verplaatsing van A naar B. Door de centrale ligging, zoals afbeelding 4 laat zien, is The Strip goed bereikbaar te voet. De afstand tot de dichtstbijzijnde parkeergarage is vijf minuten en wordt door Diederik (interview 12) als goed bereikbaar ervaren. In de gebouwen zijn vooral bedrijven gevestigd om de campusgebruikers te faciliteren. Ten eerste zijn er veel horecabedrijven, zoals Starbucks, Subway, Colour Kitchen en Mart. Deze hebben vaak een ingang aan de weg aan de noordzijde en aan de boulevardzijde. Zo faciliteren ze mogelijkheden om buiten te zitten (zie afbeelding 3). Ook het campusmanagement (dagelijks bestuur van de campus), het Campus Wellness Center (sportcomplex) en het Conference Center (locatie voor kennisoverdracht) zijn gevestigd aan The Strip. Alle stoeltjes en banken die zijn neergezet, staan op zo’n manier dat er zicht is op het water en het zuidelijke deel van de campus. Bovendien is de boulevard half overdekt, waardoor de mensen bij regen niet nat worden, maar zonnestralen wel worden doorgelaten (observatie 3, 2014). De vijver wordt, net als de aaneengesloten gebouwen op The Strip, als een positief aspect van de omgeving ervaren door de techneuten Frank, Daniël, Herman en Ferry (interview 2, 3, 4 en 10). Frank gaf tevens aan dat de groene omgeving en het water een soort innerlijke rust creëren (interview 2). Aan de oostkant van het water bevindt zich ‘de groenstrook’, een plek die afzonderlijk geobserveerd is. Tussen de bomen en het gras zijn picknicktafels neergezet, waaraan groepen kunnen lunchen.

Afbeelding 3: Mensen recreëren aan The Strip rond het middaguur, genomen op 24 mei 2014

Afbeelding 4: Geografische afbakening van The Strip

De variatie in lunchmogelijkheden draagt bij aan de aanwezigheid van een divers publiek. Er is de mogelijkheid om meegebrachte lunch op te eten, broodjes bij de Albert Heijn To Go te halen of

uitgebreid te lunchen bij Colour Kitchen. Zelfs is er een restaurant genaamd ‘*Love my Curry*’, dat tijdens de lunch grotendeels gevuld is met mensen met een Aziatisch uiterlijk (observatie 3, 2014). Al deze voorzieningen zorgen voor een ruimte die diversiteit aanmoedigt.

Van de gebruikers The Strip luncht 45% tijdens de lunchpauze en het resterende deel recreëert. De activiteit komt overeen met de belevingen van een groot deel van de geïnterviewden. Zij geven aan The Strip te zien als een plek voor recreatie. Dat kan verklaard worden door de aandacht die besteed is aan het creëren van een comfortabele recreatieplek. Het uitzicht en het landschap worden door de techneuten Daniël en Ferry (interview 3 en 10) direct aan elkaar gelinkt. Een verklaring kan zijn dat de activiteit lunchen op zichzelf al wordt gezien als recreatie, waardoor het logisch is dat men het gebied als recreatiegebied beschouwt.

Ook tijdens werktijd is The Strip verre van desolaat. Tussen 09.00 en 12.00 uur worden ieder uur 97 passanten geteld, van wie er 11 verbleven in het gebied en de rest onderweg was (observatie 4, 2014). De verplaatsing tussen A en B gebeurde bijna niet in groepsverband (observatie 2, 2014). Wanneer dit wel het geval was, was de groeps grootte gemiddeld 2,5. Van de groepen veranderde in 6% de samenstelling, terwijl het gemiddelde op 15% ligt. Tijdens het middaguur neemt de drukte in korte tijd enorm toe. Tussen 11.00 en 12.00 uur lopen de werkruimtes leeg en trekken de campusgebruikers massaal naar het midden van de The Strip om te lunchen.

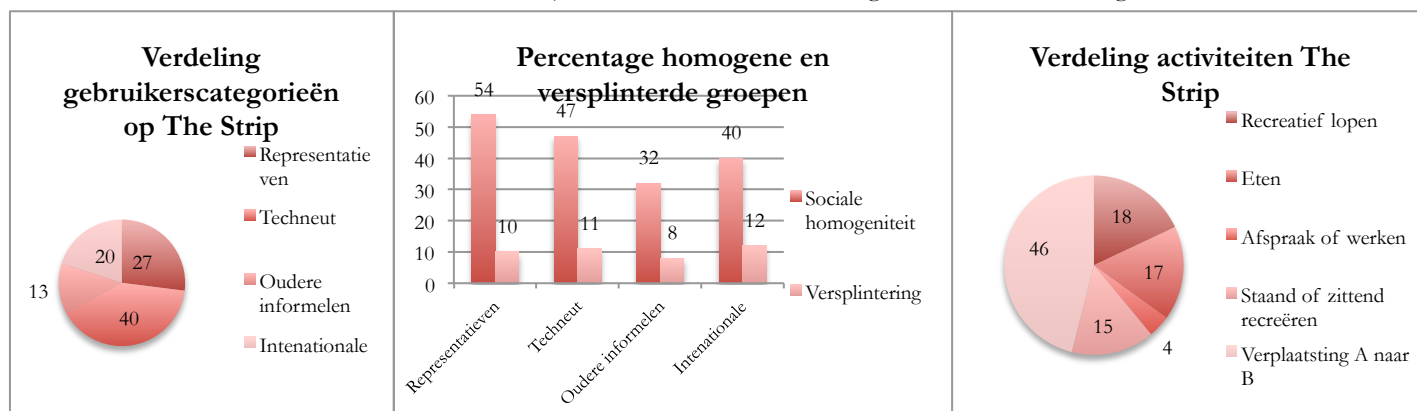
Tijdens het middaguur zijn meer dan 1300 passanten geteld, van wie er meer dan 500 verbleven in de buitenruimte, *third places* in de binnenruimte niet meegeteld (observatie 4, 2014). Eén op de tien groepen veranderde tijdens de lunch van samenstelling. Hoewel dit hoger is dan op alle andere tijdstippen bij The Strip, blijft dit onder het gemiddelde van de campus. Rond 13.30 uur trekt het gebied leeg. Dit gebeurt geleidelijker dan het vollopen van het gebied rond het middaguur (observatie 2, 2014).

In de periode tussen 13.30 en 17.00 uur is de enorme drukte voorbij. Campusgebruikers zoeken dan hun werkplek weer op. Toch is het rondom The Strip drukker dan voor de lunch. Vooral in de groenstrook blijven mensen langer zitten. In deze tijdseenheid zijn 191 passanten geteld, van wie 34 mensen verbleven in de ruimte (observatie 4, 2014). Waar in tijdsperiode 2 15% van de groepen een recreatieve activiteit had (recreatief lopen of recreëren), is dit in tijdsperiode 3 55% van de groepen. Gezien het grote verschil in passantenaantallen is de stijging van 40% ten opzichte van de tijdsperiode ervoor groot te noemen, maar verklaarbaar wanneer in acht genomen wordt dat men collectief luncht en recreëert op The Strip tijdens dit uur.

In de namiddag is het rondom The Strip iets drukker dan in de ochtend. Dit kan verklaard worden door de aanwezigheid van evenementen, zoals netwerkborrels (observatie 2, 2014). Waar in de ochtend een beweging van mensen van de randen naar het midden van de campus plaatsvond, is deze beweging tussen 17.00 en 19.00 uur juist omgekeerd. Deze is meer geleidelijk dan het aankomststramien. Logischerwijs lijkt deze tijdseenheid erg op die van 08.00 en 09.00. De overeenkomst is dat er relatief veel mensen in de openbare ruimte te vinden zijn en dat de groepen klein en statisch zijn, als er al in groepsverband

verplaatst wordt. Mensen zijn in beweging en kiezen er nauwelijks voor om in de buitenruimte stil te staan, buitenevenementen uitgezonderd. Recreatie vindt vooral in de binnenruimtes Op The Strip worden alle gebruikerscategorieën naar verwachting vertegenwoordigd. De afwijking van het gemiddelde is niet meer dan 6%¹. De representatieven zijn 6% minder aanwezig, waar internationalen en techneuten respectievelijk 4% en 6% meer aanwezig zijn dan gemiddeld. Van de representatieven is 55% enkel in een groep met andere representatieven², dat terwijl representatieven over de hele campus genomen maar 46% deel uitmaken van een homogene groep³. Tijdens de lunch verandert dit beeld sterk. Slechts 28% van de representatieven bevindt zich in een groep met dezelfde soort mensen⁴. Dit gedrag is anders dan het gedrag van de techneuten. In deze categorie zijn de groepen enkel 7% meer divers tijdens de lunch⁵. Over de gehele campus genomen is 41% van de groepen waar een techneut in zit homogeen⁶. Op The Strip is dit percentage 46%⁷. Deze percentages zeggen niet alles, simpelweg omdat representatieven en techneuten statistisch meer kans hebben om in een groep te zitten met iemand uit dezelfde groep, omdat zij in aantallen groter zijn dan de andere groepen (zie figuur 1). Dit maakt de 28% homogeniteit van representatieven tijdens de lunch des te opvallender⁸. Wanneer de groenstrook bekeken wordt, valt op dat techneuten op deze plek 30% vaker mixen dan gemiddeld⁹.

Het beeld van sociale diversiteit bij techneuten vertekent enigszins. Wanneer de groenstrook buiten

Grafiek 4: Verdeling gebruikerscategorieën op The Strip

Grafiek 5: Percentage sociale homogeniteit en versplintering per gebruikerscategorie op The Strip

Grafiek 2: Verdeling van activiteiten op The Strip

beschouwing wordt gelaten, wordt zichtbaar dat techneuten niet zo vaak deel uitmaken van sociaal diverse groepen tijdens de lunch. 64% van de groepen zijn homogeen¹⁰. Dus waar representatieven zich tijdens de lunch over de gehele Strip in sociaal diverse groepen begeven, geldt dit voor techneuten enkel voor de groenstrook. Oudere informelen omvatten 13% (zie grafiek 4) van alle personen die deel uitmaken van groepen op de campus. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het vele mengen van deze groep met andere groepen. Slechts 25% van deze groep maakt deel uit van homogene groepen op de gehele campus¹¹. Toch is dit percentage maar 42% op The Strip¹². Net als de techneuten, zijn de oudere informelen op The Strip sociaal meer divers buiten de lunch om. Opvallend is dat in een groep met een oudere informele ook 0,63 techneut zich begeeft¹³. Dat is zeker opvallend wanneer in acht wordt genomen dat 39% van de techneuten al deel uitmaakt van een homogene groep¹⁴. Internationalen zijn met

een percentage van 20% ook een kleinere groep (zie grafiek 4), waardoor deze groep net als oudere informelen statistisch gezien meer kans heeft om van een heterogene groep uit te maken. Toch doen internationalen dit een stuk minder: 41% van de groepen is homogeen¹⁵. Tijdens de lunch neemt dit percentage met 8% af¹⁶. Uit de interviews komt sterk naar voren dat internationalen naast werkrelaties ook op zoek zijn naar privérelaties. Veel van hen wonen immers nog niet lang in Nederland. Internationalen zien Nederlanders als een open volk en voelen zich bij hen welkom. De campus wordt niet voor niets als geheel, en The Strip met name, door Dwight (interview 11) omschreven als *'melting pot'*. Daarmee wordt bedoeld dat er veel uitwisseling is tussen culturen. Lee (interview 13) onderstreept dit: *"there are many nationalities here and they don't separate themselves from Dutch people, but they join them. We are more like a multinational group. We also have French and Indonesian interns, a guy from Iran. So its good to meet other people, other nationalities, other cultures."* Ook wordt gesproken over de behoefte om met andere internationalen te verblijven, omdat zij veelal in dezelfde situatie zitten. Dit is een aspect dat deze groep sterk bindt, geeft Lee aan. Dit verklaart ook waarom internationalen vaak deel uitmaken van een homogene groep. Hoewel er aanwijzingen zijn dat er nieuwe contacten op The Strip worden opgedaan, ziet Herman (interview 4) deze plek wel zo: *"Het is een plek waar je bekenden ontmoet, maar niet zo 1, 2, 3 nieuwe contacten legt."* Dit wordt door meerdere respondenten bevestigd. Geen enkele respondent ervaart het als negatief dat er weinig nieuwe contacten op The Strip gelegd worden.

Conclusie

Door variatie aan voorzieningen wordt het gebruik van The Strip door verschillende gebruikerscategorieën aangemoedigd. Zo kan er gekozen worden om lunch af te halen bij bijvoorbeeld de Albert Heijn To Go en kan er in een binnenruimte geluncht worden. Maar juist door de verschillende *third places* is menging tussen gebruikerscategorieën niet vanzelfsprekend. *'Love my Curry'* trekt veel Aziatisch ogende bezoekers, Colour Kitchen wordt voor een groot deel door representatieven bezocht, terwijl grote groepen techneuten de picknicktafels op de groenstrook bezoeken. De specifieke voorzieningen zorgen er dus voor dat alle gebruikerscategorieën naar The Strip komen, maar zij leiden ook tot fragmentatie van gebruikerscategorieën binnen The Strip.

Niet elke groep heeft behoefte aan homogeniteit tijdens de lunch. Representatieven en internationalen integreren binnen deze tijdseenheid een stuk meer. Dit zou verklaard kunnen worden door het recreatieve karakter van deze tijdperiode. Wanneer werkgerelateerde onderwerpen worden besproken, is dit vaak buiten de lunch om en bij voorkeur in binnenruimtes, zoals Starbucks. Representatieven en oudere informelen maken deel uit van groepen die juist homogener tijdens de lunch zijn en in andere tijdseenheden juist meer divers.

Internationalen ervaren hun eigen groep als erg divers, doordat zij vaak een andere achtergrond hebben. De respondent uit interview 11 gaf aan dat hij de campus, en vooral The Strip, ziet als *melting pot*. Dit zou betekenen dat verschillende culturen opgaan in één bepaalde cultuur, in dit geval de campuscultuur. Die is dynamisch, aangezien steeds nieuwe buitenlanders met andere achtergronden op de campus komen werken. Toch geven respondenten van de dominante cultuur, de Nederlandse mannelijke techneut, aan

niet erg te veranderen door de komst van internationalen (interview 4, 2014; interview 12, 2014). Hoewel de mening van Dwight gerespecteerd wordt, lijkt zijn mening idealistisch en lijkt het proces waarin nieuwe internationalen op de campus komen eerder een proces van assimilatie. Daarbij past de niet-dominante groep zich aan de dominante groep aan en smelten culturen niet samen.

Hoewel er veel sociale interactie is op The Strip, zijn er niet zoveel ontmoetingen met onbekenden. Dat kan liggen aan het feit dat de groepen groot zijn, waardoor de behoefte aan contact met andere groepen verminderd wordt. Een andere theorie is dat er een aanleiding nodig is om onbekenden met elkaar in contact te brengen. Een aanleiding voor sociale interactie kan zijn dat je iemand kent of het verblijven in een *third place* waar de samenstellingen van de groepen dynamisch zijn, zoals Colour Kitchen of een *affective atmosphere*, die mensen bij elkaar brengt. Wanneer Coleman's *'theory of action'* wordt toegepast op de beleving van deze ruimte, wordt duidelijk dat de *sense of place* niet afwijkt van thematisering van de plek. Als macro-context wordt de thematisering voor sociale interactie genomen, het wordt immers de 'ontmoetingsplek' genoemd. Uit ervaringen van individuen blijkt dat The Strip een plek voor recreatie en ontspanning is. Wanneer de individuele percepties overeengekomen worden in *affective atmospheres*, kan dit leiden tot een collectieve beleving. Wanneer men in groepsverband aanwezig is op The Strip, verandert de collectieve perceptie niet. Alle *embodied experiences* en *affective atmospheres* samen vormen een *sense of place*. Op The Strip komt deze overeen met de thematisering bij ontwikkeling. Echter, voor deze *sense of place* maakt het de respondenten niet uit met wie er contact wordt gemaakt. Het maken van nieuwe contacten op de ontmoetingsplek wordt door niemand gemist. Het maken van nieuwe contacten kan leiden tot nieuwe inzichten, die op hun beurt kunnen leiden tot innovatieve ideeën.

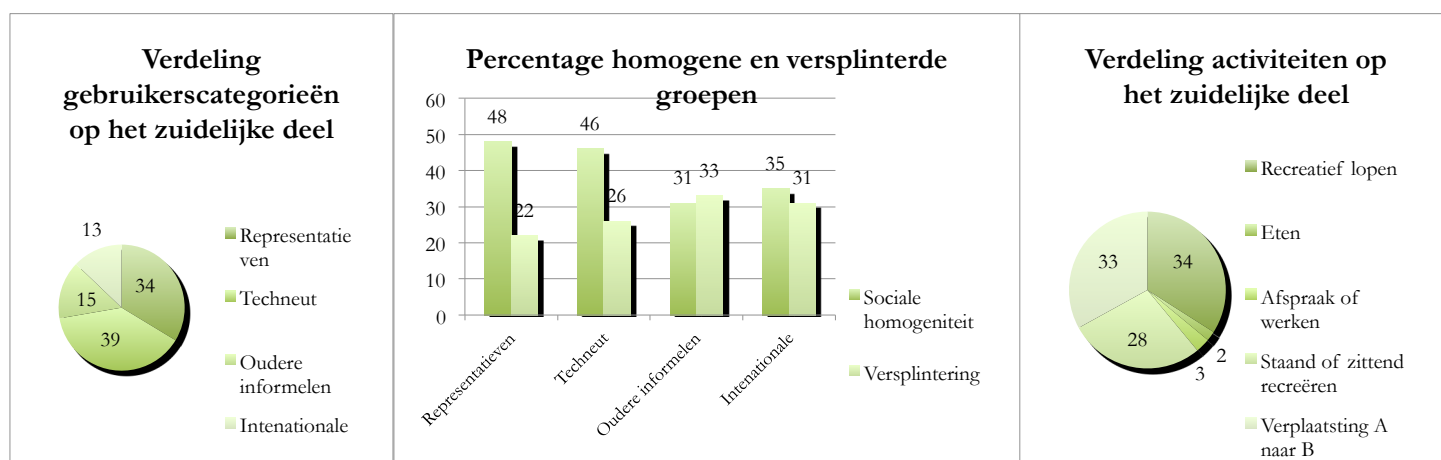
De naam 'de ontmoetingsplek' is discutabel. Tijdens de lunch is er een kans op ontmoetingen, maar op andere delen van de dag wordt The Strip vooral gebruikt als doorgangsroute of recreatieplek. Bovendien blijkt dat gebruikers van deze ruimte niet op zoek zijn naar ontmoetingen met nieuwe mensen, maar vooral met bekenden, zo wordt aangegeven door zes techneuten (interview 1, 3, 4 en 5). Dit wordt onderstreept door het antwoord dat Frank (interview 2) gaf op de vraag waarom er zo weinig nieuw contact gemaakt wordt: "*Waar ligt dat aan...Ja dat is toch een soort eenkennigheid. Je blijft toch veel bij je eigen kennissen. Net zo min als dat je in de stad makkelijk veel mensen aanspreekt.*" Het begrip 'ontmoeting' behelst meer dan met je collega's door een drukke ruimte lopen. Bovendien moet in acht genomen worden dat de drukte rondom The Strip deels komt, doordat deze ruimte de enige plek is waar buiten de kantoorruimte geluncht kan worden. Daardoor kan de drukte op dit punt deels verklaard worden. De beperkte alternatieven zorgen ervoor dat de naam 'de ontmoetingsplek' gezien kan worden als een *selffulfilling prophecy*.

4.5 ZUIDELIJKE DEEL

Het zuidelijke deel is qua oppervlakte een even groot gebied als het noordelijke deel, maar de concentratie van bebouwing is op het zuidelijke deel lager. Langs de over van de vijver ligt een steiger die aan beide kanten uitkomt bij een brug die het noordelijke en zuidelijke deel verbindt. De steiger wordt vooral gebruikt als wandelroute (zie afbeelding 5). Achter de steiger bevindt zich de meeste bebouwing. Aan de westelijke kant staan twee bedrijfsverzamelgebouwen waar respectievelijk zes en twaalf bedrijven gevestigd zijn. Daarnaast hebben Intel en IBM beide een eigen pand. Naast deze vier gebouwen aan de oostelijke zijde staat een parkeergarage aan het water, die werknemers de mogelijkheid biedt om de auto tot diep op de campus te parkeren. Ten oosten van de parkeergarage bevindt zich een oude boerderij, die er al stond voordat het gebied tot campus werd omgebouwd. Aan de oostrand van de campus is het kantoor van NXP gevestigd. De gebouwen zijn verbonden met elkaar door smalle, onverharde paden, die veelal geflankeerd worden door bomen. Achter deze linie van bebouwing bevindt zich enkel een grasvlakte. Aan de oostelijke kant wordt gebouwd aan een nieuw project. Verder wordt de ruimte nagenoeg niet gebruikt.

Afbeelding 5: Uitzicht op het zuidelijke deel, waarbij de wandelroute via de stijgers lang het water zichtbaar is

Grafiek 7: Verdeling gebruikerscategorieën op het zuidelijke deel

Grafiek 8: Percentage sociale homogeniteit en versplintering per gebruikerscategorie op het zuidelijke deel

Grafiek 9: Verdeling van activiteiten op het zuidelijke deel

De meest voorkomende activiteit is verplaatsing van A naar B, gevolgd door recreatief lopen (zie grafiek 9). Dat laatste komt vooral tijdens de lunch veel voor. Het feit dat weinig mensen een zittende of stilstaande activiteit ondernemen, ligt aan de beperkte voorzieningen. Er zijn weinig zitplekken of horecagelegenheden. Deze faciliteiten zijn vooral aanwezig in het noordelijke deel van de campus. Sociale interactie komt in het zuidelijke deel dan ook minder en vooral in andere vormen voor.

Tussen 08.00 en 09.00 uur worden er 183 personen geteld, die zich door dit gebied verplaatsen. Van hen staan er vijf stil (observatie 4, 2014). Een uitzondering daargelaten, loopt iedereen van aankomstlocatie naar zijn of haar werklocatie. In de uren die daarop volgen zijn 21 personen waargenomen (observatie 4, 2014). Dit geeft aan dat op het zuidelijke deel deze uren vooral op de werkplek worden besteed. Ook nu is noodzakelijke verplaatsing van A naar B de meest voorkomende activiteit. Vanaf 11.30 uur verlaten mensen hun werkplek en worden 294 mensen geteld op dit observatiepunt. Een groot deel loopt recreatief richting The Strip (observatie 4, 2014). Ook vindt er een beweging in de tegengestelde richting plaats. Een grote groep mensen haalt lunch op The Strip, loopt vervolgens via een van de bruggen naar het zuidelijke deel, om daarna via de loopsteiger naar de andere brug te wandelen en uiteindelijk weer terug te komen op The Strip (observatie 2, 2014). Opvallend is dat slechts 6% van de mensen luncht op het zuidelijke deel en maar 12% ervoor kiest om staand of zittend te recreëren. Van 14.00 tot 17.00 uur is de buitenruimte op het zuidelijke deel, net als voor de lunch, verlaten. Dat wordt geïllustreerd door de waarneming van enkel twintig mensen per uur. Na 17.00 uur worden 127 mensen geobserveerd, die zich grotendeels naar de randen van de campus begeven, om daar de campus te verlaten. Wat opvalt, is dat campusgebruikers meer gespreid de campus verlaten, dan wanneer zij aankomen (observatie 2, 2014). Hier kan uit worden opgemaakt dat de begintijd strikter is dan de eindtijd.

Er is een duidelijke afwijking ten opzichte van het gebruikelijke ritme geconstateerd, die vooral in het sociale klimaat tot uiting komt. Tijdens de observatie was er in de boerderij na de lunch een borrel. Aangezien op 'de brug', het andere observatiepunt in het zuidelijke deel, bijna geen groepen voorbijkwamen, werd enkel rondom de boerderij geobserveerd. Mede hierdoor is het beeld van het zuidelijke deel snel vertekend. Daarom is ervoor gekozen om onderscheid te maken tussen het gebruikelijke ritme van het zuidelijke deel en het ritme van het zuidelijke deel tijdens een borrel.

Tijdens de borrel op de boerderij was de mate van versplintering hoog en de sociale diversiteit nam toe. 41% van de representatieven maakte deel uit van een homogene groep¹⁷. Bij de technuten maakte 32% tijdens de borrel deel uit van een homogene groep¹⁸, terwijl voor het evenement een technut in 52% deel uitmaakte van een groep met enkel technuten¹⁹. Bij oudere informelen vermindert de homogeniteit van groepen met 10%²⁰. Groepen met internationalen zijn 9% minder vaak vertegenwoordigd door enkel internationalen tijdens de borrel, dan wanneer er geen borrel is²¹. Wanneer de versplintering bekeken wordt, valt op dat deze een stuk hoger is dan normaal gesproken. Bovendien is tijdens een borrel vooral 'het ontmoeten van een ander persoon' de reden waardoor de samenstelling van een groep verandert. Waar de versplintering tot de lunch 6% was en 43%²² van de groepen een homogene samenstelling had, was de versplintering na de lunch 62% en de gemiddelde sociale homogeniteit van groepen 33%²³.

Maar de aanwezigheid van de borrel heeft ook grote invloed op de activiteiten in de ruimte. Waar voor de lunch recreatief lopen van A naar B de meest voorkomende activiteit was, is tijdens de borrel staand recreëren de modus. Ook vertekent de aanwezigheid van het evenement het beeld van de gemiddelde groepsgrootte. De groepsgrootte is normaliter kleiner op het zuidelijke deel dan op het noordelijke deel. Echter, tijdens het evenement waren de groepen dermate groot dat de gemiddelde groepsgrootte in het zuidelijke deel hoger was dan in het noordelijke deel. In de regel geldt dat op het zuidelijke deel groepen kleiner zijn wanneer er gelopen wordt dan wanneer men stilstaat. De groepsgrootte en de activiteit hebben ook invloed op de vorm van sociale interactie. In interview 7 en 8 komt naar voren dat gesprekken vrijer en persoonlijker zijn, dan op andere plekken op de campus. Waar respondent 7 haar persoonlijke problemen verwerkte door gesprekken te voeren met een collega, besprak respondent 8 de roddels op het kantoor, die haar collega's niet hoefden te horen. *“Mensen zijn op deze plek naar binnen gekeerd...we zijn hier allemaal mensen...in een andere context kun je tegen een directeur opkijken, maar als ik hier loop heb ik dat helemaal niet”*, zo omschreef Hetty (interview 8) haar visie op het sociale klimaat op de steiger. Het gebrek aan afleiding wordt door beide respondenten als positief ervaren. Tekenend hiervoor is dat 95% van de groepen niet van samenstelling verandert.

Hoewel een evenement cijfermatig de activiteit, de groepsgrootte en de sociale diversiteit sterk beïnvloedt, is er geen respondent die aangeeft dat dit invloed heeft op zijn of haar ervaring en beleving van het zuidelijke deel. Techneut Jenny (interview 7) en Hetty en Sjaan (interview 8) hebben een *embodied experience* die zich kenmerkt door rust. De omgeving brengt die rust over en het hoofd leegmaken. *“Hier heb je de rust om frustraties van je af te praten”*, aldus Jenny. Tevens geeft zij aan dat de fysieke ruimte bijdraagt aan haar beleving: *“De wind die je hoort en het bewegende riet, maar ook de waterlelies en de eendjes. Ik denk toch dat het totaalpakket van deze plek helpt om mijn hoofd leeg te maken.”* De vrouwen ervaren een *affective atmosphere* waar weinig nieuwe mensen ontmoet worden, maar waar bestaande contacten verdiept worden. Er is een naar besloten, maar vrije atmosfeer. Sjaan en Hetty kunnen eindelijk hun hart luchten: *“Op het kantoor luistert iedereen mee en soms wil je gewoon even iets zeggen wat niemand anders hoort.”*

Conclusie

Het zuidelijke deel van de campus doet landelijker aan dan het noordelijke deel. Dit komt doordat de concentratie van bebouwing een stuk lager ligt en de groenvoorziening een stuk groter is. Net als in het noordelijke deel is verplaatsing van A naar B de meest voorkomende activiteit. Het verschil zit in de manier van recreëren. Dat gebeurt in het zuidelijke deel vooral door te lopen, terwijl in het noordelijke deel ook veel zittend gerecreëerd wordt. Dit heeft te maken met het aanbod van de voorzieningen. In het noordelijke deel in een grote diversiteit aan *third places* te vinden, terwijl in het zuiden de groene omgeving de belangrijkste voorziening is.

Er is ook een duidelijke afwijking ten opzichte van het gebruikelijke ritme geconstateerd. Het zuidelijke deel is normaal gesproken een plek met weinig versplintering, waar veel gelopen wordt en de sociale homogeniteit sterk boven het campusgemiddelde ligt. Dit staat haaks op de momenten dat er een evenement in de boerderij is. Er is dan sprake van een georganiseerde *third place*, die zich kenmerkt door

de dynamische samenstelling van de groepen, het percentage groepen dat homogeen is en het grote aantal representatieven. Om deze reden lijkt deze voorziening niet in lijn te lopen met de thematisering van het zuidelijke deel en juist beter te passen op The Strip. Aan de andere kant zorgt de aanwezigheid van evenementen op het zuidelijke deel wel voor diversiteit en diversificatie van het sociale klimaat.

Het zuidelijke deel is op veel manieren anders dan het noordelijke deel. De campus volledig aangelegd. Er is dus bewust gekozen om het zuidelijke deel groener en landelijker te maken dan het noordelijke deel. De paden zijn niet voor niets smal en onverhard en er staat riet naast de steiger. Geconcludeerd kan worden dat het zuidelijke deel gethematiseerd is als 'landelijk'. Gebruikers ervaren de ruimte als rustgevend, waardoor een *affective field* ontstaat waar gebruikers vrijuit spreken. Er ontstaat een *sense of place*, die verder reikt dan de thematisering van het gebied. De looproute over de steiger wordt in bepaalde mate gebruikt en gezien als een therapeutische plek: een plek om werksituaties en persoonlijke problemen te bespreken, om het hoofd leeg te maken en om tot rust te komen.

Evenementen zijn moeilijk in dit thema in te passen. Ze leiden er op dit moment nog niet toe dat in het zuidelijke deel een andere *sense of place* heerst, maar wanneer de boerderij vaker wordt afgehuurd voor borrels, dan kan de *embodied experience* (rust) verdwijnen. Ook kan de *affective atmosphere* (open kunnen spreken) aangetast worden, waardoor de *sense of place* verandert en het zuidelijke deel meer op het noordelijke gaat lijken. Dat komt de diversiteit van de campus niet ten goede. Het is van belang dat het campusmanagement toezicht houdt op de aanvragen om evenementen te organiseren in de boerderij, met het oog op de identiteit van het zuidelijke deel.

Met behulp van Gehls (2011) theorie over het niveau van sociale interactie en de vier, door Jeffres et al. (2009), vastgestelde varianten van *third places*, wordt bekeken hoe deze theorieën zich tot elkaar verhouden in de boerderij (georganiseerde *third place*) en de looproute (openbare ruimte). De groepen die door openbare ruimtes lopen, bestaan vooral uit (goede) kennissen of een hoger niveau van sociaal engagement. Ze vallen vaak in dezelfde gebruikerscategorie. Dit is geen schokkende conclusie, maar het is opvallend wanneer dit vergeleken wordt met de sociale interactie in de georganiseerde *third place*, zoals de borrel in de boerderij. Sociale interactie vindt daar plaats in sociaal meer diverse groepen, tussen mensen die in veel gevallen voor het eerst *face to face* contact hebben. Bovendien verandert de samenstelling van de interacterende groep vaker dan in de openbare ruimte. Geconcludeerd kan worden dat sociale interactie in de openbare ruimte sociale netwerken verdiept, omdat groepen weinig wisselen en de groepen kleiner zijn, terwijl sociale netwerken in georganiseerde *third places* interactie juist verbreedt. Mensen wisselen immers vaker van groep en spreken daardoor meer verschillende mensen. Beide vormen van sociale interactie spelen in op een andere behoefte, waardoor zowel de georganiseerde *third places* als die in de openbare ruimte van toegevoegde waarde zijn voor de campus.

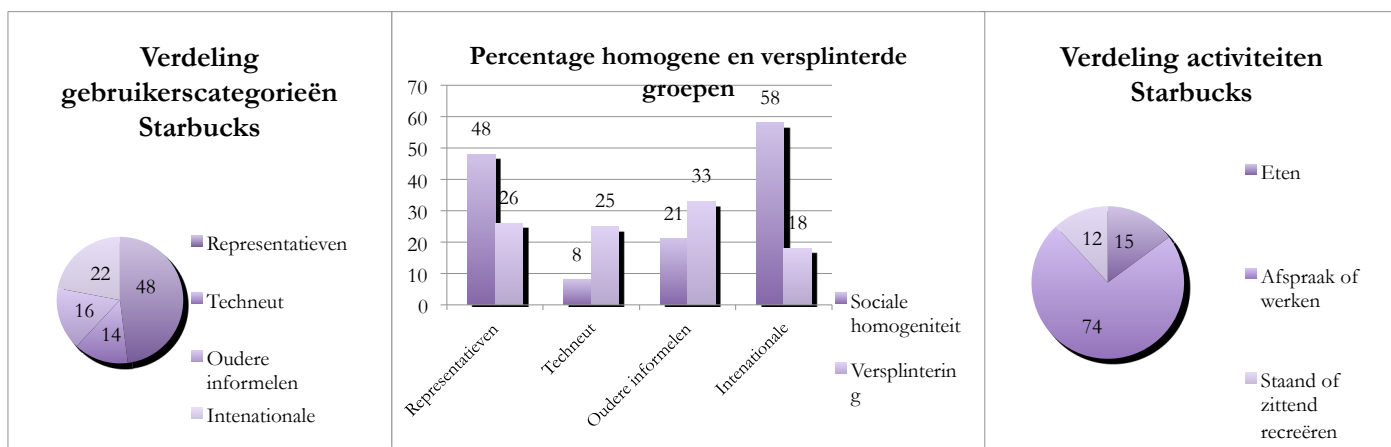
4.6 BINNENRUIMTES

Binnenruimtes zijn een ander soort *third places* dan de buitenruimtes. Het zijn bijna nooit doorlooproutes. In een binnenruimte is nooit verplaatsing van A naar B waargenomen. Mensen bezoeken deze ruimtes met een reden, waarvan eten, recreëren en werken de belangrijkste zijn. Duidelijk is in elk geval dat groepen een statische samenstelling hebben wanneer er gegeten wordt. Wanneer er gerecreëerd wordt daarentegen, vindt in twee derde van de gevallen versplintering plaats. Dit heeft direct verband met de evenementen die vooral in binnenruimtes georganiseerd worden.

Zoals in de conclusie over The Strip al is aangekaart, zorgen de verschillende *third places* voor fragmentatie en in zekere mate tot segregatie van gebruikerscategorieën. Als de binnenruimtes Starbucks, Subway en Colour Kitchen met elkaar vergeleken valt op dat alle drie aansluiten op verschillende behoefte van de campusgebruiker. Logischerwijs trekken deze drie binnenruimtes dan ook verschillend publiek, zijn de druktepunten anders verdeeld en is de activiteit in de *third place* anders. Eén voor één worden de *third places* behandeld, om vervolgens te kijken hoe ze zich tot elkaar verhouden.

Starbucks

Starbucks is een van oorsprong Amerikaanse koffieketen met vestigingen over de hele wereld. Sinds 2007 is het bedrijf ook in Nederland te vinden. Net als de andere onderzochte binnenruimtes, ligt Starbucks op de Eindhovense campus ook aan de noordelijke weg langs The Strip. Van binnen ziet elk filiaal er ongeveer hetzelfde uit: donkerbruine houten muren en tafeltjes en comfortabele stoelen. In de Starbucks aan The Strip zijn zithoeken met leren banken gemaakt (afbeelding 7), de banken zorgen ervoor dat niet alleen het drinken van koffie een doel is, maar ook de manier van het beleven van die koffie. Volgens Rashesh (interview 11) zorgt ook de geur van koffie en de jazzmuziek op de achtergrond bij aan de beleving van Starbucks. Dit is terug te zien in de activiteiten die hier plaatsvinden: 74% van de aanwezigen was aan het werk of had een zakelijke afspraak. Slechts 15% had als primair doel te eten of te drinken en 12% had recreatie als doel.

Grafiek 10: Verdeling gebruikerscategorieën op het Starbucks

Grafiek 11: Percentage sociale homogeniteit en versplintering per gebruikerscategorie Starbucks

Grafiek 12: Verdeling van activiteiten bij Starbucks

Vergeleken met andere *third places* in zowel binnen- als buitenruimtes zijn de ontmoetingen in de Starbucks vaak gepland. Versplintering vindt hier voornamelijk plaats aan het einde van een meeting, wanneer de wegen van de mensen in de groep zich scheiden. Wanneer gekeken wordt naar *collectives* wordt duidelijk dat mensen in 73% van de gevallen op elkaar wachten. Omdat Starbucks niet alleen een lunchlocatie is, maar tevens een werk- en vergaderplek, is de drukte meer evenredig verdeeld. Dit verklaart waarom Starbucks ook buiten de lunchtijd goed gevuld is. In de ochtend zijn er 27 mensen per uur geteld, tijdens de lunch 47 en na de lunch 29 (observatie 4, 2014). Dit aantal lijkt laag, maar net als alle andere binnenruimtes heeft Starbucks een beperkte capaciteit, er kunnen tegelijkertijd tussen de 35 en 40 mensen zitten. Tijdens de lunch zijn er niet alleen mensen in de Starbucks om daar te v verblijven, maar komen er ook campusgebruikers binnen die een coffee-to-go halen. Dit verklaart waarom er tijdens de lunch een stuk meer bezoekers zijn dan zitplaatsen.

Afbeelding 6: Interieur van Starbucks op HTCE

Representatieven en in mindere mate internationalen zijn de dominante groep in deze *third place*. In elke geobserveerde groep was 1,46 representatieve en 0,64 internationale aanwezig, wat respectievelijk 0,5 representatieve en 0,16 internationale meer is dan het campusgemiddelde. Techneuten en oudere informelen laten zich juist minder zien. Vooral de afwezigheid van techneuten springt in het oog. Waar op de gehele campus in iedere groep

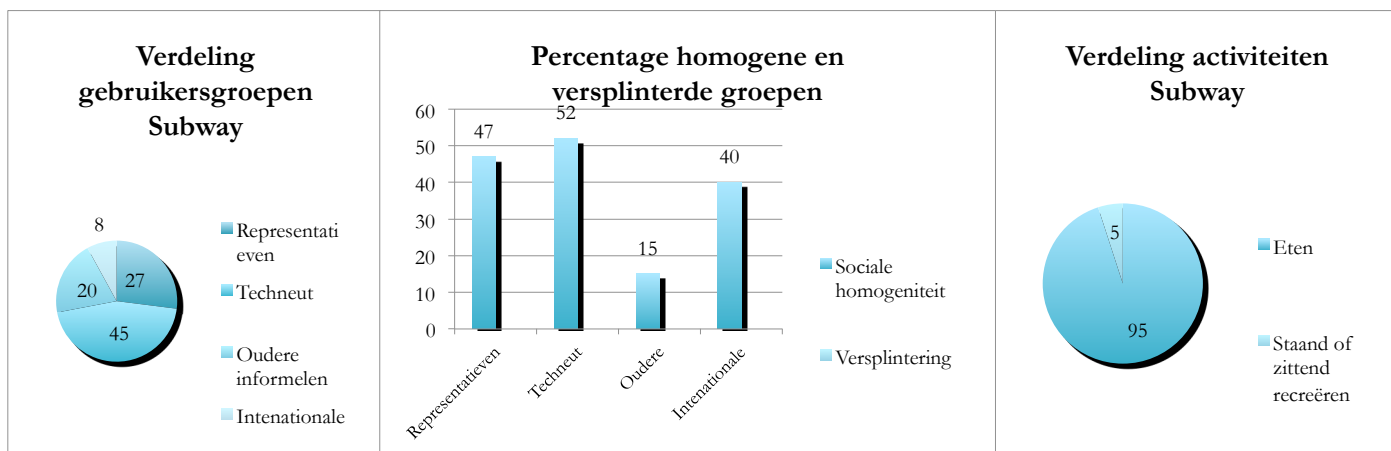
0,98 techneut zit, wordt in Starbucks maar 0,43 techneut per groep geobserveerd. De hoge aanwezigheidsgraad van representatieven valt te verklaren door hun behoefte aan informele vergaderruimte. Rashesh (interview 9) geeft aan dat de Starbucks zich hier goed voor leent, omdat het gaat om neutraal terrein. Rashesh vertelt tevens dat Starbucks voor internationalen een bepaalde herkenning oproept. Vaak wonen zij nog niet heel lang in Nederland, waardoor er behoefte is aan elementen die bekend zijn van hun thuisomgeving. Aangezien Starbucks filialen heeft over de hele wereld, met hetzelfde interieur, draagt de koffieketen bij aan deze wens. De diversiteit binnen de groepen verschilt niet veel van het campusgemiddelde. Van de groepen waar internationalen deel van uitmaken, is 58% homogeen²⁴. De homogeniteit van deze groepen is 16% hoger dan het campusgemiddelde. Daarnaast is het opvallend dat techneuten bijna altijd deel uitmaken van een groep met representatieven. Zo zit er gemiddeld in elke groep waar een techneut in zit, ook 1,0 representatieve. Enkel 7% van de groepen waarin minimaal één techneut zit, is homogeen²⁵. Als dit getal wordt afgezet tegen het campusgemiddelde (40%), dan kun je

concluderen dat techneuten Starbucks vooral bezoeken, wanneer ze een zakelijke afspraak met een representatieve hebben. Maar juist de samenstelling van de groepen in Starbucks speelt een rol bij het open en innovatieve klimaat dat er hangt, zo ervaart Rashesh: *“Het is niet alleen het fysieke, maar meer de sfeer die me dat gevoel geeft. Het zijn de mensen die hier komen, maar ook wat mensen doen. Je kan hier zelf werken zonder gestoord te worden, een beetje bijkletsen, maar ook een professionele afspraak hebben in een wat informelere setting.”*

Kortom: Starbucks is een plek die vooral door de representatieven en de internationalen bezocht wordt. Dit komt doordat de aankleding en sfeer uitnodigen er langer te verblijven. Daardoor vinden er ook activiteiten als werken en zakelijke gesprekken plaats. Starbucks bevindt zich in een grijs gebied waar professioneel en recreatief gebruik samenkomen, waardoor de plek een open en innovatief klimaat heeft.

Subway

Subway is een ander bekend Amerikaans concern. Hier kan de klant aan de hand van verschillende vaste ingrediënten een broodje samenstellen dat door een medewerker bereid wordt. De Subway is op het HTCE gelegen aan de weg ten noorden van The Strip. De keten maakt, in tegenstelling tot de Starbucks, deel uit van een *foodcourt*: een grote open ruimte waarin meerdere horecagelegenheden gevestigd zitten. Vergeleken met de Starbucks besteedt de Subway minder aandacht aan de beleving van de ruimte, waardoor gasten minder lang blijven zitten (zie afbeelding 7).

Grafiek 13: Verdeling gebruikerscategorieën op het Subway

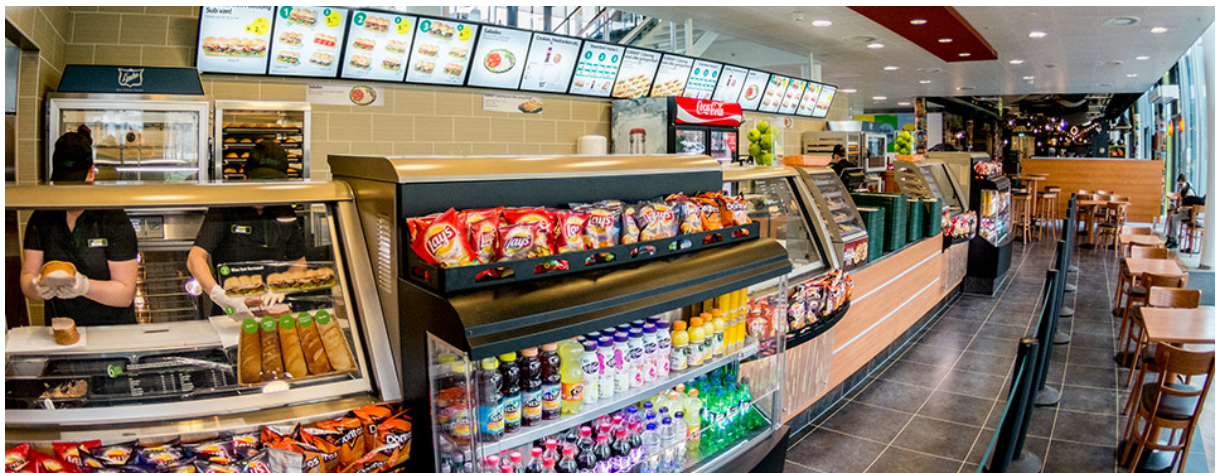
Grafiek 14: Percentage sociale homogeniteit en versplintering per gebruikerscategorie Subway

Grafiek 15: Verdeling van activiteiten bij Subway

De Subway, een binnenruimte, is op werkdagen geopend tussen 10.00 en 15.00 uur. Aangezien deze *third place* enkel rond de lunchuren open is, wordt deze plek ook vooral gebruikt om te lunchen. Van de bezoekers aan de Subway kwam 95% er primair om te eten. Ter verduidelijking: alleen wanneer een groep mensen eten van de Subway voor zich heeft liggen, dat nog niet op is, wordt de groepsactiviteit genoteerd als ‘eten’. Wanneer een groep uitgeeten is en toch blijft zitten, wordt ‘recreëren’ genoteerd. Respondent 14 (2014) ervaart ook dat de focus van de Subway op het eten ligt en dat het sociale aspect op de tweede plaats komt. Opvallend is dat er tijdens de observatie totaal geen versplintering van groepen heeft plaatsgevonden. De Subway heeft voor een lunchlocatie ruime openingstijden. Het druktepunt ligt tussen 11.30 en 13.30 uur. Er staat dan een flinke rij, die pas vanaf 14.00 uur verdwijnt (observatie 2, 2014).

Tijdens de lunchpauze worden 66 gasten geteld, terwijl er in het tijdsblok voor 11.30 uur slechts 12 klanten waren (observatie 4, 2014).

De Subway wordt vooral bezocht door techneuten. Groepen bestaan uit 1,38 techneut. Dat is 0,40 techneut meer dan het campusgemiddelde. Bij internationalen is de broodjesketen minder in trek: 0,24 per groep ten opzichte van een gemiddelde van 0,46. Dit is moeilijk te verklaren, aangezien Subway, net als Starbucks, internationale bekendheid geniet. Oudere informelen hebben een aandeel van 0,62 per groep, terwijl het campusgemiddelde ligt op 0,41. De techneuten zijn in de Subway 10% meer op zichzelf ten opzichte van het gemiddelde, terwijl de rest van de groepen in deze locatie weinig van het gemiddelde afwijkt²⁶. Dit heeft invloed op de sfeer in de Subway. Mike (interview 14) omschrijft dit als volgt: “*Nou, ik vind het fijn dat je hier gewoon met je plateautje kan gaan zitten en dat ik niet heel chic en moeilijk moet gaan dineren. Hier staat het eten nog echt voorop. Er heerst hier niet zo’n netwerksfeer. Noem het pretentius, maar ik hou daar niet zo van.*” Representatieven bezoeken deze locatie 8% minder dan het campusgemiddelde.

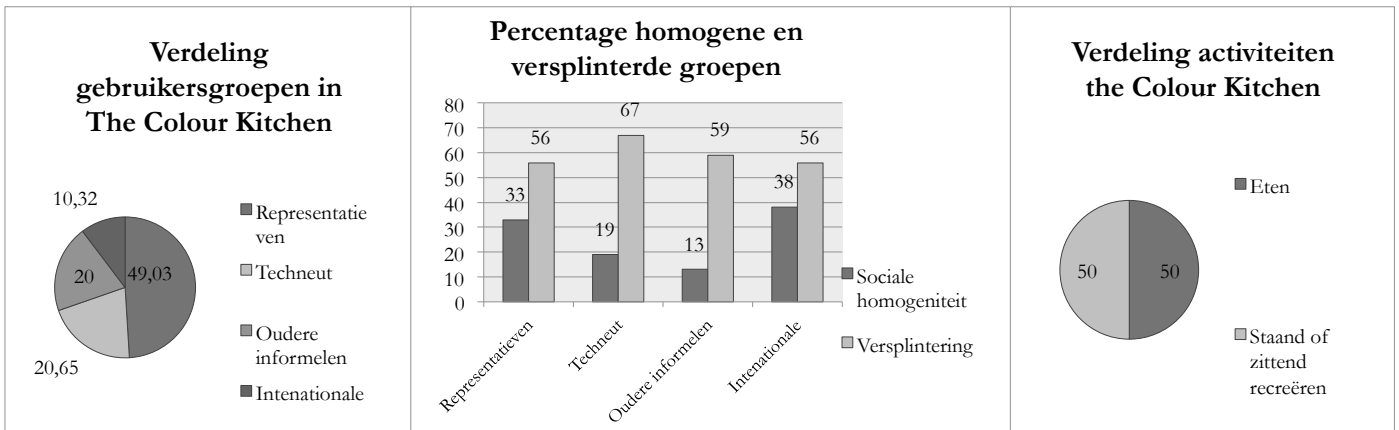

Afbeelding 7: Interieur en sociaal klimaat van de Subway op 24 mei 2014 vastgelegd

Kortom: De Subway is een *third place* die helemaal is ingericht op het nuttigen van de lunch. De eenvoudige inrichting en de aankleding dragen hier aan bij. Dit zorgt ervoor dat enkel eten en drinken hier als activiteit plaatsvindt. Vooral techneuten voelen zich aangetrokken tot de Subway, terwijl er juist weinig internationalen en representatieven geteld werden. Dit zou kunnen liggen aan de weinig pretentieuze uitstraling van deze *third place*.

The Colour Kitchen

Deze *third place* maakt geen deel uit van een internationale keten, zoals Starbucks en Subway. The Colour Kitchen is een Utrechts concept. Het grand café helpt kansarme werkzoekenden aan een baan. Op The Strip zit een franchise van The Colour Kitchen, die uitgebaat wordt door het bedrijf Eurest. De hele dag kunnen klanten hier koffie drinken. In de middag kunnen bezoekers lunchen en 's avonds kunnen mensen dineren of een borrel nuttigen. Op de campus is geen binnenruimte te vinden die langer open is dan The

Grafiek 16: Verdeling gebruikerscategorieën in The Colour Kitchen

Grafiek 17: Percentage sociale homogeniteit en versplintering per gebruikerscategorie in The Colour Kitchen

Grafiek 18: Verdeling van activiteiten bij in The Colour Kitchen

Colour Kitchen. Dat bevordert de diversiteit. Bovendien zijn de prijzen schappelijk, binnen het sociale kader van de campus. De prijs voor een hoofdgerecht ligt tussen de 8,95 en 12,95 euro. Aan het interieur van The Colour Kitchen is de nodige aandacht besteed, zie bijvoorbeeld de variatie in lampen op afbeelding 9. Daarmee probeert het grand café gasten op hun gemak te stellen. The Colour

Afbeelding 8: Interieur van The Colour Kitchen

Kitchen bevindt zich op de scheidslijn tussen formeel en informeel. Het is een plek waar, volgens Boudewijn (interview 15), verschillende visies elkaar ontmoeten. Deze binnenruimte wordt vooral bezocht door representatieven: iedere groep bevat minimaal 1,9 representatieve. Dat aantal stijgt na 17.00 uur zelfs naar 2,7. Gemiddeld zijn technenuten met 0,8 man per groep vertegenwoordigd, oudere informelen met 0,78 en internationalen met 0,4. Nog opvallender dan de ruime aanwezigheid van representatieven, is het aantal personen waaruit een groep gemiddeld bestaat. Van alle observatiepunten is de groeps grootte van vijf personen bij The Colour Kitchen veruit het hoogste van de campus. Een derde punt dat belicht dient te worden, is de dynamiek van de samenstelling van de groepen. Tijdens de lunch verandert 7% van de

groepen van samenstelling, terwijl na 17.00 uur slechts 10% van de groepen dezelfde samenstelling houdt. Hierbij moet in acht genomen worden dat er op de avond van de observatie een borrel plaatsvond in The Colour Kitchen. Afgaande op respondent 15 zorgt deze borrel voor een andere sociale setting, waarbij mensen makkelijker met iemand een praatje maken dan in een formele setting. Dit verklaart waarom de groepen zo vaak van samenstelling veranderen. Bovendien geeft Boudewijn (interview 15) aan: *“Voor mij geldt dat ik het fijn vind om op een vrijblijvende manier wat zaken te kunnen bespreken en hier wat nader tot mijn collega’s kan komen.”* Hierdoor worden sociale hiërarchieën doorbroken, waardoor het gat tussen de gebruikerscategorieën verkleind wordt.

Dat is terug te zien in de meting van de sociale diversiteit. In elke gebruikerscategorie is in The Colour Kitchen meer integratie met andere groepen. Waar representatieven over de hele campus in 46% van de groepen enkel met categoriegenoten verblijven, is dit op deze plek maar 33%²⁷. Gezien het grote aandeel van deze groep, is dit des te opmerkelijker. Bij technuten en de oudere informelen halveren het aantal homogene groepen, van respectievelijk 41% naar 18% en 25% naar 12%²⁸. Bij de internationalen vindt de kleinste daling plaats (4%). Opmerkelijk is wel dat deze groep veel vaker in een groep met representatieven te vinden is. 31% van de internationalen mengt zich met een representatieve, terwijl dit over de hele campus maar 20% is²⁹. Hoewel dit de meest in het oog springende verandering is, mengen de representatieven zich veel met alle gebruikerscategorieën. Wel moet in acht genomen worden dat andere groepen onderling nauwelijks meer dan gemiddeld met elkaar interacteren.

Kortom: The Colour Kitchen maakt duidelijk welke invloed sociaal klimaat kan hebben op sociale interactie. Representatieven manifesteren zich als katalysatoren voor sociale diversiteit in deze ruimte. Zij zijn de aanjagers van de open sociale setting en zijn daarmee bepalend voor het sociale klimaat. De ruimte is bedoeld als eet- en drinkgelegenheid en zo wordt zij ook gebruikt. The Colour Kitchen houdt het midden tussen een formele en informele plek.

Conclusie

Nu drie van de binnenruimtes op The Strip onderzocht zijn, is het tijd om de balans op te maken. Welke overeenkomsten hebben zij en waarin zit juist verschil? Op welke manier beïnvloeden de binnenruimtes sociale interactie, het sociale klimaat en de manier waarop de campusgebruiker de plek beleeft?

Tijdens een lunch, borrel, netwerkevent of op een veredelde werkplek zijn er verschillende sociale omgangsvormen, die invloed hebben op sociale interactie. Dit begint met de fysieke elementen, die een bepaalde doelgroep aanspreken. De samenkomst van een bepaalde groep leidt tot een sociaal klimaat. Deze elementen zorgen voor een bepaalde beleving, waardoor de vorm van sociale interactie wordt beïnvloed. Zo is naar voren gekomen dat in de Starbucks vooral luchtige zakelijke gesprekken gevoerd worden tussen internationalen en representatieven, wat een gevolg is van de fysieke eigenschappen van de ruimte en het sociale klimaat. In de Subway voeren technuten om dezelfde redenen juist informele gesprekken. The Colourful Kitchen is een plek waar vooral representatieven informele gesprekken voeren.

Tijdens de lunch zit er bij geen enkele locatie dynamiek in de samenstelling van groepen. Dat is opvallend, maar logisch: Gasten kiezen een tafel uit om aan te lunchen en zullen in de tussentijd niet hun bord oppakken om met iemand anders te gaan praten. Dit geldt ook voor de gasten van de Starbucks. Als ze eenmaal zitten, met een kop koffie of een laptop voor zich op tafel, veranderen ze niet van plek. Dat maakt de kans op nieuwe samenstellingen van groepen erg klein.

Third places waar duidelijk een dominante gebruikerscategorie aanwezig is, zorgen voor meer integratie tussen groepen en minder homogene groepen. Dit kan voortkomen uit de noodzaak van minder goed vertegenwoordigde groepen om met mensen uit een andere gebruikerscategorie te praten. Hieruit kan geconcludeerd worden dat sociale fragmentatie in binnenruimtes niet geremd hoeft te worden. Zelfs is te overwegen om dit aan te moedigen. Wel moet in acht genomen worden dat bij het vergaren van resultaten gezocht is naar de meest ideale situatie. Hierbij zijn observaties uitgevoerd tijdens evenementen of georganiseerde borrels. Het is onduidelijk of sociaal gefragmenteerde *third places* ook zonder evenementen leiden tot grotere sociale diversiteit.

Het lijkt erop dat representatieven bovengemiddeld gebruik maken van binnenruimtes. Internationalen daarentegen lijken zich meer op de werkvloer of de buitenruimte te begeven. Toch moet er een kanttekening bij deze conclusie geplaatst worden. Het is mogelijk dat ondervertegenwoordigde groepen andere binnenruimtes bezoeken, die niet in het onderzoek zijn meegenomen.

Tevens blijkt dat sociale diversiteit verschilt tussen binnen- en buitenruimtes. In binnenruimtes is in alle gevallen duidelijk een dominante groep aanwezig, terwijl de buitenruimtes een veel betere afspiegeling zijn van het campusgemiddelde. Wanneer gekeken wordt naar de samenstelling van groepen blijken binnenruimtes sociaal meer divers te zijn, terwijl in de buitenruimte campusgebruikers vaker met categoriegenoten lopen. Daarnaast is de samenstelling van groepen in binnenruimtes dynamischer dan in buitenruimtes. In dit onderzoek wordt duidelijk dat de aanwezigheid van evenementen daarbij een grote rol speelt. In feite verandert een *third place* die bedoeld is voor eten, drinken en praten dan in een georganiseerde *third place*. Dit geeft aan dat de theorie van Jeffres et al. (2009) over soorten *third places* te statisch is. Een 'soort' geeft aan dat *third places* niet van functie zouden kunnen wisselen, terwijl dit onderzoek laat zien dat de 'soort' wel kan veranderen. Verschuiving van 'eten, drinken en praten' naar een georganiseerde *third place* is het duidelijkste voorbeeld.

Wanneer alleen naar de georganiseerde *third places* gekeken wordt, komen er veelzeggende resultaten naar voren. Representatieven maken ineens maar in 31% van de gevallen deel uit van een homogene groep, terwijl dit normaal gesproken 46% is. Bij technenuten is dit 22% in plaats van 41%, bij oudere informelen 21% in plaats van 25% en bij internationalen 18% in plaats van 42%³⁰. Als we kijken naar het percentage groepen dat van samenstelling verandert (71%), dan staat dit in contrast met andere *third places* en het campusgemiddelde van 23%. Door wisselingen van groepssamenstelling neemt de kans toe op het maken van nieuwe contacten, uitbreiding van het netwerk en sociale diversiteit.

5. CONCLUSIES

Nu alle resultaten de revue gepasseerd zijn, zal de balans worden opgemaakt. Eerst worden de drie deelvragen beantwoord. Vervolgens wordt in de eindconclusie op een abstract niveau gekeken wat de rol van *third places* is als het gaat om sociale interactie. De resultaten van dit onderzoek zullen worden vertaald in aanbevelingen voor Schiphol Trade Park, waarmee tevens een indicatie gegeven wordt voor de bruikbaarheid van de in dit onderzoek ontwikkelde methode. Tot slot zullen nog enkele discussiepunten aan de orde worden gesteld, die mogelijk de aanzet geven voor nader onderzoek. Er wordt ingegaan op de link tussen sociale interactie en innovatie. Tot slot wordt duidelijk waar stedelijke theorie raakvlakken heeft met campussen en in hoeverre de resultaten van het onderzoek overeenkomen met veronderstellingen in de literatuur.

5.1 FYSIEKE RUIMTE

Wanneer gekeken wordt naar de rol van de fysieke ruimte, dan moet allereerst geconcludeerd worden dat de fysieke ruimte vooral een faciliterende rol vervult, waardoor sociale interactie aangewakkerd kan worden.

Gehl (2011) gaf aan dat bij een hoogwaardige openbare ruimte het aantal optionele activiteiten toeneemt. Bijna de helft van de activiteiten zijn geclassificeerd als optioneel. Waardoor bevestigd wordt dat de fysieke ruimte van een hoog niveau is interviews onderstrepen deze bevinding. Wel moet in het achterhoofd gehouden worden dat optionele activiteiten in de buitenruimte ook sterk afhankelijk zijn van het weer.

Gehl (2011) geeft tevens aan dat passief contact in de openbare ruimte het eerste niveau van sociale interactie is en de mogelijkheid biedt om de sociale interactie naar een volgend niveau te sturen. De openbare ruimte, zoals Jeffres et al. (2009) deze definieerde, is bij uitstek een plek waar dit vertrouwen gewonnen kan worden. Zoals Tödting (2008) aangaf, is vertrouwen van belang voor sociale interactie en kan vertrouwen leiden tot innovatie. Hoewel de sociale diversiteit niet heel groot is, moet wel rekening gehouden worden verschillen in nationaliteit of gebruikerscategorie van campusgebruikers. Deze verschillen kunnen leiden tot wantrouwen (Bassett-Jones, 2005), wat een negatief effect heeft op het innoverend vermogen van een ruimte. De openbare ruimte is, juist doordat er verschillen zijn, een plek om vertrouwen te winnen. De openbare ruimte is van de vier varianten van *third place* de meest toegankelijke.

Een tweede vorm van *third place* is de commerciële *third place*. In dit onderzoek wordt The Strip (buitenruimte) als commerciële ruimte geïnterpreteerd. Er gelden hier dezelfde regels als in de openbare ruimte, alleen is de concentratie van gebruikers veel groter, doordat er gekozen is voor het dicht bij elkaar plaatsen van voorzieningen.

De binnenruimte is vaak een *third place* uit de categorie ‘eten, drinken en praten’. Deze vorm van *third place* kent een bepaalde drempel: niet iedereen voelt zich in elke binnenruimte thuis. Om een voorbeeld te noemen: er waren weinig representatieven in de Subway en techneuten kwamen weinig in de Starbucks. Er vindt segmentatie plaats, waardoor deze plekken sociaal homogener zijn. Waar in de openbare ruimte vooral passieve sociale interactie plaatsvond, komen toevallige ontmoetingen juist meer voor in de binnenruimte. De plek wordt vooral gebruikt om bestaande contacten te onderhouden. Dit kan zowel werkgerelateerd als privé zijn. Het niveau van sociaal contact is hoger, omdat de omgeving de mogelijkheid biedt om inhoudelijk diepere gesprekken te voeren. Bovendien kan homogeniteit, zoals Bassett-Jones (2005) aangaf, zorgen voor meer vertrouwen, waardoor openlijker geïnteracteed kan worden.

Tot slot zijn er ‘georganiseerde *third places*’. Die zijn niet aan een bepaalde locatie gebonden, maar kunnen overal ontstaan, zolang er maar een programma georganiseerd is. Er kan een tweedeling gemaakt worden tussen inhoudelijke en overige evenementen. Voor de eerste categorie geldt dat ingezet wordt op specifieke inhoud. Dit trekt mensen die elkaar op basis van gelijke interesses willen ontmoeten. Deze

vorm van sociale interactie lijkt een directer verband te hebben met innovatie dan de andere categorie. Daarin valt bijvoorbeeld de Campus Run, een hardlooptwedstrijd over 5 kilometer. Dit evenement is meer bedoeld om sociale interacties te bevorderen en nieuwe contacten te leggen.

Aan de hand van de theorie van Kooij, van Assche en Lagendijk (2012) wordt nu ook op campusniveau bevestigd wat Marcus & Francis (1997) al geconcludeerd hadden voor stedelijk gebied: een hoogwaardig ontwikkelde campus draagt bij aan de mate van sociale interacties. Een aspect uit de theorie van Marcus en Francis (1997) dat een duidelijke invloed had op sociale interactie, was de fysieke diversiteit. De noordoever op de HTCE lijkt meer dan het zuidelijke deel op een stedelijk landschap. Het noorden wordt gekenmerkt door voorzieningen, geconcentreerde bebouwing en heeft een hogere concentratie van gebruikers. Daardoor interacteerde een relatief grote hoeveelheid gebruikers met elkaar. Daarentegen lijkt het zuidelijke deel landelijker, gekenmerkt door onverharde paden, een lage concentratie van bebouwing en veel bomen.

5.2 SOCIALE RUIMTE

De sociale ruimte op een campus wordt gekenmerkt door diversiteit binnen een zekere bandbreedte. Aan de ene uiteinde ziet men een grote groep hoogopgeleiden, aan het andere een groep mensen met facilitaire taken. De campusgebruiker kan daarom niet als een groep worden gezien; daarom is een indeling gemaakt in vier groepen, op basis van uiterlijke kenmerken, die iets zeggen over de positie van een persoon in een bedrijf of over zijn of haar afkomst. Een verticale benadering of hiërarchische benadering om categorieën in te delen was niet voldoende. Bij technenuten, representatieven en oudere informelen is de verticale benadering wel van toepassing, maar bij internationalen niet. Zij kunnen in alle andere drie gebruikerscategorieën voorkomen en het zegt niets over de positie van de groep. Daarom zou naast de verticale benadering van groepen, ook horizontaal naar de etniciteit van gebruikers gekeken moeten worden.

Tevens haakt dit onderzoek in op de discussie of een campus sociale diversiteit of homogeniteit moet nastreven met het oog op interactie tussen gebruikers van de campus. In het theoretisch kader is al een aanzet voor het antwoord op deze vraag gegeven, namelijk dat zowel sociale diversiteit als sociale homogeniteit noodzakelijk is voor sociale interactie. Sprekend is het voorbeeld dat zich voordeed in het café Mart tijdens een borrel. Verreweg het grootste deel van de gebruikers van de *third place* waren representatieven. Maar zij mengden zich met de andere categorieën, waaruit blijkt dat de aanwezigheid van een homogene groep niet per se hoeft te leiden tot een homogeen sociaal klimaat. Wanneer innovatie het doel van de campus is, is zowel sociale diversiteit als homogeniteit nodig. Om tot nieuwe inzichten te komen, is het van belang dat er sociale diversiteit is. Immers: “*new ideas are rarely born in a vacuum*” (Moretti, 2012). Anderzijds is er voor innovatie vertrouwen nodig (Tödtling, 2008). Volgens Bassett-Jones (2005) leidt diversiteit tot wantrouwen. De waarheid lijkt in het midden te liggen. Daarom is een optimale werking tussen homogeniteit en heterogeniteit, tussen inspiratie en vertrouwen nodig om innovatie te stimuleren. Het is belangrijk om binnen een gesteld kader zoveel sociale diversiteit te creëren, dat er nieuwe ideeën kunnen ontstaan, maar dat er tegelijkertijd toch genoeg onderling vertrouwen is. Het creëren van een gevoel van verbondenheid tussen sociaal diverse groepen is een van de taken die het campusmanagement zou moeten overwegen (meer) op zich te nemen.

5.3 DE BELEEFDE OMGEVING

De beleefde omgeving heeft zowel betrekking op de sociale, als de fysieke omgeving. Omdat de campus voor het overgrote deel een werkomgeving is, moet geconcludeerd worden dat de beleving van een individu een ondergeschoven kindje is. Bijna geen enkele respondent is zich bewust van zijn of haar zintuiglijke waarnemingen. Dit betekent dat hier nog de nodige winst voor campussen te behalen valt.

In theorie is de beleving per individu en per plek anders. Toch komt uit de resultaten naar voren dat plekken op de campus grotendeels hetzelfde beleefd worden door verschillende gebruikers. Waar het zuidelijke deel een gevoel van rust, ontspanning, vrijheid en gelijkheid oproept, geven gebruikers van het noordelijke deel aan gezelligheid, drukte en comfort te ervaren. Het goede weer moet gezien worden als *affective atmosphere* en heeft een erg groot effect op de *sense of place* van de campusgebruikers. Het is aannemelijk dat hierdoor de belevingen positiever uitvielen dan op een regenachtige dag het geval zou zijn geweest.

Wanneer gekeken wordt naar de beleving van de sociale ruimte en specifiek naar de sociale diversiteit, valt op dat de gemaakte indeling grotendeels wordt erkent door de campusgebruiker zelf. De interviews impliceren dat de campusgebruiker onderscheid maakt tussen representatieven, technenuten en internationalen. De groep, die in deze scriptie wordt aangeduid als ‘oudere informelen’, worden door de campusgebruikers niet als een aparte groep gezien. De respondenten geven vooral aan dat er een verschil is tussen internationalen en de rest van de gebruikersgroepen. En dat bovendien de internationalen niet als een homogene groep gezien kunnen worden, aangezien de groep mensen bevat van verschillende afkomsten. Toch wordt het pallet van culturen door de meesten niet als negatief ervaren, maar zien de campusgebruikers uit alle gebruikerscategorieën dit juist als een positief verschijnsel. Tot slot geven meerdere respondenten aan dat sociale interacties niet vanzelf ontstaan.

Belevingen van individuen zijn te regisseren, zoals is aangeven door de interpretatie van Colemans *theory of action*. De *sense of place* wordt beïnvloed door de manier waarop de campus gethematiseerd wordt. Associaties en *branding* kunnen ervoor zorgen dat collectief hetzelfde beleefd wordt. Op HTCE wordt de *sense of place* gethematiseerd door ketens als Starbucks ‘binnen te halen’. Starbucks is een sterk merk dat bij veel mensen dezelfde associaties oproept. Hierdoor wordt, bewust of onbewust, de kans verkleind dat de beoogde thematisering van de campus uitmondt in een afwijkende *sense of place*. Dit betekent dat door het aantrekken van bepaalde voorzieningen en bepaalde ketens, de beleving geregisseerd kan worden, zodat deze aansluit bij de thematisering en het innovatieve karakter van de campus.

5.4 EINDCONCLUSIE

Nu de drie deelvragen afzonderlijk beantwoord zijn, is het van belang om de hoofdvraag te beantwoorden:

In hoeverre beïnvloeden de fysieke, sociale en beleefde ruimte de sociale interactie in *third places* op een campus?

Uit de resultaten bleek al dat de fysieke, de sociale en de beleefde ruimte sociale interactie beïnvloeden, maar dat ze dat vooral in onderlinge wisselwerking doen, en minder als individuele factoren.

Fysieke ruimte heeft een faciliterende rol en is grotendeels statisch: het ontwerp van de ruimte is niet zomaar te veranderen. De fysieke ruimte kan enerzijds vormen van sociale interactie versimpelen. Denk aan de looproute op het zuidelijke deel van de HTCE. Anderzijds kan de fysieke ruimte bepaalde vormen van sociale interactie moeilijker of zelfs onmogelijk maken. ‘Vlugge contacten’ zijn lastiger te leggen in gelegenheden waar gezeten wordt. Mensen kunnen niet zomaar opstaan en aanschuiven bij de volgende tafel. Uit deze voorbeelden blijkt dat de fysieke ruimte bepalend kan zijn voor elementen uit het sociale klimaat.

Het sociale klimaat heeft direct invloed op sociale interacties. Er is onderzoek gedaan naar gebruikersgroepen. Dit betekent dat er sprake is van sociale relaties minimaal *face to face* contact (niveau 2 van Gehl (2011)). Uit observaties blijkt dat mensen uit dezelfde gebruikerscategorie tot in zekere mate naar elkaar toe trekken. Hoewel dit logisch is, bevestigt dit wel dat campusgebruikers normaliter op zoek gaan naar dezelfde gebruikerscategorie om mee te interacteren. Dit is waardevol voor innovatie, omdat sociale homogeniteit kan leiden tot vertrouwen, begrip en een gemeenschappelijke cultuur. Anderzijds is sociale diversiteit, ook al is dat binnen een beperkte bandbreedte, belangrijk met het oog op innovatie. Verschillende denkwijzen kunnen leiden tot een verruimd beeld. Ook hier speelt de fysieke ruimte een rol. Sommige *third places* worden vaker door de ene gebruikerscategorie bezocht, dan andere. Hierin speelt de *sense of place* een grote rol. Gebruikerscategorieën kiezen onbewust plekken die bij hen passen, waardoor segmentatie ontstaat. Georganiseerde *third places* kunnen de segmentatie doorbreken door bijvoorbeeld laagdrempelige evenementen te organiseren, waardoor gebruikerscategorieën weer met elkaar in aanraking komen. Ook kan dit helpen om het netwerk van campusmedewerkers te vergroten, want enkel in ‘georganiseerde *third place*’ kan worden uitgegaan van uitbreiding van het netwerk in *third places*. In de andere *third places* is er vooral sociale interactie met bekenden.

Er is een wisselwerking tussen de beleefde en de sociale omgeving. Een sociaal klimaat heeft invloed op de manier waarop individuen een ruimte ervaren. Wanneer individuen met elkaar eens zijn wat deze beleving is, ontstaat er een *sense of place*. Deze is overigens ook afhankelijk van de fysieke omgeving. Dit is per individu en per plek verschillend, maar kan beïnvloed worden door het campusmanagement. Maar wanneer er eenmaal een collectieve *sense of place* is, valt deze niet zomaar meer te veranderen. Dit is iets waar vooral bij het ontwerp van een campus rekening mee gehouden kan worden. In een later stadium is dit moeilijk te veranderen, maar kan het enkel bijgestuurd worden (zie aanbevelingen). Anderzijds

bëinvloedt de beleefde omgeving ook het sociale klimaat. Wanneer een persoon een sociaal klimaat negatief ervaart, dan heeft dat invloed op de vorm en mate van sociale interacties in de ruimte en kan dit zelfs leiden tot segmentatie.

6. AANBEVELINGEN VOOR STP

6.1. SLEUTELROL VOOR GEORGANISEERDE *THIRD PLACES*

Het niveau van sociaal contact, beschreven door Gehl (2011), is te combineren met het soort *third place*, zoals Jeffres et al. (2009) deze onderscheiden hebben. Niveau één, het zich bevinden in dezelfde ruimte, zorgt voor wederzijds begrip en vertrouwen (Gehl, 2011). Hoewel er sociale interactie plaatsvindt, worden er weinig nieuwe contacten gemaakt. Er is een aanleiding nodig om contact met nieuwe mensen te maken. De georganiseerde *third place* kan hierbij een sleutelrol spelen. Er wordt een sociale setting gecreëerd, waarbij men *face to face* interacties (niveau twee) kan aangaan. In deze setting wordt sociale interactie met onbekenden gemakkelijker. Voorbeelden zijn borrels, netwerkevenementen en workshops rondom een specifiek thema. Op deze manier wordt de brug geslagen tussen niveau één en niveau twee. Wanneer er eenmaal *face to face*-contact is geweest, ligt de weg open om iemand vaker aan te spreken. Daardoor groeit de kans om een goede kennis van die persoon te worden of zelfs een vriend. Vanaf niveau drie ontmoet men elkaar vaker op plekken waar diepere gesprekken te voeren zijn. Een voorbeeld is ‘eten, drinken en praten’, zoals Jeffres et al. (2009) deze vorm van *third place* definiëren.

Om campusgebruikers te helpen om nieuwe mensen te ontmoeten, kunnen evenementen als effectief gereedschap dienen. Dit sluit aan op de behoefte van ‘internationalen’ om te integreren in hun nieuwe omgeving. Om deze groep te bedienen, lijkt het raadzaam om brede toegankelijke evenementen te organiseren, zoals een hardloopevenement als de Campus Run op het HTCE. Brede evenementen zijn campuscategorie-overstijgend en zorgen voor sociale interactie tussen de verschillende categorieën gebruikers. Bovendien helpen deze evenementen om vertrouwen bij gebruikers op te bouwen. Daarnaast is het aan te bevelen verdiepende evenementen te organiseren. Deze evenementen kunnen bedoeld zijn voor een bepaalde gebruikerscategorie of een nog specifiekere doelgroep. Er kan bijvoorbeeld een workshop gegeven worden over een specifiek onderwerp, om zo mensen met dezelfde interesse met elkaar in contact te brengen. Uit dit onderzoek blijkt dat de vraag van campusgebruikers kan verschillen.

Het is daarom aan te bevelen om:

1. Nu STP nog op de tekentafel ligt rekening te houden met locaties die kunnen dienen als georganiseerde *third places*. Hierbij moet gelet worden op een centrale ligging en is het van cruciaal belang dat de locatie neutraal aanvoelt, zodat geen gebruikersgroepen zich vooraf belemmerd voelen om te komen. Dit kan door middel van thematisering worden bijgestuurd.
2. Stel een campusmanagement aan dat er voor zorgt dat er daadwerkelijk dingen georganiseerd worden op deze locaties. Zorg dat het campusmanagement op de hoogte is van de verschillende soorten gebruikerscategorieën, de inhoudelijke behoefte van elke gebruikerscategorie, de recreatieve behoefte van elke gebruikerscategorie en wat elke gebruikerscategorie verstaat onder een prettig werkklimaat. Aan de hand hiervan kan op doelgerichte wijze evenementen worden georganiseerd.

6.2. STURING VAN SENSE OF PLACE

Thematisering van de campus kan worden gerealiseerd in verschillende stappen. Ten eerste gebeurt dit bij de ontwikkeling en bij de oplevering van de campus. Maar het is een proces dat ook daarna voortduurt. Op de HTCE wordt er verschil gemaakt tussen het noordelijke en het zuidelijke deel. De keuzes die gemaakt zijn voor bepaalde fysieke ruimtes kunnen moeilijk veranderd worden. Vervolgens worden contracten met bedrijven gesloten en voorzieningen in het leven geroepen, die aan moeten sluiten bij de thematisering. Het aantrekken van Startupbootcamp en Starbucks zijn op de HTCE voorbeelden van voorzieningen die het innovatieklimaat van de campus versterken. Hierin kan gemakkelijker gestuurd worden, omdat deze partijen met huurcontracten werken. Tot slot kan de thematisering gestalte krijgen worden door evenementen te organiseren. Deze vorm van sturing van thematisering is erg dynamisch en kan bij wijze van spreken van dag tot dag worden aangepast.

Uit dit onderzoek is gebleken dat in veel gevallen de *sense of place* overeenkwam met de thematisering. Wanneer Starbucks en de Subway als voorbeelden worden genomen, is dit verklaarbaar. Beide ketens hebben jarenlang een naam opgebouwd buiten de campus. De associaties die een merk oproepen, hebben invloed op de *sense of place* van deze binnenruimtes. De kans dat de *sense of place* overeenkomt met de thematisering is op deze manier groot. Wanneer er een bekende spreker wordt uitgenodigd op een evenement of wanneer een bekend bedrijf wordt aangetrokken, treedt hetzelfde mechanisme in werking. Op HTCE zou er in elk geval meer aandacht besteed kunnen worden aan de thematisering van innovativiteit bij voorzieningen. Enkel de Subway wordt geassocieerd met innovatie. Bij thematisering van een campus is het van belang om alle elementen erbij te betrekken. De aanbeveling voor de ontwikkelaars van STP luidt: zorg dat elk gebied van de campus op de tekentafel al gethematiseerd is. Vervolgens moet het campusmanagement zorgvuldig op zoek gaan naar bedrijven, voorzieningen, evenementen of zelfs werknemers die aansluiten bij de gewenste thematisering. Op deze manier is de beleving van de campusgebruiker te beïnvloeden en is de kans dat de thematisering leidt tot de gewenste *sense of place* groter.

6.3. BEHOEFTE AAN GROENE ELEMENTEN

De campus is tot op zekere hoogte een entiteit die stedelijke vormen overneemt. Het belang van groenvoorziening als recreatiegebied mag echter niet onderschat worden. Gekeken naar het effect dat de 'looproute over de steiger' op HTCE had, viel op dat campusgebruikers de ruimte positief ervaren omdat de ruimte helpt het hoofd leeg te maken en gedachten te structureren. Maar naast positieve effecten voor het individu zijn er ook belangrijke elementen voor sociale interactie. Campusgebruikers hebben het gevoel dat ze hier dingen kunnen zeggen die op het kantoor niet gezegd kunnen worden. Ook worden hier sociale relaties uitgebouwd tot vriendschappen, omdat er wat langer de tijd is om goed gesprek te voeren. Nergens anders op de campus wordt dit gevoel zo sterk opgeroepen, daarom is aan te bevelen om deze elementen te koesteren.

1. Veel van de landelijk ogende elementen kunnen het beste bij de tekentafel worden meegenomen. Aangeraden wordt aan de ontwerper van STP rekening te houden met de genoemde voordelen en ruimte op de campus ter beschikking te stellen. Hierbij moet gelet worden op wat zintuigen waarnemingen, zoals het ritselen van het riet, of het water dat tegen de oever aan klotst. Er moet rekening gehouden worden met mensen die enkel een wandeling willen maken en mensen die ook ergens willen zitten. Tot slot moet er rekening mee gehouden worden dat de wandelroute niet zo kort is, dat gesprekken niet goed op gang kunnen komen of dat de route zo lang is dat mensen halverwege moeten omkeren.
2. Verbied auto's en minimaliseer evenementen in gebieden de groengebieden binnen de werktijd. Hierdoor hoeft een gesprek niet te worden onderbroken wanneer een weg gepasseerd hoeft te worden en wordt de beleving van rust niet verstoord wordt wanneer een auto langsrijdt of een groep mensen hard praat.

6.4 CONCENTRATIE VAN VOORZIENINGEN

Op HTCE is de keuze gemaakt om de voorzieningen te concentreren. De Starbucks, Albert Heijn To Go, Mart, The Colour Kitchen, Wellness Center, campusmanagement, Love my Curry, Subway en Startupbootcamp zitten allemaal op The Strip. Hierdoor komen veel mensen bij elkaar op deze plek.

Er is een drie redenen om concentratie van voorzieningen aan te bevelen.

1. Beredeneerd vanuit de fysieke ruimte is de concentratie van voorzieningen praktisch. De loopafstand van werkplaats naar de voorzieningen blijft beperkt, waardoor veel campusgebruikers het de moeite waard vinden om de voorzieningen te bezoeken. De concentratie van voorzieningen zorgt er tevens voor dat combinatiebezoeken kunnen ontstaan.
2. Vanuit de sociale ruimte beredeneerd, draagt een concentratie van voorzieningen bij aan vertrouwen, begrip en een gemeenschappelijke cultuur (Tödting, 2008, blz. 9). Sociale interactie begint al wanneer mensen zich bij elkaar in de ruimte bevinden (Gehl, 2011). In de openbare ruimte is de sociale diversiteit het grootst. Om het proces van vertrouwen, begrip en het opbouwen van een gemeenschappelijke cultuur te versnellen is een concentratie van campusgebruikers wenselijk. Dit is de derde redenen om concentratie van voorzieningen aan te bevelen.
3. Campusgebruikers ervaren de concentratie van voorzieningen in de buitenruimte als gezellig, sociaal en comfortabel.

Het is aan te bevelen aan STP om de voorzieningen zoveel mogelijk te concentreren, omdat op deze manier wat van de binnenstedelijke gezelligheid terug komt in het werkgebied. Bovendien is dit een simpele manier om STP zich te laten onderscheiden van een no-nonsense bedrijventerrein, ervan uitgaand dat STP ook een zekere mate van voorzieningen aan zal trekken. Het is uitermate belangrijk om dit op de tekentafel vast te leggen, want het is in een latere fase lastig om op een centrale plek een stuk grond vrij te krijgen dat groot genoeg is om een de benodigde hoeveelheid voorzieningen te concentreren.

6.5. AANVULLENDE PROGRAMMA'S

Uit de resultaten van de case HTCE komt naar voren dat alle activiteiten binnen de reguliere werktijden plaatsvinden. Buiten de reguliere werktijden gebeurt er op HTCE niet veel. Er valt hier nog een wereld te winnen. Werknemers die de ambitie hebben om meer uren te maken en zich niet thuis voelen bij een 'nine-to-five' mentaliteit moeten de mogelijkheid hiertoe geboden krijgen. Om te beginnen zouden op het terrein hotelaccommodatie moeten worden gecreëerd voor campusgebruikers die tot laat blijven werken of recreëren.

Een aanvullend programma kan ook interessant voor de internationale werknemer zijn, omdat deze gebruikerscategorie buiten de campus nog geen groot sociaal netwerk heeft. Denk aan een programma waarin internationale campusgebruikers in de avonduren gezamenlijk aan een project werken of een wekelijkse '*international night*', waarin internationalen de mogelijkheid krijgen om elkaar op een informele manier te leren kennen. Een andere mogelijkheid is om woningen voor internationalen op de campus te plaatsen. Op deze manier kunnen internationalen snel een sociaal netwerk opbouwen en blijft de campus in de nacht en avond meer levendig.

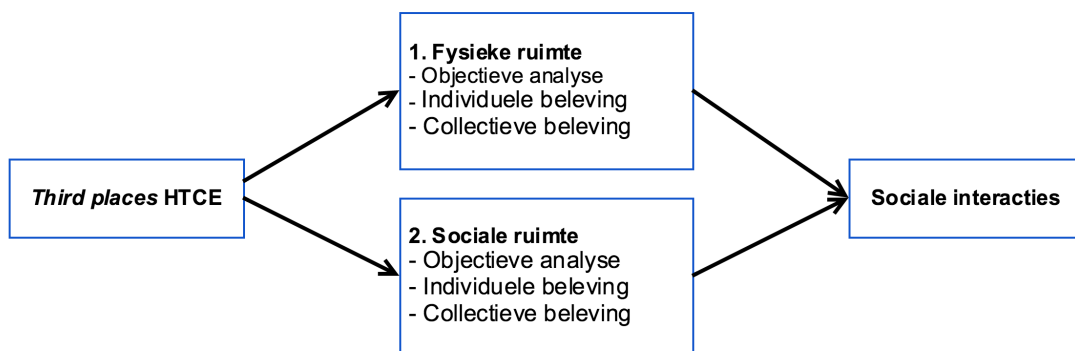
Dit is niet alleen een kans voor HTCE. Het is aan te bevelen aan STP om onderzoek te doen naar welke aanvullende programma's aansluiten op de behoefte van de campusgebruikers van STP. Voorbeelden van campusgebruikers waar naar gekeken kan worden zijn: internationalen die graag hun netwerk willen vergroten en werknemers die een hoger ambitieniveau hebben. Afhankelijk van de uitkomsten van het verrichte onderzoek zullen sommige aanbevelingen op de tekentafel moeten worden meegenomen en sommige kunnen later geïmplementeerd worden. Aan programma als *international night* kan simpel worden geïmplementeerd, maar het toevoegen van een hotelfunctie zal idealiter al op de tekentafel gedaan worden.

7. THEORETISCHE DISCUSSIEPUNTEN

7.1. ONDERZOEKSMODEL

De resultaten uit dit onderzoek bevestigen het onderzoeksmodel enerzijds. Dit blijkt wanneer het noordelijke deel van de HTCE met het zuidelijke wordt vergeleken. ‘Zuid’ is groen, rustig en naar binnen gekeerd. Dit resulteert in diepere en langere gesprekken binnen kleine groepen mensen, die elkaar goed kennen. The Strip daarentegen is een plek waar het druk is en waar mensen meerdere activiteiten tegelijk hebben. Er komen grotere groepen en de bebouwing is geconcentreerder. Mensen spreken hier vluchtiger met elkaar en de gesprekken gaan minder diep. De geïnterviewden geven aan dat de fysieke ruimte en het sociale klimaat een rol spelen. Hieruit blijkt dat de fysieke eigenschappen, het sociale klimaat en de beleefde ruimte ook op een bedrijfscampus invloed hebben op sociale interactie.

Maar anderzijds moet het onderzoeksmodel ook enigszins worden herzien. De beleefde ruimte wordt analytisch onderscheiden, maar in de praktijk blijkt dat de beleefde omgeving enkel functioneert als onderdeel van de sociale en fysieke omgeving. De fysieke en sociale omgeving kunnen zowel feitelijk, vanuit individueel perspectief als vanuit collectieve perceptie onderzocht worden. Figuur 4 laat het nieuwe onderzoeksmodel zien. In toekomstig onderzoek is het belangrijk dat deze verschillen mee te nemen.

Figuur 4: Aanzet nieuw onderzoeksmodel

7.2 SOCIALE INTERACTIE EN INNOVATIE

Niet alleen op HTCE en STP, maar over de hele wereld blijven onderzoekers op zoek naar een *set of tools* voor het ecosysteem dat de innovatiekracht versterkt. Een van de manieren om innovatiekracht te versterken, is door mensen met elkaar te laten interacteren (Tödtling, 2008). Maar in hoeverre leidt een campus met als doel sociale interactie, daadwerkelijk tot innovatie? Het is veel te idealistisch om te denken dat twee mensen elkaar bij toeval tegenkomen en samen tot een innoverend product komen. Veel logischer is het dat een groot netwerk van mensen kansen biedt voor campusgebruikers om met de juiste persoon in contact te komen. Door geografische nabijheid kan in plaats van mailcontact een kop koffie met elkaar gedronken worden. Het zou kunnen dat dit het innovatieproces ten goede komt en dat het maken van diepere contacten leidt tot vertrouwen en dat daardoor ideeën eerder gedeeld worden.

Hoewel voor beide redenties aanwijzingen gevonden zijn, is er nog een andere verklaring mogelijk. Namelijk dat sociale interacties niet direct leiden tot innovatie, maar dat de campus wel ervaren wordt als een prettige werkomgeving. De mogelijkheid om sociale interacties aan te gaan, is dan een van de aspecten die worden gewaardeerd door de campusgebruikers. Dit is een punt waar verder onderzoek naar gedaan zal moeten worden.

7.3 DE RAAKVLAKKEN VAN STEDELIJKE THEORIE MET CAMPUSSEN

In dit onderzoek is stedelijke literatuur het fundament voor het onderzoeken van sociale interactie op campussen. De toepassing van deze literatuur op campussen levert beperkingen op. Deze zijn inzichtelijk gemaakt, waardoor de theorie genuanceerder is opgenomen in het onderzoek of soms zelfs is aangepast. Hiermee wordt eigenlijk al deels antwoord gegeven op de vraag. Stedelijke theorie is toe te passen op de campus, wanneer dit met zorg wordt gedaan.

Bovendien heeft de campus een campusmanagement aangesteld dat sturing kan geven aan sociale interacties door de fysieke, de sociale en de beleefde ruimte te beïnvloeden. Het campusmanagement organiseert evenementen, heeft zeggenschap over welke bedrijven toegelaten worden tot de campus en verzorgt de communicatie van de campus. Deze rol geeft het campusmanagement veel macht, die niet te vergelijken is met de situatie in een gemeente of een stad.

Terugkomend op de eerder gemaakte kanttekeningen, zijn de sociale en fysieke kaders voor diversiteit op een campus relatief klein vergeleken met stedelijk gebied. Fysiek is een stad vaak eeuwenoud en kenmerkt deze zich door verschillende bouwstijlen en een grote variatie aan voorzieningen. Mensen bepalen de kaders van sociale diversiteit. Die zijn in de stad veel breder dan op een campus, waar veel mensen dezelfde achtergrond hebben. Maar vergeleken met een no-nonsense bedrijventerrein is een campus juist erg sociaal en fysiek diverser. Er zijn meer voorzieningen op de campus, de openbare ruimte is hoogwaardiger ingericht en er wordt ingezet op open innovatie. Vergeleken met binnenstedelijk gebied is de campus juist minder divers.

Toch is het aan te bevelen om als werklocatie eerder de vergelijking met de stad op te zoeken, dan tevreden te zijn met de winst ten opzichte van no-nonsense bedrijventerreinen. Waar die terreinen voor innovatieve bedrijven minder vaak de voorkeur krijgen, trekt de stad steeds meer hoogopgeleiden en innovatieve bedrijven aan. Een tekenend voorbeeld: Silicon Valley (VS) verliest terrein op de stad San Francisco (VS), doordat ondernemers denken dat hun bedrijf beter gedijt in stedelijke context (Florida, 2013). Dit is een grote bedreiging voor campussen en het is daarom zaak voor campussen om zich verder te ontwikkelen naar een stedelijk model. Het is de taak van onderzoekers om campussen handvatten te bieden om deze ontwikkeling te stimuleren.

Dit betekent dat er een opening is om de campus te zien als subcategorie in de literatuur over de stedelijke sociale ruimte. Dit is aan te bevelen juist omdat vanuit de geografie beweerd wordt dat de uitkomst van een onderzoek altijd afhangt van de ruimtelijke context. Een context is nergens geheel hetzelfde. Met innovatie als nieuwe motor van de economie (Hospers, 2005) mag de campus niet langer genegeerd worden als onderzoeksgebied voor (stads)geografen. Helemaal omdat de ruimte in toenemende mate op stedelijk gebied lijkt en steeds minder op een no-nonsense bedrijventerrein.

8. REFLECTIE

Het is van belang om terug te kijken op de methodologie om onderzoekers handvatten te bieden soortgelijk onderzoek in de toekomst te verrichten. Immers, niet elke keuze in het onderzoek heeft de gewenste uitwerking gehad.

De keuze voor een *best case scenario* heeft een groot effect gehad op de resultaten. Allereerst is HTCE een campus gebleken die hoogwaardig is ingericht en daarmee weinig belemmering vormt voor sociale interactie. Bovendien heeft de keuze om enkel op zonnige dagen onderzoek te doen ervoor gezorgd dat de buitenruimtes een belangrijk podium voor sociale interacties zijn. De rol van die ruimtes is waarschijnlijk een stuk kleiner als gekeken wordt naar een volledig jaar. De keuze voor zonnige dagen houdt anderzijds in dat de rol van binnenruimtes beperkt blijft.

Daarnaast was de houding van het campusmanagement bepalend voor de methodologie. Er is toenadering gezocht tot het bestuur, maar er werd vanuit het campusmanagement terughoudend gereageerd op het verlenen van medewerking aan het onderzoek. Zo kon er geen gebruik gemaakt worden van contactpersonen bij bedrijven om semigestructureerde interviews in te plannen. Daarom is ervoor gekozen om korte spontane interviews op HTCE uit te voeren en de nadruk op observaties te leggen.

De diepte en grootte van de voorliggende scriptie is deels bepaald door de tijd en de middelen die ter beschikking stonden. Zo moesten de dagen van onderzoek zorgvuldig worden ingepland en efficiënt worden benut, omdat het (financieel) niet mogelijk was om een week aaneengesloten onderzoek te doen. Door de beperkte tijd was het noodzakelijk om het onderzoek op bepaalde punten te versimpelen. Mede om deze reden zijn vijf observatiepunten samengevoegd tot twee observatiegebieden. Tevens was het vanwege een gebrek aan tijd niet haalbaar om per observatiegebied en per tijdseenheid een interview met een persoon uit elke gebruikerscategorie te houden. Daarom is gekozen om een gebruiker uit de meest dominante groep te interviewen.

LITERATUUR

- Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (1977). *A pattern language: Towns, buildings, construction (center for environmental structure)*. Oxford, Engeland: Oxford University Press.
- AWT. (2006). Advies opening van zaken: Beleid voor open innovatie. Geraadpleegd van http://www.awti.nl/upload/documents/publicaties/tekst/a68_open_innovatie.pdf
- Bathelt, H., Malmberg, A. and Maskell, P. (2004). Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28 (1), 31-56. *Geography*, 28 (1), 31-56.
- Bassett-Jones, N. (2005). The paradox of diversity management, creativity and innovation. *Creativity and Innovation Management*, 14(2), 169-175.
- BCI. (2009). Fysieke investeringsopgaven voor campussen van nationaal belang. Geraadpleegd van <http://www.scienceguide.nl/media/442985/ezonderzoekscholen.pdf>
- Bissell, D. (2010). Passenger mobilities: affective atmospheres and the sociality of public transport. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(2), 270-289.
- Boekholt, P., Nagle, M., & Zuijdam, F. (2009). *Campusvorming: Studie naar de meerwaarde van campussen en de rol van de overheid met betrekking tot campusvorming*. Amsterdam, Nederland: Technopolis Group.
- Brenner, N. (2002). Decoding the Newest “Metropolitan Regionalism” in the USA: A Critical Overview. *Cities*, 19(1), 3-21.
- Bryman, A. (2012) *Social research methods*. Oxford, Engeland: Oxford University Press.
- Butler, T. (2003). Living in the bubble: gentrification and its ‘others’ in London. *Urban Studies*, 40(12), 2469-2486.
- Byrne, J.P. (2003). Two cheers for gentrification. *Howard Law Journal* 46(3), 405–32.
- Carmona, M., Magalhães, C. de, & Hammond, L. (2008). *Public space: the management dimension* (Herz. ed.). Oxon, Engeland: Routledge.
- Coleman, J. S. (1986). Social Theory, Social Research, and a Theory of Action. *American Journal of Sociology*, 91(6), 1309-1335.
- Cresswell, T. (2006). *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. Oxon, Engeland: Taylor & Francis.
- Cresswell, T. (2014). *Place: An introduction*. Sussex, Engeland: John Wiley & Sons.

- Dahl, M. S., & Pedersen, C. R. (2004). Knowledge flows through informal contacts in industrial clusters: myth or reality? *Research Policy*, 33, 1673-1686.
- Duany, A. (2001). Three Cheers for 'Gentrification'. *American Enterprise*, 12(3), 36.
- Eliasson, G. (2000). Industrial policy, competence blocs and the role of science in economic development. *Journal of Evolutionary Economics*, 10(1-2), 217-241.
- Enkel, E., Gassmann, O., & Chesbrough, H. (2009). Open R&D and open innovation: exploring the phenomenon. *R&D Management*, 39(4), 311-316.
- Fainstein, S. S. (2005). Cities and diversity should we want it? Can we plan for it? *Urban Affairs Review*, 41(1), 3-19.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class: And how it's transforming work, life, community and everyday life*. New York, NY: Basic Books.
- Florida, R. (2003). Cities and the creative class. *City & Community*, 2(1), 3-19.
- Florida, R. (2013, 5 augustus). Why San Fransisco may be the new Silicon Valley. Geraadpleegd van <http://www.citylab.com/work/2013/08/why-san-francisco-may-be-new-silicon-valley/6295/>
- Geenhuizen, M. van. & Reyes-Gonzales, L. (2007). Does a clustered location matter for high-technology companies' performance? The case of biotechnology in the Netherlands. *Technological Forecasting and Social Change*, 74(9), 1681-1696.
- Gehl, J. (2011). *Life between buildings: using public space* (Herz. ed.). Londen, Engeland: Island press.
- Goffman, E. (2008). *Behavior in public places*. New York, NY: Simon and Schuster.
- High Tech Campus Eindhoven. (2013). Factsheet October 2013. Geraadpleegd van <http://www.hightechcampus.com>
- Hospers, G. J. (2005). De creatieve stad: concurreren in de kenniseconomie. *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1(4), 389-418.
- International Association of Science Parks. (2007). *Facts and Figures of Science and Technology Parks in the World: IASP General Survey 2006-2007*. Madrid, Spanje: IASP.
- Isaak, R. (2009). From collective learning to Silicon Valley replication: The limits to synergistic entrepreneurship in Sophia Antipolis , *Research in International Business and Finance* 23, 134–143
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York, NY: Random House Digital.
- Janssen, P. W. (2013). Gebiedsontwikkeling in een gebied waar alles al is. *Bedrijventerreinen*, 10(4).

- Jeffres, L. W., Bracken, C. C., Jian, G., & Casey, M. F. (2009). The impact of third places on community quality of life. *Applied Research in Quality of Life*, 4(4), 333-345.
- Klapp, O. E. (1969). *Collective search for identity*. New York, NY: Holt, Rinehart, and Winston.
- Kooij, H.-J., Assche, K. van, & Lagendijk, A. (2014). Open concepts as crystallization points and enablers of discursive configurations: the case of the innovation campus in the Netherlands. *European Planning Studies*, 22(1), 84-100.
- Kossek, E. E., & Lobel, S. A. (1996). *Managing diversity: Human resource strategies for transforming the workplace*. (Herz. ed.). Cambridge, MA: Blackwell Business.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Malden, MA: Blackwell
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lyons, G., & Urry, J. (2005). Travel time use in the information age. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 39(2-3), 257-276.
- Madden, D. J. (2010). Revisiting the end of public space: assembling the public in an urban park. *City & Community*, 9(2), 187-207.
- Marcus, C. C., & Francis, C. (1997). *People places: Design guidelines for urban open space* (Herz. ed.). Oxon, England: John Wiley and Sons.
- Middleton, J. (2010). Sense and the city: exploring the embodied geographies of urban walking. *Social & Cultural Geography*, 11(6), 575-596.
- Mitchell, D. (1995). The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, 85(1), 108-133.
- Moretti, E. (2012). *The new geography of jobs*. New York, NY: Houghton Mifflin Harcourt.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211-250.
- Nussbaum, M. C. (2001). *Women and human development*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Oldenburg, R. (1989). *The great good place: Cafés, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts, and how they get you through the day*. New York, NY: Paragon House.
- Oldenburg, R., & Brissett, D. (1982). The third place. *Qualitative Sociology*, 5(4), 265-284.

- Philippen, S. (2008). Come close and co-create, Proximities in pharmaceutical innovation networks (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam). Geraadpleegd van <http://repub.eur.nl/pub/13754/18%20dissertation.pdf>
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The experience economy: work is theatre & every business a stage*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Ponds, R. H. F. (2008). *Regional Innovation and the Geography of Research Collaboration in Science-based Industries* (Utrecht University Repository). Geraadpleegd van <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/31341/ponds.pdf?sequence=2>
- Raimbault, M., & Dubois, D. (2005). Urban soundscapes: Experiences and knowledge. *cities*, 22(5), 339-350.
- Sonn, J. W., & Storper, M. (2003). The Increasing Importance of Geographical Proximity in Technological Innovation: An Analysis of U.S. Patent Citations, 1975- 1997. Paper gepresenteerd op de What Do We Know about Innovation? In Honour of Keith Pavitt, Sussex, Engeland.
- Storper, M., & Venables, A. J. (2004). Buzz: face-to-face contact and the urban economy. *Journal of Economic Geography*, 4(4), 351-370.
- Tödting, F., Lehner, P., & Kaufmann, A. (2008). Do different types of innovation rely on specific kinds of knowledge interactions? Vienna: WU Vienna University of Economics and Business
- Tödting, F., Prud'homme van Reine, P., & Dörhöfer, S. (2011). Open innovation and regional culture-findings from different industrial and regional settings. *European Planning Studies*, 19(11), 1885-1907.
- Tuan, Y.F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Turner, J. H. (1988). *A theory of social interaction*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Ward, K., & Jonas, A. E. G. (2004). Competitive city-regionalism as a politics of space: a critical reinterpretation of the new regionalism. *Environment and Planning*, 36(12), 2119-2139.
- Wesselink, J. W. (2013). Gebiedsontwikkeling in een gebied waar alles al is. *Bedrijventerreinen*, 10(4).

BIJLAGE

BIJLAGE 1: TOETSING OBSERVATIEPUNTEN

Fysieke richtlijnen	Situatie HTCE
1. Makkelijk bereikbaar en zichtbaar.	Gelegen aan de A2 en goed openbaar vervoer (Kooij, Van Assche & Lagendijk, 2012; Observatie 1, 2014)
2. Goede communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.	Het is duidelijk dat de ruimte gebruikt wordt als campus. Bij de uitgang van de campus staat een bord met openingstijden en dat het terrein openbaar is voor openbaar gebruik. Ook wordt op het terrein via borden gecommuniceerd welk doel elk gebouw dient (Observatie 1, 2014)
3. Esthetiek van binnen en buiten	De architectuur wordt gezien als hoogwaardig (Kooij, Van Assche & Lagendijk, 2012).
4. Moedigt diversiteit in gebruik aan	De fysieke diversiteit op de campus moet vanuit een aantal perspectieven benaderd worden. De gebouwen zijn apart ontworpen, waardoor een verscheidenheid ontstaat in de gebouwde omgeving. Desondanks mist de bebouwing authenticiteit, wat een beeld van heterogeniteit schept. Qua dichtheid van bebouwing is alles ten noorden van het water is iets 'stedelijker' opgezet, terwijl de bebouwing ten zuiden van het water wat 'landelijker' aanvoelt. Wel moet geconcludeerd worden dat de combinatie van werk en recreatievoorzieningen enkel bepaalde groepen aan zal spreken, namelijk de middenklasse. De recreatiefuncties zijn vooral te vinden rondom 'The Strip', waardoor er druktepunten op de campus ontstaan die interactie vergemakkelijken. De indeling van de openbare ruimte kan ook als divers gezien worden (Observatie 1, 2014)
5. Comfortabele elementen	De openbare ruimte is voorzien van elementen die stress kunnen verminderen, zoals bankjes en verschillende soorten <i>third places</i> (Kooij, Van Assche & Lagendijk, 2012; Observatie 1, 2014).
6. Is afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie	Het faciliteert het de behoefte om te recreëren, gezien de sportvelden, sportschool, horeca en hoogwaardige openbare ruimte. Ook voorziet de campus in basisbehoeftes, zoals levensmiddelenwinkels, een pinautomaat, werk, recreëren en het vergroten van persoonlijke en zakelijke netwerken (Observatie 1, 2014)
7. Is comfortabel tijdens piekuren	Rondom 'The Strip' is het levendig rond lunchtijd (12.00-13.00 uur). Rondom de ingangen is het rond 09.00 en 17.00 drukker. Op andere tijdstippen en in andere gebieden is de openbare ruimte op HTCE relatief rustig (Observatie 1, 2014).
8. Interactieve componenten	Geen interactieve elementen gevonden (Observatie 1, 2014).
9. Aanwezigheid van evenementen	Ja, aansluitend bij de behoefte om kennis te vergroten, te recreëren en te interacteren (High Tech Campus, 2013). Voorbeelden hiervan zijn de Campus Run, netwerkborrels, lezingen en sportwedstrijden.
10. Fysiek toegankelijk	De openbare ruimte is voor het grootste deel op de begane grond. Sommige commerciële ruimtes bevinden zich in gebouwen op hogere etages, waardoor de ruimte minder goed toegankelijk is voor invaliden. De campus is ruim opgezet, wat de afstanden tussen verschillende voorzieningen groot maakt. Dit kan voor minder validen problemen opleveren (Observatie 1, 2014)
11. Faciliteiten gedeeld	Dit element komt niet van Marcus & Francis, maar uit literatuur over campussen. Het is daarom logisch dat ook HTCE hieraan voldoet. Alle voorzieningen op HTCE die in de openbare ruimte staan, worden gedeeld gebruikt.

Tabel 4: Toetsing van observatiepunten aan de hand van richtlijnen van Marcus & Francis (1997)

BIJLAGE 2: OBSERVATIES NAAR CAMPUSSTRUCTUREN EN OBSERVATIEPUNTEN

Deze observatie is gedaan op 24 april 2014, door de onderzoeker. De tijdseenheden zijn leidend voor de observaties.

08.00 - 09.00 uur

Ik ben dag 1 begonnen om 08.11 uur bij het busstation 'The Strip', ten oosten van de campus. Al lopend heb ik me begeven naar de P4 East, omdat ik verwachtte daar stromen van aankomende mensen te zien. Deze mensen kwamen voor het grootste deel met de auto aan. Gezien de ruime parkeergelegenheid, was dit te verwachten.

Opvallend was het hoge aantal fietsers dat langs deze verkeersader reed. Ongetwijfeld had dit te maken met het warme en zonnige weer. De parking kan gezien worden als soort transferium, waar mensen de auto inruilen voor de fiets of hun weg lopend vervolgen. Het loopritme van de personen was veelal van A naar B, waarmee de werknemers een bepaald doel voor ogen hadden: hun werkplek bereiken. Opvallend was dat er weinig sociale interactie vond, vooral bij automobilisten. Dit kan verklaard worden doordat zij in de meeste gevallen alleen in de auto zaten, waardoor er rond dit uur nog weinig groepsvorming plaatsvond. De meeste mensen liepen met een aktetas. Opvallend was dat weinig personen een mobiele telefoon in de hand had. Ze leken vooral nog in gedachten verzonken.

Vervolgens liep ik naar The Strip. Hier kwam ik scholieren tegen die wachtten tot zij een college konden volgen in het Conference Center. Tegelijkertijd reden wagens langs om de horeca te bevoorraden. Taxi's kwamen zo nu en dan aanrijden om een persoon af te zetten. Bovendien was een groep mannen bezig de takken van de bomen te snoeien. Ondertussen werd het vuilnis opgehaald. Opvallend is het hoge tempo van de lopende mensen in de ochtenduren. Op The Strip zijn personenauto's verboden, er wordt enkel toegang verleend aan taxi's en vervoer dat moet laden en lossen. Het merendeel van de mensen beweegt zich hier te voet. Rond dit uur loopt bijna iedereen alleen. Wanneer mensen samen liepen, ging het bijna altijd om groepen van twee. Mensen zijn veel in zichzelf gekeerd en letten nauwelijks op hun omgeving.

In het zuidelijke gedeelte was het een stuk rustiger. Rondom de parkeergarage vond de nodige verplaatsing plaats, vooral richting NXP Software, in het oosten van de campus. In het westelijke deel is weinig bedrijvigheid, wat logisch is, aangezien er weinig grote bedrijven gevestigd zitten in dit deel van de campus. Het is grotendeels open groene ruimte.

09.00 – 10.00 uur

Overal op de campus is op dit uur een overgangsfase aan de gang. Tot 09.15 uur komen nog sporadisch auto's aan, maar de meeste mensen zijn reeds aangekomen op hun werkplek. Na 09.15 uur is de toestroom naar de campus lager. De beweging óp de campus is echter vergroot. Na 09.15 uur vermindert de beweging óp de campus ook. Af en toe drinken twee mensen koffie in de Starbucks, loopt een persoon een gebouw uit om een sigaret te roken, vertrekt een persoon met aktetas (waarschijnlijk naar een

afspraak) of loopt iemand een rondje over de campus. Het noordelijke deel oogt niet als een verlaten gebied. Er is altijd wel iemand in de weer. Op het zuidelijke gedeelte daarentegen is het tussen 09.00 en 10.00 uur bijna verlaten. Er is geen beweging waar te nemen. Het zuidelijke gedeelte voelt rond deze tijd als uitgestorven aan. Men gebruikt deze ruimte enkel om doorheen te lopen en veel minder als ruimte om stil te blijven staan of te recreëren.

10.00 – 11.00 uur

Ik ben bij de Starbucks gaan zitten, omdat ik een aantal notities wil maken. Ik neem even rust om mijn observaties van de afgelopen twee uren te structureren. Ik verwacht rond 11.30 uur een grote drukte rondom The Strip en wil me even opladen.

Allereerst kom ik tot de conclusie dat de openbare ruimte op de campus dient als verbinding tussen mensen en als fundering voor nieuwe contacten. Het verkleint de beleefde afstand tussen bedrijven en individuen. In een later stadium kan deze kleine afstand helpen om gemakkelijker in contact te komen en om uiteindelijk te komen tot innovaties. Dit sluit aan bij de gedachte van Gehl (2010), die aangeeft dat er vijf niveaus van interactie zijn, die door de tijd heen kunnen groeien. Tot op heden heb ik vooral de onderste laag gezien: mensen die zich in dezelfde ruimte begeven. Tegelijkertijd kaart Gehl het belang van deze laag aan, omdat hierdoor de weg open is voor interactie op een hoger niveau. Klapp (1969) onderscheidt ook het verschil van niveau van interactie, maar schenkt minder aandacht aan hoe de niveaus in relatie staan met elkaar. Toch lijkt het niet alsof er veel nieuwe ontmoetingen ontstaan in de ruimte, maar dat juist bestaande contacten worden verbeterd. Er ontbreekt in de buitenruimte een directe aanleiding om met onbekende personen te interacteren. Een element dat op een borrel meer aanwezig zal zijn.

11.00 en 12.00 uur

Dit uur kenmerkt zich in eerste instantie door dezelfde dynamiek als de voorgaande uren. Als het uur verstrijkt, begeven steeds meer mensen zich naar The Strip. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het warm weer is en dat de zon fel schijnt. Opvallend is het contrast tussen de manier van aankomst op de campus en de manier van lunchen. Bij de lunch is te zien dat mensen in grotere mate in groepsverband lopen. Hierbij moet aangegeven worden dat de groepen op de werklocatie geformeerd zijn. Mensen lopen dus bijna altijd met collega's. Interactie tussen groepen komt zelden voor. Rond 11.45 uur vormt zich de sterkste trek van alle richtingen naar The Strip, die doorzet tot 12.45 uur. Eenmaal aangekomen op The Strip is te zien dat de lunch op een aantal manieren genuttigd kan worden. Ten eerste haalt een deel van de mensen lunch *to go* en neemt dit mee naar de werkplek. Een andere groep besluit de lunch in de openbare ruimte te nuttigen. Maar niet iedereen koopt zijn lunch op The Strip. Een aanzienlijk deel neemt zijn eigen brood mee om dit ergens in de zon op te eten. Weer een ander deel maakt gebruik van de horeca voor de lunch. Het valt me op dat er tevens onderscheid te maken valt tussen mensen die graag zittend lunchen en mensen die dit graag lopend doen.

12.00 - 13.00 uur

Tijdens dit uur heb ik geprobeerd te achterhalen hoe het met de diversiteit gesteld is op de campus. De concentratie van mensen binnen een bepaald gebied is nu het grootst. Bovendien is de lunch op de campus een sociale gelegenheid, waardoor deze situatie zich uitstekend leent voor het aanbrengen van een structuur op dat vlak. Allereerst viel het mij op dat mensen niet alleen veel met collega's liepen, maar dat veel met 'dezelfde laag' gelopen wordt. In eerste instantie dacht ik dat ik op basis van uiterlijke kenmerken personen moeilijk kon groeperen, maar er waren wel zaken die verduidelijkten dat er verschillende lagen op de campus werken.

Om te beginnen lopen niet veel mensen in pak. Daardoor kan er tot op zeker hoogte van uitgegaan worden dat de mensen die dit wél doen, tot de bestuurlijke laag van een bedrijf behoren. Een tweede te onderscheiden groep is de techneuten: mensen die zich informeel kleden. Ruitjesoverhemden en poloshirts waren veelvoorkomend. Ook de gedragingen van deze groep kwamen in de *third place* informeel over. De gesprekken die werden opgevangen waren in veel gevallen *non-discursive*. De inschatting is dat dit de grootste groep werknemers is. De derde groep die ik kon onderscheiden was die van de administratief werknemers. Dit waren relatief vaak vrouwen in soms ietwat informele en wijde jurken. Een vierde te onderscheiden groep was de internationalen. Zij doorbreken in zekere zin de gelaagdheid, maar vallen wel altijd in de categorie techneuten of bestuur. Tot slot zijn er de campusmedewerkers: de mensen die de campus draaiend houden. Hiermee bedoel ik de vuilophaaldienst, de mannen die de bomen snoeiden, de medewerksters uit de Starbucks, enzovoort. Uit mijn observaties bleek dat deze groepen zelfs binnen een bedrijf veelal clusteren. Bovendien spelen factoren als geslacht en leeftijd een rol. Omdat dit onderzoek plaatsvindt op een hightech-campus is het van belang om te vermelden dat een groot deel van de werknemers het mannelijke geslacht heeft. Dit is een verklaring voor het feit dat vrouwen zich vaak verenigen en ook de eerder genoemde structuur doorbreken. Bij het maken van deze indeling ben ik me bewust dat het veel gaat om aannames en generalisering, maar als startpunt voor het achterhalen van het sociale klimaat is het van belang om begrippen als sociale diversiteit en sociale homogeniteit in een kader te plaatsen. Bovendien kan het aanbrengen van structuur van de gebruikers dienen als uitgangspunt voor het opstellen van een *sample*.

Aan de hand van deze observatie krijgen ruimte en sociale interactie nieuwe betekenissen. Zo werd duidelijk dat bijna de gehele bestuurlijke laag uit lunchen gaat, terwijl de techneuten ook buiten met hun broodtrommeltje hun lunch nuttigen. Zelf heb ik geluncht in 'The Lounge', om inzicht te krijgen in de manier van interacteren van de verschillende groepen. Het viel me op dat sociale interactie in deze lunchplek een stuk formeler was dan aan de picknicktafels in de openbare buitenruimte. Dit is deels te verklaren doordat het soort mensen dat hier komt anders is dan buiten, maar het heeft ook te maken met de context. Het lijkt alsof zakelijke afspraken veelal in de horecagelegenheden aan The Strip plaatsvinden. Aan de hand hiervan lijkt *discursive talking* dan ook meer hier plaats te vinden, terwijl *non-discursive talking* gebruikelijker is in de buitenruimte. Uitzondering hierop zijn mobiele telefoongesprekken die in de buitenruimte gevoerd worden. Dit zijn gesprekken die plaatsvinden in het verlengde van het kantoorwerk, maar door het goede weer af en toe buiten gevoerd worden.

13.00 – 14.00 uur

Dit is de uitloop van de lunch. Er zijn nog iets meer mensen op straat rondom The Strip dan bijvoorbeeld rond elf uur in de ochtend. Er worden recreatieve wandelingen gemaakt, omdat het mooi weer is. Ook in horecagelegenheden als Starbucks is de uitloop van de lunch goed zichtbaar. Het is gebruikelijk om na de lunch direct een afspraak te plannen. Na de lunch duurt het lang voordat het normale ritme terugkeert. Terwijl het ritme vlak voor de lunch juist in rap tempo veranderd. Mensen kiezen er op grote schaal voor om nog even een ommetje te maken in de zon, om vervolgens weer aan het werk te gaan. Er wordt in dit geval vooral gekozen om een rondje om de vijver te lopen. Deze activiteit wordt vaak in groepen ondernomen. In het zuidelijke deel is het rondom 13.30 uur al rustig; het werk is weer begonnen.

14.00 – 15.00 uur

Ik ben getuige van de uitloop van het Convention Center, waar een bedrijfspresentatie gegeven is. De honderd mensen lopen terug naar het kantoor van Phillips. Verder heb ik mijn tijd besteed met rondjes lopen over de campus om nieuwe structuren te achterhalen. Ik kom tot de conclusie dat de post-lunchuren een sterke overkomst hebben met de pre-lunchuren. Op beide dagdelen is de campus niet rustig, maar de dynamiek bevindt zich achter de deuren van de werklocaties. Een enkeling komt naar buiten voor een wandeling, sigaret, afspraak of iets dergelijks, waardoor je nooit het idee krijgt dat de campus leeg is. De dichtheid van gebruikers is echter niet te vergelijken met de drukte rondom de lunch. Een verschil in nuance was wel merkbaar: de campus had iets meer tijd nodig om na de lunch op gang te komen dan in de ochtend. Ik ben benieuwd of deze lijn zich doortrekt, wanneer men de campus verlaat.

15.00 – 16.00 uur

Aan een picknicktafel aan The Strip heb ik me beziggehouden met de dagelijkse dynamiek van de campus. Behalve dat er een vergadering in de boerderij is gestart, is er verder weinig verandering qua dynamiek of sociaal klimaat. Er gebeuren dit uur geen noemenswaardige dingen.

16.00 - 17.00 uur

De horeca maakt zich op voor mensen die blijven eten op de campus. Bij The Colour Kitchen vindt een borrel plaats. Een aanzienlijke groep besluit vroeg te stoppen met werken om nog van het weer te genieten, waardoor het terras al snel druk is. Ik loop naar het sportcomplex, in de hoop daar voor het eerst op deze dag activiteit waar te nemen. Rond 17.00 uur zie ik twee teams tegen elkaar voetballen. Tegelijkertijd begint het hevig te regenen. Ik ga bij Colour Kitchen zitten en bedenk welke observatiepunten het beste de kwantificatie van mensenstromen op de campus weergeven.

17.00 – 18.00 uur

Het is inmiddels gestopt met regenen. Ik zie dat veel mensen naar huis gaan, maar de spreiding in tijd is veel groter dan bij aankomst. Hieruit kan geconcludeerd worden dat er een strakke begintijd heerst op de campus, maar dat de eindtijd flexibel is. Of dit per se na 17.00 uur is, durf ik niet te zeggen. Wat opvalt is

dat mensen vaker in groepen naar huis gaan, meer interacteren met elkaar en tegelijkertijd ook vaker met hun mobiel bezig zijn. Naast de trek naar de randen van de campus, is er een, in mindere mate, trek naar The Strip. Daar strijken mensen neer voor een hapje en een drankje. De toon is informeel en vaak niet werkgerelateerd. Er wordt hier ingespeeld op de behoefte om een sociaal netwerk op te bouwen. Er wordt meer gelachen dan tijdens de lunch.

18.00 – 19.00 uur

De campus is verlaten, op The Colour Kitchen na. Daar is de borrel nog in volle gang. Af en toe loopt er een persoon naar de garage en vertrekt er een auto of een fiets. Het is stil op de campus. Er komen geen nieuwe mensen aan. Er is een duidelijke golfbeweging zichtbaar: mensen bewegen van het centrum van de campus naar de buitenkant.

19.00 – 20.00 uur

De borrel loopt op zijn eind en de mensen verlaten in jolige toestand de campus. Fietsen en auto's worden gepakt en men vertrekt naar huis. Vaak via dezelfde uitgang. Onderweg wordt nog druk gesproken. De gesprekken zijn allemaal *non-discursive*.

20.00 - 21.00 uur

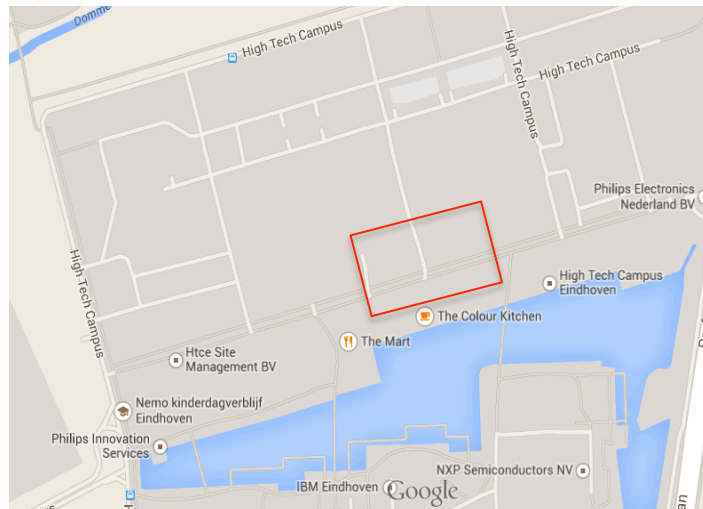
Ik loop naar de parkeerplaats en merk dat ik al 25 minuten geen persoon meer heb gezien. Ik besluit ook de campus te verlaten. Het ruikt naar zomerse regen. Ik hoor haast geen geluid. Het voelt volkomen rustig aan, terwijl het langzaam donker wordt.

Observatiepunt 1: 'de ontmoetingsplek'

Vanuit het campusmanagement wordt observatiepunt 1, gelegen aan The Strip, aangeduid als 'de ontmoetingsplek' (zie afbeeldingen 3 en 4). Er is veel aandacht besteed aan de combinatie van comfort en voorzieningen, waardoor veel mensen van de plek gebruikmaken. Alle stoeltjes en banken die zijn neergezet, staan zodanig dat er zicht is op het water en het zuidelijke deel van de campus. Bovendien is de boulevard half-overdekt, waardoor regendruppels opgevangen worden, maar de zon er wel doorheen komt. Vanuit het noorden is er een doorlooplein naar de boulevard. Op plein bevinden zich een ingang naar kantoren, eetgelegenheden en de Albert Heijn To Go. In het midden van het plein plek ligt een laad en-lospunt, waardoor het midden van het plein bezet is.

Gedurende de hele dag is rondom dit punt veel levendigheid: mensen komen, blijven zitten of maken gebruik van de horecagelegenheden aan de boulevard en gaan vervolgens weer verder. Tijdens het middaguur komen mensen in groten getale naar observatiepunt 1 om samen te lunchen, zo blijkt uit observatie 2 en 3. In de ochtend wordt vooral de weg aan de noordzijde van The Strip veel gebruikt, terwijl de boulevard relatief leeg blijft. 's Avonds is het rondom The Strip iets drukker. Dit kan verklaard worden door de organisatie van evenementen, zoals netwerkborrels, na vijven.

De kwalitatieve observaties ondersteunen deze bevindingen. In de ochtend wordt de ruimte relatief weinig gebruikt, in tegenstelling tot de middaguren, wanneer observatiepunt 1 een van de drukste plekken van HTCE is. Hieruit kan worden opgemaakt dat de naam 'de ontmoetingsplek' goed gekozen is. Immers, mensen bezoeken deze ruimte om in het gezelschap van anderen te verkeren.

Afbeelding 9: Geografische ligging van observatiepunt 'de ontmoetingsplek'

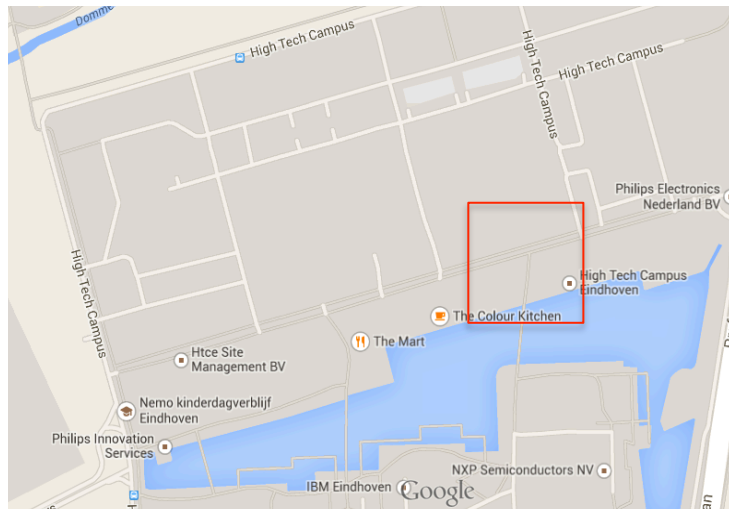
Afbeelding 10: Campusgebruikers recreëren langs het water aan The Strip

Observatiepunt 2: 'de doorgang'

Observatiepunt 2 ligt op een van de meest centrale punten van de campus, namelijk zowel aan The Strip als aan de meest gebruikte brug die het noordelijke en het zuidelijke deel van de campus met elkaar verbindt. Aan de noordelijke oever zijn stoelen en bankjes geplaatst, die uitzicht bieden over het water en de zuidzijde van de campus. Bovendien wordt observatiepunt 1 gekarakteriseerd door de vele voorzieningen en de gemengde functies. De gebouwen op The Strip huisvesten veelal horeca, maar ook een sportschool en kantoren, waardoor de plek die niet alleen gebruikt wordt als route, maar ook als ontmoetingsplek. Vooral tijdens de lunchuren wordt dit punt druk bezocht. Op een mooie dag zijn alle zitplaatsen in de buitenlucht bezet en komen er stromen mensen richting 'de doorgang' gelopen. De plek voelt dan druk aan, maar bijna nooit overvol. Enkel wanneer de lunch ten einde loopt, moeten mensen hun handen gebruiken om op de boulevard de weg vrij te maken. De functie van 'de doorgang' verandert dus

gedurende de dag. In de ochtend wordt de ruimte vooral gebruikt als doorgangsroute, tijdens de werkuren hebben een aantal mensen er een afspraak in een van de eetgelegenheden of maken werknemers een ommetje. Tijdens de middaguren fungeert het punt als plek waar mensen bij elkaar komen om gebruik te maken van de openbare horeca of de mensen gaan op het punt lunchen in de buitenruimte (observatie 1).

De drukte op dit punt is gekwantificeerd in observatie 3. Alle passerende en stilstaande personen zijn per tijdperiode geteld. Om te voorkomen dat personen dubbel geteld worden, is elk individu als passant geteld en het aantal stilstaande personen als deel van het totaal aantal passanten. De personen in binnenruimtes zijn niet meegenomen als stilstaand, maar wel als passanten. Dit verklaart het verschil bij 'de doorgang' tussen de stilstaande mensen en de passanten.

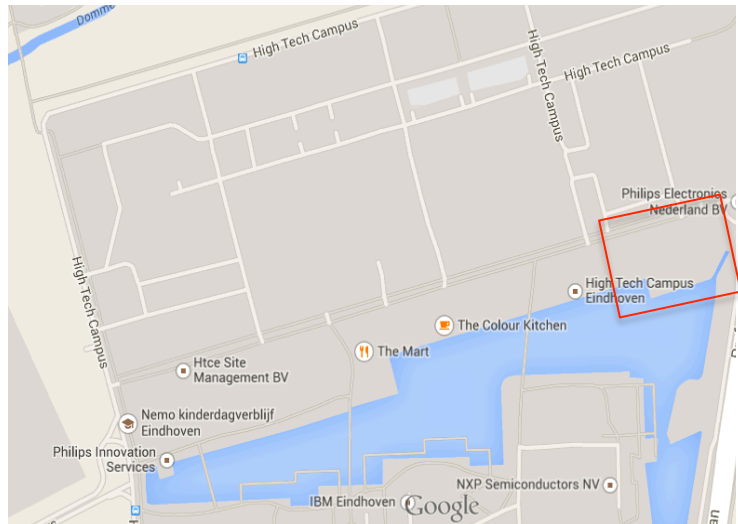
Afbeelding 11: Geografische ligging van observatiepunt 'de doorgang'

Afbeelding 12: Geografische ligging van observatiepunt 'de doorgang'

Observatiepunt 3: 'De groene strook'

Het derde observatiepunt, gelegen aan het water, wordt in deze scriptie 'de groene strook' genoemd. De uitgestrekte ruimte kenmerkt zich door picknicktafels, zitstenen, wandelpaden en groenvoorziening, waardoor de plek esthetisch aantrekkelijk en comfortabel is. Hoewel de plek niet in het hart van de campus ligt, is-ie goed bereikbaar. Vaak wordt de plek gebruikt rond lunchtijd, wanneer de meeste mensen zich verzamelen in de nabijgelegen Strip. De communicatie omtrent het gebruik en doel van de locatie is niet optimaal. Op de plattegrond voor bezoekers (bijlage 1) wordt deze ruimte niet als groengebied aangeduid. Sterker nog, op de plattegrond is de ruimte leeggelaten. In deze ruimte staan rust en ontspanning centraal. Er zijn dan ook geen interactieve componenten of evenementen aanwezig. Het stelt mensen in staat om anderen met dezelfde voorkeuren te ontmoeten.

Afbeelding 13: Geografische ligging van observatiepunt 'de groenstrook'

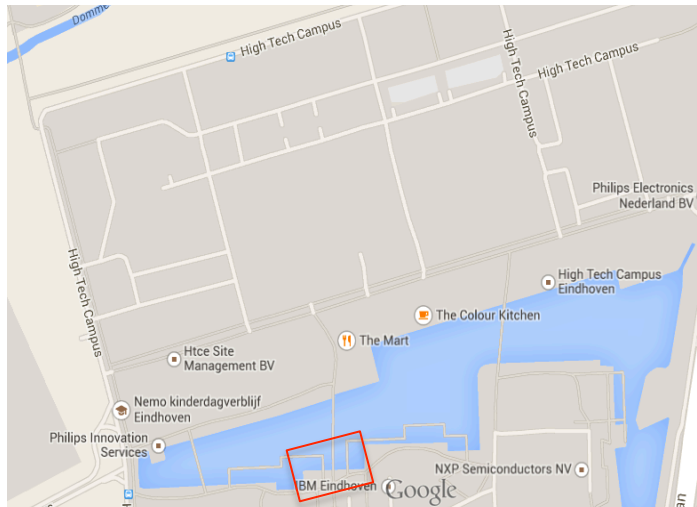
Afbeelding 14: Veel zitmogelijkheden op de groenstrook

De plek wordt in de ochtenduren nauwelijks gebruikt. Pas rond het middaguur neemt het gebruik toe. De ruimte wordt dan enerzijds gebruikt voor het nuttigen van de lunch (veelal in groepen) en anderzijds voor een wandeling. Gezien het gebruik van de ruimte lijkt het erop dat de ruimte niet is afgestemd op het gebruik, maar dat de behoefte van de gebruikers juist is voortgekomen uit de aanwezigheid van de ruimte.

Observatiepunt 4: Zuiderbrug

Observatiepunt 4 bevindt zich aan het zuidelijke uiteinde van de middelste van de drie bruggen, die het noordelijke en zuidelijke deel van de campus verbinden. Deze plek is een knooppunt van verschillende paden. Het water, het riet, de zwanen, de waterlelies: ze dragen alle bij aan de esthetiek van de Zuiderbrug. De landelijkheid van de omgeving wordt versterkt door de onverharde paden, het verre zicht en de open groene ruimte. Er staat een picknicktafel, die zowel door passanten als werknemers van bedrijven in het aangrenzende pand gebruikt wordt.

Hoewel de plek goed te bereiken is, wordt de brug niet frequent gebruikt. Tijdens de werkuren is er weinig tot geen menselijke activiteit waar te nemen. Zelfs rondom de middaguren voelt observatiepunt 4 nooit druk aan. Bovendien wordt de ruimte vooral als passage gebruikt en niet als een plek om te verblijven. Dit zou kunnen komen door de beperkte zitmogelijkheden en de afwezigheid van voorzieningen.

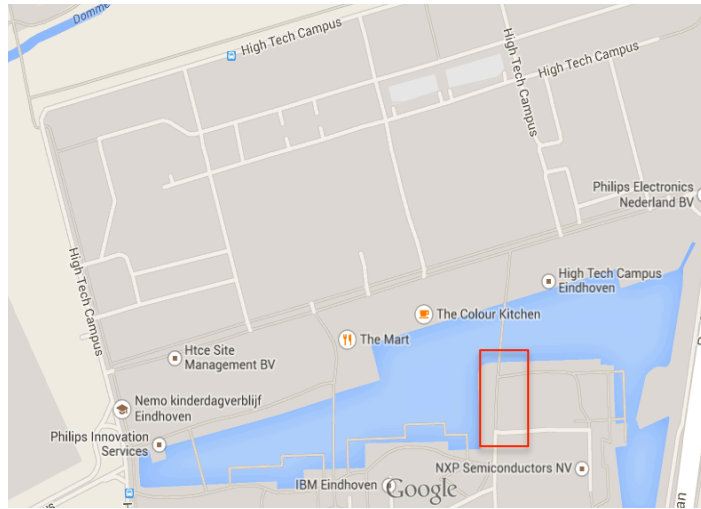
Afbeelding 15: Geografische ligging van observatiepunt 'Zuiderbrug'

Afbeelding 16: Het zicht richting het zuidelijke deel doet meteen weidser aan dan het noordelijker deel

Observatiepunt 5: De boerderij

Vanaf The Strip is 'De Boerderij' via een brug bereikbaar. Dit zorgt voor een continue stroom van mensen. Bovendien ligt observatiepunt 5 dichtbij P5. Rondom de boerderij en de brug komen zes wegen bij elkaar. De boerderij springt in het oog, omdat deze een andere bouwstijl heeft dan alle andere gebouwen op de campus. De Boerderij wekt geen associatie met hightech. Bovendien valt de hoge concentratie bomen rondom De Boerderij op, waardoor zowel De Boerderij als de omgeving uit te toon vallen. Er is in deze ruimte sprake van meerdere functies. Recreatie, vervoer en werk worden in deze ruimte gecombineerd. Op recreatief gebied is er de horecagelegenheid 'De Boerderij'. Daar ligt ook een moestuin aan, bedoeld om mensen met elkaar in contact te brengen. Zitmogelijkheden in en rondom De Boerderij zorgen voor mogelijkheden tot ontspanning. De gehele sfeer op het zuidelijke deel en vooral rondom de boerderij, is rustiek en gemoedelijk. Er is weinig ander geluid dan fluitende vogels en het geritsel van bladeren. Tegen het middaguur wordt het drukker en wordt de brug gebruikt als voornaamste route richting The Strip en terug. De brug tussen noord en zuid is breed, waardoor de route altijd comfortabel blijft. Door de verhuur van de boerderij is de ruimte onregelmatig druk. Hele uren wordt er geen gebruik gemaakt van deze faciliteit, waarop het daaropvolgende uur ineens een evenement van meer dan 100 campusgebruikers aan de gang kan zijn.

Afbeelding 17: Geografische ligging van observatiepunt 'De boerderij'

Afbeelding 18: Aanzicht op de boerderij en moestuin

BIJLAGE 3: GESTRUCTUREERDE OBSERVATIES FYSIEKE ASPECTEN

Observatiepunt 1: De Ontmoetingsplek

1. Makkelijk bereikbaar en zichtbaar.	Goed te bereiken, maar lastiger te vinden. Toch is de ligging in de buurt van de eetgelegenheden van belang voor de samenkomst van gebruikers.
2. Goede communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.	De goede communicatie draagt bij aan bekendheid van gebruikers de locatie. Dit zorgt voor meer interactiemogelijkheden.
3. Esthetiek van binnen en buiten	In hoeverre dit bijdraagt aan sociale interactie valt niet te zeggen.
4. Moedigt diversiteit in gebruiker aan	De verscheidenheid van retail en horeca zorgt voor een bepaalde mate van diversiteit. Het segment van horeca en retail is niet voor elke portemonnee toereikend. Daarom wordt de plek vooral gebruikt door mensen die lunch halen en niet door mensen die lunch meenemen. Die maken eerder gebruik van de picknicktafels in de openbare ruimte.
5. Elementen die het doel hebben om comfort en ontspanning op te roepen	Aan de waterzijde zijn tafels en stoelen geplaatst om de gebruikers de gelegenheid te geven hun lunch te nuttigen. Bovendien is boven de boulevard een overkapping gebouwd, zodat mensen ook bij een regenbui op deze plek kunnen recreëren zonder nat te worden.
6. Is afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie meest waarschijnlijk gebruik van de locatie	Hoewel aan de ene kant de mate van diversiteit enkel binnen kaders aanwezig is, zorgt dit wel dat is afgestemd op de waarschijnlijke behoefte van de gebruiker. Zij komen voor de lunch en voor sociaal contact en daar biedt de ruimte alle mogelijkheden toe.
7. Is comfortabel tijdens piekuren	Dit is een van de plekken van de campus waar dit ter discussie staat, enkel tijdens lunchuren wel te verstaan. Voor de rest van de dag is deze plek rustig, maar nooit uitgestorven.
8. Aanwezigheid van evenementen	Er werden tijdens de lunch gratis patatjes uitgedeeld door een promotieteam van een van de horecagelegenheden
9. Faciliteiten gedeeld	De horeca en retail zijn gedeeld

Tabel 5: Observatiepunt 1 geobserveerd aan de hand van richtlijnen Marcus & Francis (1997)

Observatiepunt 2: de doorgang

1. Makkelijk bereikbaar en zichtbaar.	Goed bereikbaar, want is de meest centrale route langs het centrum. Je kan de route vanaf het zuiden van ver zien liggen. Vanuit het noorden is de route minder zichtbaar.
2. Goede communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.	De communicatie over The Strip wordt duidelijk weergegeven. De doorgangsrouten wordt op elke kaart duidelijk weergegeven.
3. Esthetiek van binnen en buiten	Het water, het riet, de zwanen en de waterlelies zullen bij veel mensen in de smaak vallen. Dit zou kunnen bijdragen aan de mate van het gebruik van deze route.
4. Moedigt diversiteit in gebruiker aan	De route verbindt het noorden met het zuiden en daarmee het stedelijke landschap met het landelijke landschap. Uit interviews moet blijken of hierdoor ook verschillende soorten gebruikers bij elkaar gebracht worden.
5. Elementen die het doel hebben om comfort en ontspanning op te roepen	De eerdergenoemde esthetiek zou hierbij een rol kunnen spelen. Hierdoor kiezen gebruikers graag deze route, waardoor de kans op sociale interactie vergroot wordt.
6. Is afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie meest waarschijnlijk gebruik van de locatie	De locatie moet veel mensen tegelijk kunnen faciliteren en tegelijkertijd een fijne omgeving zijn om doorheen te lopen.
7. Is comfortabel tijdens piekuren	Dit is een van de plekken van de campus waar dit ter discussie staat, enkel tijdens lunchuren wel te verstaan. Voor de rest van de dag is deze plek rustig, maar nooit uitgestorven.
8. Aanwezigheid van evenementen	-
9. Faciliteiten gedeeld	De horeca en retail zijn gedeeld

Tabel 6: Observatiepunt 2 geobserveerd aan de hand van richtlijnen Marcus & Francis (1997)

Observatie punt 3: 'De groene strook'

1. Makkelijk bereikbaar en zichtbaar.	Goed bereikbaar, want is de meest centrale route van oost naar west, langs The Strip. Vanuit het zuiden is de route nauwelijks zichtbaar.
2. Goede communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.	De communicatie over The Strip wordt duidelijk weergegeven. De doorgangsrouten wordt op elke kaart duidelijk weergegeven.
3. Esthetiek van binnen en buiten	De grote grasvelden, de verschillende soorten zitplaatsen en het zicht op het water maken de ruimte voor velen aantrekkelijk om te recreëren
4. Moedigt diversiteit in gebruiker aan	De plek nodigt mensen uit te gaan zitten, te recreëren en te wandelen. Het brengt mensen met dezelfde behoefte bij elkaar. Dit doorbreekt de hiërarchie binnen en tussen bedrijven.
5. Elementen die het doel hebben om comfort en ontspanning op te roepen	De locatie speelt erg in op de behoefte om ontspanning en comfort op te roepen. Bankjes, zitstenen en picknicktafels staan er in overvloed. De groene omgeving versterkt deze elementen.
6. Is afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie meest waarschijnlijk gebruik van de locatie	Dit gebied sluit aan op de behoefte om te ontsnappen aan de werkdruk en even helemaal tot rust te komen. Gezien het gebruik van de ruimte lijkt het alsof niet de ruimte is afgestemd op het gebruik, maar de behoefte is voortgekomen uit de aanwezigheid van de ruimte.
7. Is comfortabel tijdens piekuren	Naast de drukte van The Strip blijft deze ruimte altijd betrekkelijk rustig. Dit komt omdat er tussen de zitplekken genoeg ruimte is, zodat je altijd rustig gesprek kunt voeren.
8. Aanwezigheid van evenementen	-
9. Faciliteiten gedeeld	De zitvoorzieningen zijn openbaar

Tabel 7: Observatiepunt 3 geobserveerd aan de hand van richtlijnen Marcus & Francis (1997)

Observatiepunt 4: De brug

1. Makkelijk bereikbaar en zichtbaar.	Vanaf The Strip via een brug bereikbaar. Vanaf het zuiden wat lastiger zichtbaar, omdat de looproute verstopt ligt achter het linkergebouw (foto)
2. Goede communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.	De brug staat aangegeven op alle kaarten, maar desondanks is dit niet de meest gangbare route
3. Esthetiek van binnen en buiten	Het water, het riet, de zwanen en de waterlelies zullen bij veel mensen in de smaak vallen. Dit zou kunnen bijdragen aan de mate van het gebruik van deze route. Het lijkt iets landelijker dan de oostelijk gelegen brug.
4. Moedigt diversiteit in gebruiker aan	De route verbindt het noorden met het zuiden van de campus en daarmee het stedelijke landschap met het landelijke landschap. Uit interviews moet blijken of hierdoor ook verschillende soorten gebruikers bij elkaar gebracht worden.
5. Elementen die het doel hebben om comfort en ontspanning op te roepen	De esthetiek en de picknicktafel die voor het bedrijfsverzamelgebouw staat.
6. Is afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie meest waarschijnlijk gebruik van de locatie	Het is niet volledig duidelijk waarvoor deze plek dient, behalve als doorgangsroute.
7. Is comfortabel tijdens piekuren	Deze plek is gedurende de hele dag rustig
8. Aanwezigheid van evenementen	-
9. Faciliteiten gedeeld	De zitvoorzieningen zijn openbaar

Tabel 8: Observatiepunt 4 geobserveerd aan de hand van richtlijnen Marcus & Francis (1997)

Observatiepunt 5: de boerderij

1. Makkelijk bereikbaar en zichtbaar.	Vanaf de Strip via een brug bereikbaar. Bovendien dichtgelegen bij P5. Het ligt op een kruising van 6 wegen. De boerderij zelf is een van de landmarks van het zuidelijke deel. Het valt op omdat het een stuk ouder is dan de rest van de bebouwing.
2. Goede communicatie over het doel en het gebruik van de locatie.	De communicatie over de activiteiten in de boerderij zijn beperkt. Het was in eerste instantie onduidelijk wat de hedendaagse functie van het gebouw was. Daardoor nodigt het de bezoeker niet echt om de plek te bezoeken.
3. Esthetiek van binnen en buiten	Het gebouw is interessant, omdat het een andere bouwstijl heeft dan alle andere gebouwen op de campus. Ook het interieur doet anders aan dan de rest van de campus.
4. Moedigt diversiteit in gebruiker aan	Deze plek moedigt diversiteit van gebruikers aan, omdat het gebouw meerdere functies ineen heeft. Allereerst is het een vergaderruimte die gereserveerd kan worden, ten tweede is het een horecagelegenheid die gehuurd kan worden. Tot slot wordt aan de achterzijde van de boerderij groente verbouwd, vergelijkbaar met urban farming.
5. Elementen die het doel hebben om comfort en ontspanning op te roepen	Zitmogelijkheden in en rondom de boerderij zorgen voor mogelijkheden voor ontspanning. De gehele sfeer op het zuidelijke deel, en vooral rondom de boerderij, voelt rustiek en gemoedelijk aan. Weinig geluid, veel groen.
6. Is afgestemd op de behoeften van de gebruikerscategorie meest waarschijnlijk gebruik van de locatie	De plek straalt rust en gemoedelijkheid uit, maar tegelijkertijd kan dit gebouw gezien worden als het centrum van het zuidelijke deel. Door de soort evenementen die hier georganiseerd worden heeft deze ontmoetingsplek van alle horeca gelegenheden de meest ongedwongen sfeer.
7. Is comfortabel tijdens piekuren	Deze plek is erg ongelijkmatig druk, afhankelijk van of de boerderij is afgehuurd.
8. Aanwezigheid van evenementen	Op de boerderij worden af en toe evenementen en netwerkborrel georganiseerd. Ook verjaardag borrels mogen hier plaatsvinden. Hierdoor is de kans op sociale interactie groot.
9. Faciliteiten gedeeld	Gedeeld, maar op aanvraag.

Tabel 9: Observatiepunt 5 geobserveerd aan de hand van richtlijnen Marcus & Francis (1997)

Sociale structuur

Allereerst zijn tijdens de lunch de eerste veertig personen geobserveerd die ik tegenkwam, om aan de hand hiervan de eigenschappen op basis van uiterlijk en gedragingen inzichtelijk te krijgen. Vervolgens volgt een conclusie waaruit een eerste indeling van de categorieën gemaakt wordt. Tot slot wordt de indeling gevalideerd door de categorieën te testen en eventueel weer aan te passen.

	Nationaliteit/Taal	Leeftijd	Geslacht	Kledingstijl	Attributen	Activiteit
1	Nederlands	+/-30	M	Informeel		Lopen
2	Oost-Europees	+/-25	M	Informeel		Lopen
3	Aziatisch	+/-35	M	Formeel	Aktetas	Lunchen in binnenruimte
4	Indiaas	+/- 35	M	Informeel		Lopen
5	Nederlands	+/-40	M	Formeel	Telefoon, aktetas	Bellen, lopen
6	Nederlands	+/-45	M	Formeel	Aktetas	Lopen, zakelijk praten
7	Nederlands	+/-45	V	Informeel		Zit in gras, informeel pratend
8	Native Engels	+/- 25	M	Informeel		Lopen,
9	Nederlands	+/-25	M	Informeel	Zonnebril	Staannd eten
10	Nederlands	+/-50	M	Formeel		Bellen, zakelijk praten
11	Nederlands	+/-45	V	Formeel		
12	Scandinavisch	+/-40	V	Formeel	Zonnebril	Bellen
13	Engels sprekend	+/-30	M	Informeel		Pratend over nieuwe techniek
14	4x Aziatisch	+/-30 en 40	M	Formeel	Aktetassen en telefoons	Pratend (Aziatisch)
15	2x Nederlands	+/- 50 en 60	M	Formeel		Discussie in Starbucks
16	Turks uiterlijk	+/-25	M	Informeel	Laptoptas	Lopend
17	2x Nederlands	+/-35 en 40	V	Informeel	AH-sandwich	Pratend, informeel
18	Nederlands	+/- 25	M	Informeel	Koffie	Zittend met collega's aan tafel
19	Indiaas	+/-45	M	Formeel		Lopen
20	Nederlands	+/- 45	M	Formeel		Lopend praten
21	2x Nederlands	+/-25	M	Informeel		Staannd praten
22	Nederlands	+/- 30	V	Informeel	Tas	Lopen
23	Oost-Europees	+/-25	M	Informeel		Lopen
24	Aziatisch	+/-35	M	Formeel	Aktetas	Lunchen in binnenruimte
25	Indiaas	+/- 30	M	Informeel		Lopen
26	Nederlands	+/-45	M	Formeel		Lopen, zakelijk praten
27	Nederlands	+/-45	V	Informeel		Zit in gras, informeel pratend
28	Engels	+/- 25	M	Informeel		Lopen,
29	Nederlands	+/-30	M	Informeel		Staannd eten
30	Nederlands	+/-65	M	Formeel	Aktetas	Discussie in Starbucks
31	Nederlands	+/-45	V	Formeel		Kwebbelend
32	Duits	+/-30	V	Informeel	Pet	Lopen
33	Vlaams sprekend	+/-35	M	Informeel		Pratend, informeel
34	2x Nederlands	+/- 50 en 60	M	Formeel		Bellen, zakelijk praten
35	2x Nederlands	+/-35 en 40	V	Informeel	AH-sandwich	Pratend
36	Nederlands	+/- 25	M	Informeel	AH-sap	Zittend
37	Indiaas	+/-45	M	Formeel	Laptoptas	Bellen
38	2x Nederlands	+/- 40	V	informeel		Lopend kwebbelen
39	Nederlands	+/-25	M	Informeel		Praten met collega's op een bankje
40	Nederlands	+/- 35		Informeel	Rugtas	Lopen

Tabel 10: Aan de hand van leeftijd, geslacht, kledingstijl, attributen en activiteit worden de gebruikerscategorieën vastgesteld

Conclusie op basis van observaties

1. Mensen met een buitenlands uiterlijk worden niet vaak ouder dan 40 geschat
2. Mensen die onder de 30 geschat worden, zijn weinig formeel gekleed
3. Formeel geklede mensen praten vaker over zakelijke onderwerpen dan technuten
4. Formeel geklede mensen lunchen liever in de binnenruimte en gaan minder snel in het gras zitten
5. Er zijn weinig jonge vrouwen aanwezig die 30 of jonger geschat worden
6. Mensen met een Aziatisch uiterlijk zijn allemaal man

Eerste aanzet van gebruikerscategorieën

Er is een duidelijk verschil tussen formeel geklede mensen en techneuten. Ook is duidelijk te zien dat er veel verschillende nationaliteiten zijn. Bij beide verschillen speelt leeftijd een rol. Informele campusgebruikers zijn vaak jonger dan 35, terwijl formele gebruikers vaak 35 of ouder zijn. Gebruikers met een buitenlands uiterlijk zijn vaak juist jonger dan de gemiddelde campusgebruiker. Op basis van deze analyse is de volgende tabel gemaakt:

	Leeftijd geschat jonger dan 35	Leeftijd geschat ouder dan 35
Informeel gekleed	<ul style="list-style-type: none"> • Lunchen in buitenruimte • Praten weinig over werkgerelateerde zaken • Dragen shirts, korte broeken, sportschoenen, polo's • Bijna alleen maar mannen • Gebruiken de <i>third places</i> als doorgangsroute en recreatieruimte • Ook internationalen 	<ul style="list-style-type: none"> • Lunchen in buitenruimte • Praten weinig over werkgerelateerde zaken • Dragen jurken, spijkerbroeken en rokken • Veel vrouwen • Gebruiken de <i>third places</i> als doorgangsroute en recreatieruimte • Vooral Nederlands uitziende mensen
Formeel gekleed	<ul style="list-style-type: none"> • Deze groep is nauwelijks aanwezig 	<ul style="list-style-type: none"> • Lunchen vooral in binnenruimtes • Praten veel over werkgerelateerde zaken • Dragen pakken, jasjes en overhemden, nette schoenen en dragen vaak een aktetas bij zich • Hoewel meer mannen, ook vrouwen • Gebruiken <i>third places</i> als doorgangsroute en verlengstuk van werkplek • Ook internationalen

Tabel 11: Verdeling van gebruikerscategorieën met toewijzing eigenschappen

Validatie van gebruikerscategorieën

Nu er een eerste aanzet is gedaan tot het categoriseren van de campusgebruikers, kan onderzocht worden of er gemeenschappelijke eigenschappen ontdekt kunnen worden. Immers, nu een groep gecategoriseerd is, wordt niet meer naar het individu, maar naar de groep gekeken. Ook moet gecontroleerd worden of dit de meest praktische en relevante categorisatie voor dit onderzoek is.

Uit deze check werd duidelijk dat activiteiten niet verschillen per categorie en dat er geen nieuwe eigenschappen gevonden konden worden. Wel komt naar voren dat gebruikers met een andere afkomst elkaar opzoeken. Daarom wordt er een vierde categorie opgenomen in het onderzoek, namelijk internationalen. Deze groep kan zowel formeel als informeel gekleed gaan. De groep vertoont dus overlap met andere groepen, maar er zijn aanwijzingen dat deze groep andere gebruiken kent dan de groepen 'techneuten van 35+' en de 'formeel gekleden'. Aangenomen wordt dat afkomst voor het gedrag een grotere rol speelt dan kledingstijl. Dit betekent voor de operationalisatie dat bij overlap een persoon wordt ingedeeld bij de categorie: internationale.

Uiterlijk Informeel 35+	Activiteit	Nieuwe eigenschap	Formeel, 35+	Activiteit	Nieuwe eigenschap	Informeel, 35-	Activiteit	Nieuwe eigenschap
Komt overeen	Lopen/praten	-	Staan	Bellen	-	1	Staan/praten	-
2	Bellen	-	2	Lopen/praten	-	2	Lopen	-
3	Lopen/praten	-	3	Lopen/praten	-	3	Lopen/praten	-
4	Lopen	-	4	Lopen	-	4	Lopen	-
5	Zitten	-	5	Lopen	-	5	Pietsen	-
6	Eten	-	6	Lunchen	-	6	Staan	-
7	Bellen	-	7	Bellen/Lopen	-	7	Eten	-

Tabel 12: Validatie van gebruikerscategorie

BIJLAGE 4: KWANTIFICATIES VAN MENSENSTROMEN

Eerst wordt de concentratie mensen per observatiepunt vastgesteld, aangegeven met een nummer dat overeenkomt met de observatiepunten uit de methodologie. Er wordt onderscheid gemaakt tussen stilstaande mensen en passanten, om inzicht te geven wat de doorlooptypes zijn en waar mensen langer verblijven. Elke persoon is in elk geval passant (A), maar wanneer stil wordt gestaan, wordt hij tevens als stilstaand (B) opgeschreven.

Tijdsperiode	Gemeenschappelijke deler	The Strip						Het zuidelijke deel				Binnenruimtes			
		1A	1B	2A	2B	3A	3B	5A	5B	6A	6B	SB	MA	SW	CK
08:00-09:00	Aankomst	218	5	65	4	12	5	65	0	118	5				
09:00-12:00	Werktijd	70	3	43	8	6	2	8	0	13	4	27		12	
11:30- 13:30	Lunch	773	259	678	320	152	92	54	4	240	31	42	85	53	65
14:00- 17:00	Werktijd	89	13	102	12	18	9	7	5	13	5	29	32		
17:00- 19:00	Vertrek of borrel	154	18	78	12	24	5	34	3	93	11		43		

Tabel 13: Druktepunten over de gehele campus, waarbij A het totaal aangeeft en B het aantal stilstaand

BIJLAGE 5: OBSERVATIEFORMULIER KWANTIFICATIE VAN SOCIAAL KLIMAAT

Deze bijlage bevat het observatieformulier met daarin alle factoren waarop gelet is bij de observaties. Deze variabelen komen één op één overeen met de variabelen die gebruikt zijn in de statistische analyse.

	Techneu en	Tech	Admin. medw.	Inter.	Acti.	Verspl.	Collec.	Red. Verspl.	Red. Collect.
Groep 1									
Groep 2									
Groep 3									
Groep 4									
Groep 5									
Groep 6									
Groep 7									
Groep 8									
Groep 9									
Groep 10									
Groep 11									
Groep 12									
Groep 13									
Groep 14									
Groep 15									
Groep 16									
Groep 17									
Groep 18									
Groep 19									
Groep 20									

Tabel 14: Voorbeeld van observatieformulier om sociale ruimte te onderzoeken

BIJLAGE 6: DATABESTANDEN

Er worden drie bestanden bijgevoegd. Alle drie de bestanden worden op USB-stick bijgevoegd.

1. De data die in SPSS zijn ingevoerd. De data is gebruikt om de resultaten van vooral het sociale klimaat vorm te geven. Er is vooral beschrijvende statistiek gebruikt.
2. Het Excel-bestand. Hierin wordt de samenstelling van groepen op de campus onder de loep genomen. Het bestand bestaat uit 540 waarnemingen, die op verschillende manieren kunnen worden gecategoriseerd. Zo wordt er gekeken naar het verschil in diversiteit van groepen per plek, gedurende een dag en wordt gekeken hoe groot het aandeel van elke groep op welke plek gedurende de dag is. Bovendien wordt de gemiddelde groeps grootte per gebruikerscategorie, per plek en per tijdseenheid bekeken. In totaal zijn er zestien tabbladen. Er wordt in de tekst vaak gerefereerd aan cijfers uit dit bestand. Er wordt bijvoorbeeld verwezen door middel van eindnoten, waarmee de coördinaten in het Excel-bestand worden aangegeven. Omdat het eigen berekeningen zijn, is het van belang deze methode zo transparant mogelijk te maken om de betrouwbaarheid en de replicerbaarheid te vergroten.
3. Het Nvivo-bestand bijgevoegd, waarin alle interviews gecodeerd ingevoerd zijn.

BIJLAGE 7: EINDNOTEN

-
- ¹ Tab 13
 - ² Tab 3, F13
 - ³ Tab 2, F39
 - ⁴ Tab 3, F21
 - ⁵ Tab 3
 - ⁶ Tab 2, L30
 - ⁷ Tab 3, L13
 - ⁸ Tab 3, F21
 - ⁹ Tab 15, F4
 - ¹⁰ Tab 3, L27
 - ¹¹ Tab 2, R30
 - ¹² Tab 3, R12
 - ¹³ Tab 4, P20
 - ¹⁴ Tab 3, L20
 - ¹⁵ Tab 3, X12
 - ¹⁶ Tab 3
 - ¹⁷ Tab 4, F24
 - ¹⁸ Tab 4, L24
 - ¹⁹¹⁹ Tab 4, L18
 - ²⁰ Tab 4
 - ²¹ Tab 4
 - ²² Tab 4
 - ²³ Tab 4
 - ²⁴ Tab 9, X7
 - ²⁵ Tab 9, L7
 - ²⁶ Tab 14; Tab 2
 - ²⁷ Tab 10, F6
 - ²⁸ Tab 10
 - ²⁹ Tab 10, E7
 - ³⁰ Tab 10